

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

Obraz venkova v ruralistických románech Josefa Knapa

Lukáš Holeček

**Bakalářská práce
2008**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra historických věd
Akademický rok: 2006/2007

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Lukáš HOLEČEK**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Historicko-literární studia**

Název tématu: **Obraz venkova v ruralistických románech Josefa Knapa**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Stručný přehled tematizace venkova v české literatuře
Zařazení ruralismu do historického kontextu
Analýza venkovských románů Josefa Knapa (zejm. tematizace venkova)
Interpretace prostudovaného materiálu
Kompletace textu bakalářské práce

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Novák, A., Přehledné dějiny literatury české, Brno, 1995

kol. autorů, Lexikon české literatury II/2 (K-L), Praha, 1993

kol. autorů, Dějiny české literatury 4, Praha, 1995

Ruralismus, jeho kořeny a dědictví (sborník), Turnov, 2005

Janáčková, J., Stoletou alejí (O české próze minulého věku), Praha, 1985

Rak, J., Ty naše chaloupky české, In: Bývali Čechové (České historické mýty a stereotypy, Jinočany, 1994

Tváří k vesnici (sborník), Praha, 1936

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Ivo Říha

Katedra historických věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2007

Termín odevzdání bakalářské práce:

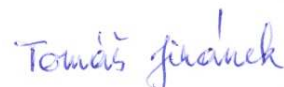
31. března 2008

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2007

Souhrn

Bakalářská práce se zaměřuje na zobrazení venkova v ruralistických románech Josefa Knapa. Na základě poznatků o tradici české venkovské literatury a dobovém uměleckém směru nazvaném „ruralismus“ se soustředí na analýzu Knapových venkovských románů. Práce se zaměřuje na některé typické prvky těchto románů – obraz přírody, krajiny, regionu a obraz města.

Klíčová slova

Knap, Josef; meziválečná literatura; ruralismus; venkov

Title

The Image of the Country in Josef Knap's Rural Novels

Abstract

The work deals on the image of the country in Josef Knap's rural novels. It focuses on the analysis the Knap's rural novels on the basis of knowledge about tradition of the czech rural literature. Focuses on the characteristic items of these novels – the image of the rural community, nature, countryside, region and the image of the town.

Keywords

Knap, Josef; interwar literature; rural novels; country

Obsah

ÚVOD.....	1
1. VENKOV A VENKOVANSTVÍ V LITERATUŘE 19. A 20. STOLETÍ, DYNAMIKA JEHO PROMĚN.....	3
2. RURALISMUS V ČESKÉ LITERATUŘE.....	7
2.1. MIMOLITERÁRNÍ OKOLNOSTI VZNIKU RURALISMU	11
2.1.1. <i>Proměna venkova ve 20. a 30. letech 20. století.....</i>	<i>14</i>
2.2. IDEOVÉ KONCEPTY RURALISMU	16
3. SPISOVATEL JOSEF KNAP	20
3.1. KNAPOVO POJETÍ RURALISMU.....	22
3.2. KNAPOVA TVORBA V ZRCADLE LITERÁRNÍ KRITIKY	26
4. RURALISTICKÉ ROMÁNY JOSEFA KNAPA.....	33
4.1. RÉVA NA ZDI (1926)	34
4.2. MUŽI A HORY (1928)	37
4.3. CIZINEC (1934).....	40
4.4. PUSZTA (1937).....	43
4.5. VĚNO (1944).....	46
5. OBRAZ VENKOVA A JEHO PRVKY	50
5.1. PŘÍRODA, KRAJINA, REGION	55
5.2. PROBLEMATIKA „CIZÍHO“ A MOTIV MĚSTA	63
ZÁVĚR.....	67
SEZNAM LITERATURY	70
SEZNAM PŘÍLOH.....	73
PŘÍLOHY	74
RÉSUMÉ	84

Úvod

Předkládaná práce pojednává o literárním zobrazení venkova v ruralistických románech Josefa Knapa a pokouší se detailně analyzovat zásadní úsek jeho tvorby. Při vymezení tématu práce jsem se přidržel rozdělení Knapovy tvorby uvedeného v *Přehledných dějinách literatury české* Arne Nováka. Zabývám se tedy těmi Knapovými romány, které tematizují venkov a spadají do období, kdy byly považovány za výraz uměleckého směru nazvaného ruralismus. Do vymezeného tématu tedy patří romány *Réva na zdi*, *Muži a hory*, *Cizinec*, *Pusztá a Věno*. Jsem si vědom toho, že je toto rozdělení pouze zjednodušující pro účely práce. Celé spisovatelovo dílo je nutné chápat jako jednolitý a kontinuální proces probíhající v určitém čase a podléhající vlivům a změnám, tak jak se utváří umělcův tvůrčí výraz.

Celkový charakter práce se odráží od skutečnosti, že o Josefu Knapovi dosud nebyla publikována žádná monografie, ale pouze dílčí studie, příp. dobové recenze. Důraz bude kladen na shromáždění většího množství literatury pojednávající buď o Knapově tvorbě nebo o ruralismu. Pro analýzu literárního obrazu venkova tak vycházím z poznatků o ruralismu jakožto dobového literárně uměleckého směru, který poskytne výchozí teoretický rámec.

Na tomto podkladu budu následně analyzovat jeho romány s důrazem na prostor (literární obraz) venkova, resp. jeho proměnu či návaznost na předchozí tradici české venkovské literatury. Tento obraz má svou literárně uměleckou kvalitu a cílem této práce je jej popsat a zařadit či vymezit jeho místo v české literatuře. U zmíněných románů si budu všimát zejména způsobu, jakým je venkov pojímán jako literární prostor, kde se odehrávají lidské děje, jak se zde projevují ideje ruralismu, kde se od nich autor naopak odklání a další otázky a specifika tvorby jako např.: obraz přírody a krajiny, neoddělitelně spjatý s venkovem, obraz města a pojímání „cizího“.

Venkovský člověk a jeho život v těsném sepětí s půdou a celou okolní přírodou se v ruralismu naposledy stávají celonárodním námětem literárního zobrazení. K následnému rozpadu veškeré duchovní tradice venkova po únoru 1948 tak vedle násilné kolektivizace v 50. letech přispělo i vyloučení spisovatelů-ruralistů z literárního života. V jejich literárních dílech tak máme dochované cenné literární svědectví o poslední etapě celé duchovně-kulturní tradice českého venkova, začínající u B. Němcové či K. Světlé.¹

¹ Srov. FERKLOVÁ, Renata. Ruralismus na pranýři, aneb „Jak bude žít národ, jemuž se půda stala výrobním prostředkem?“. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. s. 89-100. ISBN 80-86254-12-7.

Josef Knap se stal předním teoretikem ruralismu a v jistém smyslu byl považován za jejího předního představitele. Snahou této práce je také zproblematizovat Knapův vztah k ruralismu a posoudit jeho dílo bez ideologických aspektů. V jeho díle můžeme nalézt vedle klasických postulátů ruralismu, které se usadily v literatuře dvacátých let i osobitou literární výpověď o českém venkovu. Jeho literární odkaz dosud nebyl plně zhodnocen.

1. Venkov a venkovanství v literatuře 19. a 20. století, dynamika jeho proměn

Vesnická próza má v Čechách i zvlášť na Moravě dlouholetou tradici, vždy byla úzce spjata s dobovými estetickými koncepcemi, počínaje romantismem, tzv. ideálním realismem, národopisným realismem, naturalismem či impresionismem a expresionismem.² Pouhý výčet autorů od druhé poloviny 19. do začátku 20. století o tom podává výmluvná svědectví – Němcová, Hálek, Světlá, Stránecká, Herben, Preissová, Rais, Nováková, Šlejhar, Mrštíkové, Holeček, Matějka atd. Otázka návaznosti se tedy stává otázkou estetické orientace a ruralismus je tak další vývojovou fází přímo se k této tradici hlásící: „Selství je přítomno v českém písemnictví jako jedna z nezákladnějších látek naší slovesné tvorby. Nové generace spolupracující na literární tradici selství čas od času jen revidují nebo obnovují nový jeho charakter, smysl, poslání, cestu v současnosti, ve společnosti, v národě, ve světě.“³

Látka z venkova se jevila jako vhodná k vykreslení lidské existence žité v souladu s přírodou a lidmi a byla vhodná k tomu, aby se do ní promítal ideál plného člověka a lepších společenských vztahů. Zároveň slouží jako únik z prostředí prostupující průmyslové revoluce do přírodnějšího a poetičtějšího světa.⁴ „V Čechách /.../ se beletrie chápala vesnického námětu ve snaze vyslovit národní charakter, mluvit za umlčovaný národ a k tomuto národu.“⁵ To často ústilo do idealistické projekce, počínaje u nás B. Němcovou. Ze začátku tedy obrázky z venkova a výjevy ze života s důrazem na osud jednotlivce (Němcová, Světlá), pak idyly z prostředí šťastného soužití lidí s přírodou (Hálek).⁶

80. a 90. léta 19. století jsou charakteristická hromadným zájmem realistických prozaiků o vesnický život, přičemž začíná docházet k prolínání analýzy a idealizující vize.⁷ „Vesnice byla po minulosti vskutku nejdůležitějším východiskem prózy, která v posledním desetiletí 19. věku šla za epickým ztělesněním života...“⁸ Venkovský román objevující se v české literatuře 2. pol. 19. stol. lze rozdělit na dvě části, jedna je význačná svou nedůvěrou k hledačství nového, svým důrazem na tradiční venkovský řád a rozvíjení idealizující evokace venkovského života prostřednictvím kolektivního hrdiny (Rais, A. Mrštík, Holeček), druhá

² BRABEC, Jirí. Geneze ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 16.

³ KNAP, Josef. *Literatura české půdy*. Praha, 1939. s. 7.

⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. Praha, 1985. s. 165.

⁵ Tamtéž. s. 165-166.

⁶ KNAP, Josef. Úvodem. In KNAP, Josef (ed.). *Básníci selství*. Praha, 1932. s. 6-7.

⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha, 1967. s. 90.

⁸ Tamtéž. s. 89.

směřuje k hledačství nového světa (Stašek⁹, Nováková¹⁰).¹¹ V ruchovsko-lumírovském období v 2. pol. 19. století se rodí nová vlna zájmu o vesnici a to zejména v próze. Literatura už zachycuje výraznější pohled na životní problémy na vesnici, sociální konflikty na vesnici (problém výminkářů), rozdíly mezi bohatými a chudými, počínající mechanizaci. Charakteristické je zalíbení v obyčejném životě s nevšedními lidmi.¹² Dějiště jejich děl se častěji váže k jistému kraji, který má být vystižen ve svém svérázu.

Autoři venkovské prózy chtějí upouštět od idealizovaného venkova, ne vždy se jim to ale zcela podařilo. K. V. Rais se pokouší kriticky analyzovat soukromý život vesničanů, ve svém díle realisticky líčí soudobé poměry venkova zasaženého kapitalismem, deformující se mravní hodnoty venkovské společnosti i citové vztahy lidí mezi sebou a snaží se hledat jádro národa ve venkovském lidu. I on se však ještě ve svém důsledku přiklání k idealizaci.

„Při všem důrazu na konkrétnost prostorů, času, příběhů a postav se vyprávění zhlíží v mýtu. Jmenovaní spisovatelé se snaží vytvářet sociálně závazný výklad světa, navrhnout jisté modely chování a tak v atmosféře neklidu na předělu století zabezpečovat jistou stabilitu kultury.“¹³ O to, zda příkladné hodnoty na vesnici existují a kde je hledat, se vedl na prahu devadesátých let spor – konkrétně šlo o to, že jedni ve vesnici vidí základ národa, vesnici, která je plná idealizovaných postav. Druzí jsou skeptičtí k idealizovanému pojetí vesnice a touží po zobrazení pravdy a špatných vlastností.

Ještě před polovinou 90. let se v české literatuře začala rýsovat význačná tendence popření staré epiky a v souvislosti s tím k „sváru epiky a lyriky v románu.“¹⁴ Hlavní aspekt spočíval v zesílené konfrontaci člověka a světa, lidského subjektu a reality. Většinou se jednalo o zesílenou účast lyrického momentu ve volně komponovaném příběhu. Iluze reprodukované skutečnosti je nahrazována iluzí skutečnosti osobitě vnímané a po svém prožívané.¹⁵

S postupujícím pronikáním racionalizace na vesnici byl spojen ústup citového a patriarchálního selství. Některé spisovatele vedl tento vývoj k příklonu k idealizaci. Idealizující přístup k venkovu se kolem roku 1890 ohlašoval Sládkovými *Selskými písněmi*

⁹ Stašek se spíše než na venkovský řád a jeho konflikty, soustředí na sociální problémy venkova a vnitřně nevyrovnaného jednotlivce. Úsilí zaměřuje na hledání člověka, který je odhodlán a schopen měnit skutečnost.

¹⁰ Nováková stojí mezi oběma tendencemi, protože se její prózy snaží vycházet z reflexe reality, kterou se její hrdinové snaží napravit příklonem k hledačství nového, spravedlivějšího světa.

¹¹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. Praha, 1985. s. 204.

¹² LEHÁR, Jan et. al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 2004. ISBN 80-7106-308-8. s. 301.

¹³ Tamtéž. s. 302.

¹⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha, 1967. s. 153.

¹⁵ Tamtéž. s. 153-154.

(1889) a Holečkovou prózou *Jak u nás žijou a umírají* (1888), která se o deset let stala prologem *Našich* (1910 – 1930).¹⁶

Do vývoje české prózy zasáhl i A. Mrštík svým *Rokem na vsi* (1905), kronikou moravské dědiny, jak zní v podtitulu. Pestrá a hybná pospolitost podrobená toku roku a cyklickému času se předvádí jako protiváha města i povýšeneckého individualismu. V tomto světě je odmítnut každý pokus o změnu, důraz se klade na staré časy, řády, zvyklosti, folklór. Mrštíkové přitom nezavírají oči před rozkladem na vesnici sklonku století, viníka však vidí ve městě.¹⁷

Na počátku 20. století se výrazně mění způsob vyprávění. Dosud převládající neosobní způsob vyprávění, věrné zachycení mluvy i zvyků, realistická drobnokresba, ustupují. Mladší autoři se vzdávají kronikářsky podávaného, pravidelně plynoucího děje. Na místo toho využívají podání příběhu v první osobě. Znamená to odklon od vševedoucnosti k osobnímu vidění a hodnocení. Skutečnost ztrácí pevné, neměnné hodnocení, svět už není přehledně uspořádán, lidská existence se stává vratkou. Toto pojetí předznamenala už T. Nováková a bylo patrné v prózách Mrštíkových, Sovových, Šlejharových, Svobodové.¹⁸

Tematika venkova se na přelomu století stává záležitostí subjektivní interpretace a v nově se prosazující „moderně“ ustupuje do pozadí. Jednotliví autoři pojmají venkovskou látku v kontextu různých uměleckých směrů. Tato „subjektivizace venkova“ se objevuje zejména v lyrizovaných románech A. Sova. Trojice Sovových románů napsaných počátkem dvacátého století klade otázky, jak žít v současných poměrech a co dělat k jejich nápravě. V centru Sovova zájmu však není venkov jako takový, ale především samotné postavy hlavních hrdinů. Jeho hrdinové v románech nežijí pouze idejemi, ale jsou to osoby rozvinuté citlivostí a kultivovaných smyslů. Svou duchovní aktivitou prozařují své okolí. Hrdina *Ivova románu* (1902) je mladý intelektuál zabývající se národohospodářstvím, hrdina románu *Tóma Bojar* (1910) je aktivní hrdina, který touží proměnit jihočeský venkov, vstupuje do politického zápasu, agituje za práva rolníků proti majetkovým výsadám šlechty a církve. Román je charakteristický jemným impresionismem, který Sova uplatňuje především ve vykreslení postav, celkově jde ale o suchý realismus.

Z mladé anarchistické a buřičské generace se tematika venkova objevuje u Fráni Šrámka. Příroda a krajina se v jeho díle stávají aktivními kulisami pro mladé hrdiny a jejich lásky. I F. X. Šalda a jeho román *Loutky i dělníci boží* (1917) se zpočátku své beletristické tvorby

¹⁶ LEHÁR, Jan et. al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 2004. ISBN 80-7106-308-8. s. 351.

¹⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. Praha, 1985. s. 206.

¹⁸ Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha, 1967.

zamýšlí nad venkovem a novými sociálními konflikty, které přináší doba. Později však od svého venkovského zaměření upustil.

Posledním velkým impulsem pro vývoj venkovské prózy se stala mladá poválečná generace se svou snahou sjednotit autory se společnou tematikou, kterou je venkov. Válka navždy poznamenala jejich tvorbu v zdůrazňování návratu k půdě, hlubší lásce k zemi jako udržovatelce života. Tato snaha posléze vyústila v publikování dvou sborníků, přičemž se v souvislosti s touto skupinou začalo mluvit o ruralismu.

Zájem o vesnickou tematiku u nás umocňovala okolnost, že nejen česká poezie, ale i krásná próza v minulém století víc myslívala na to, jak podněcovat národní rozvoj, než jak analyzovat společenskou zkušenost. A vesnická látka bývala ke každé idealizující projekci a ke každé poetizaci příhodnější než látka městská. Odtud u nás, počínaje B. Němcovou, nepřetržitost spisovatelského i čtenářského zájmu o vesnickou povídku a román.

2. Ruralismus v české literatuře

V roce 1925 založilo několik mladých spisovatelů z Jičínska vlastní literární revue *Sever a východ*. Byli to: Josef Knap, Václav Prokůpek, František Křelina a Jan Knob. V prvním čísle revue byla otištěna Knapova úvahová stať *K severovýchodu*, která nastiňuje směřování časopisu a ještě bez samotného pojmu „ruralismus“ se stala jejím pozdějším ideovým podkladem.

Knap v této stati vytyčuje směr sever a východ, a to ve dvojitým smyslu. Za prvé znamená odklon od západní literatury a všech nových –ismů. Pro nové básnické směry nemá žádné pochopení, jeví se mu jako pouhá fantastičnost, artismus, formalismus bez pointy. Naproti tomu staví realistické konkrétno, ideový obsah, závazný čin. „Kdo mluví tu o doslovném realismu, o umění jako o výrobě kopií životních jevů? Ale kus realismu tu musí být jako nutná a nejvlastnější půda pro tvůrčí životasměrný střed poesie.“¹⁹ Jako vzor mu přitom slouží umění skandinávské a slovanské, tedy Severu a Východu. Toto literární směřování spojuje poněkud zastřeně s pravicovou politickou orientací, která se stala trvalou ideovou směrnicí umění české půdy.²⁰

Za druhé znamená „cestu z Prahy do severovýchodních Čech“, konkrétně na Turnovsko a Jičínsko, které je rodištěm protagonistů časopisu, jejich literárních vzorů, ale také dějištěm jejich próz. Praha je pro Knapa symbolem atmosféry rozkladu šířící se prostřednictvím nových uměleckých směrů ze západu. Do opozice k ní staví literární hodnoty inspirované a vzniklé na Slovensku, na Moravě, v jižních Čechách a především v severovýchodních Čechách. Tento český severovýchod znamená i hodnotovou orientaci, k níž je třeba směřovat: „Jedno je společné na této půdě: jako se tu nerozumí životu jako kratochvíli, tak se tu nerozumí umění jako hračkářským kouskům. Literatura toho kraje byla vždy výrazem života, jenž měl určitý smysl. Na rozhraní mystičnosti hor a epičnosti roviny žilo se tu s živým, vášnivým, intenzivním citem pro bytí mravní, náboženské, sociální, národnostní.“²¹ V této souvislosti připomíná dílo Staškovo, Šlejharovo, Opolského, Raisovo a Šrámkovo jako ztělesnění určitých literárních vzorů.

Kultovním autorem *Severu a východu* se stal Fráňa Šrámek, se kterým se osobně znal a přátelil J. Knap. V revue se ale především objevovala celá řada mladých autorů, přičemž se ve

¹⁹ KNAP, Josef. *Cesty a vůdcové*. Turnov, 1926. s. 14.

²⁰ HNÍZDO, Vlastislav. Role časopisu *Sever a východ* v koncepci českého ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 63.

²¹ KNAP, Josef. *Cesty a vůdcové*. Turnov, 1926. s. 19.

shodě s úvodním prohlášením preferovala tvorba s venkovskou tematikou, akcentovala se i regionální příslušnost autorů, zejména severovýchodních Čech, aniž by však revue opomíjela autory jihočeské a moravské. Revue se v menší míře věnovala i zahraniční a překladové literatuře, zejména skandinávské a ruské, v rozporu s vlastním prohlášením i literatuře německé.

Mladé autory publikující v revue *Sever a východ* spojovala vedle společné námětové oblasti i snaha inovovat tradiční realistický přístup v jejich dílech. Inspiraci nově nacházeli ve Šrámkově vitalismu nebo v poválečných pokusech expresionistických.²² Z předchozích let si s sebou nesou i dědictví impresionismu. Svůj vliv měla na jejich tvorbu i překladová literatura, díky Knapovým překladům zejména severská.

Text *K severovýchodu* vyvolal velké polemiky, které se dostaly i na stránky revue *Sever a východ*. Polemicky se proti němu postavil třeba Miroslav Rutte v článku *Doba, poezie a kritika*²³ nebo Pavel Fraenkl v článku *Právo k tradici*.²⁴

Jaroslav Med uvádí, že se v evropském kulturním kontextu ruralistické tendence rozvíjely ve dvou liniích. „Jedna linie představovala příklon k regionalismu, zdůrazňujíc svéráz vesnického života a selského stavu, druhá vycházela z hlubinných souvislostí mezi člověkem a půdou a mířila k mytizaci přírody a půdy jako dárkyně života i osudové konstanty lidského bytí.“²⁵ Obě tyto linie se však mnohdy prolínaly, tak jak se regionální stávalo obecně lidským. Ne každý ruralista musí být nutně regionalistou a ne každý regionalista musí být ruralistou. Skupina autorů okolo revue *Sever a východ* byla svým důrazem na „nepražskost“ a regionální literaturu zřetelně regionalistická.²⁶ Časově druhá skupina od pol. 30. let (tj. vydáním sborníku *Básníci selství*), v jejímž čele stojí Antonín Matula, již užívá pojmu „ruralismus.“ Jak upozorňuje Martin C. Putna, v praxi je však každý z ruralistů současně regionalistou, zástupcem svého kraje.²⁷ Prolínání ruralismu a regionalismu často vedlo literární kritiky k srovnávání literárních děl českých ruralistů a (v 30. letech hojně překládanými) díly francouzských regionalistů (Ch. F. Ramuz, J. Giono, H. Pourrat). F. X. Šalda ve známé studii o Ch. F. Ramuzovi u českých ruralistů postrádal onu sílu povýšit běžnou místní pověst na

²² BRABEC, Jiří. Geneze ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 17.

²³ RUTTE, Miroslav. Doba, poezie a kritika. *Sever a východ*, 1926, roč. 2, č. 5, s. 114-121.

²⁴ FRAENKL, Pavel. Právo k tradici. *Sever a východ*, 1928, roč. 4, č. 6-7, s. 255-264.

²⁵ MED, Jaroslav. Ideové kořeny ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 12.

²⁶ PUTNA, Martin C. Směřování českého ruralismu. In HRBATA, Zdeněk – KRÁL, Oldřich (ed.). *Cesty – pojem, metafora, žánr*. Praha, 2004. ISBN 80-7308-063-X. s. 129.

²⁷ Tamtéž. s. 129.

novodobý literární mýtus, jak to ve svých dílech dokázali francouzští regionalisté. Jakkoli výjimečné je dílo Ch. F. Ramuze, Šaldův soud je k některým autorům a k některým dílům z ruralisticko-regionalistického okruhu nespravedlivý²⁸. Ačkoliv mezi ruralisty povědomí o francouzském regionalismu bylo, měla tato literatura na naše spisovatele (upřednostňující návaznost na domácí tradici) vliv menší. Regionalismus, tak jak ho prezentovala skupina francouzských autorů, se rozšířil zejména na Slovensku a v menší míře i na Moravě, což je dáno nejen historickými a geografickými parametry Českých zemí, ale i odlišným vývojem literární tradice, která byla zejména u nás povětšinou úzce spjata s vnějšími okolnostmi, jako je např. samotné zachování existence národa. Pojetí a funkce „regionálního“ je tak díky náboženským, historickým a geografickým okolnostem poněkud odlišné.

V roce 1930 přestala kvůli nepříznivým podmínkám v nakladatelském průmyslu vycházet revue *Sever a Východ*. Už od konce dvacátých let se však v deníku agrární strany *Venkov*, kde v kulturní rubrice působil vedle Knapa i Jan V. Sedlák, objevovaly poznámky volající po vytvoření skupiny mladších básníků, které spojuje vztah k vesnici a přírodě. Na přelomu 20. a 30. let si svým konceptem ruralismu získává pozornost autorů venkovských próz moravský prozaik a politický činník Antonín Matula. Matula se dlouho pokoušel nalézt platformu pro nejrůznější autory, které spojuje jedna látková oblast – venkov. Přední místo zaujímají Matulovy články *Ruralismus* a *Ruralismus v krásném písemnictví*²⁹, které měly mezi mladšími autory vesnických próz velký ohlas a iniciovaly jejich kolektivní vystoupení.

To se uskutečnilo v září 1932 vydáním sborníku *Básníci selství*, který editorsky vedl Josef Knap. V úvodu podává přehled vývoje venkovské literatury a dává ho do přímé souvislosti s mladou poválečnou generací autorů tematizujících venkov, které považuje za poslední stadium vývoje. Cílem sborníku má být snaha nalézt společné hodnoty mladé poválečné generace, její „ruralistické“ tvorby a zároveň poznat i „povahu současné české vesnice“.³⁰ Sborníkem je vedle zájmu o venkov a akcentování venkovského původu spisovatele i sdílení určitých názorových opozic, zejména vůči třídnímu proletářskému umění, jehož vůdčím tématem bylo boření starých životních řádů a nekritická oslava dělníka spjatého s městským prostředím továren a periferií. Naproti tomu se chce literatura venkovské orientace inspirovat tím, „...co v životě země, hor a rovin, vesnic a polí a ve vztazích selských lidí k sobě navzájem, k půdě, k práci, lásce, životu, světu a Bohu je věčného, nepodléhajícího horečkám

²⁸ PUTNA, Martin C. Směřování českého ruralismu. In HRBATA, Zdeněk – KRÁL, Oldřich (ed.). *Cesty – pojem, metafora, žánr*. Praha, 2004. ISBN 80-7308-063-X. s. 130.

²⁹ Vyšly v Osvětě v roce 1932.

³⁰ KNAP, Josef. Úvodem. In KNAP, Josef (ed.). *Básníci selství*. Praha, 1932. s. 7.

a převratům. Je to umění hlubší vnitřní zkušenosti, plnější a harmoničtější, předmětnější a bytostnější, než jaké presentovala literatura tendenčně třídní a po ní směr poetismu...“³¹

Ruralisté jako každá nová generace cítili potřebu vymezit se nejen vůči svým současníkům, ale i vůči svým předchůdcům. Knap podává široký výčet autorů, tak aby legitimizoval snahy nové generace na tyto autory navázat. Jako zlomové dílo v tomto vývoji Knap chápe epopej *Naši Josefa Holečka*, která je „velkým naučným traktátem, slovesným pomníkem jedné ukončené (!) epochy selství.“ Tato mírná distance od autora, jehož patriarchální koncept venkova v konečné podobě formulovaný v *Selství* a jehož jméno bylo ještě nedávno protěžováno v agrárních kruzích, stojí za pozornost i ve vztahu k vlastním ruralistickým dílům. Jak uvádí Knap, nová generace už zobrazuje jiný venkov než spisovatelé předváleční, spíše než velká objektivní slovesná díla by chtěla „zobrazovat záblesky duše venkova, venkova neklidného, venkova jako pramene života, v pohybu, v přechodu, v průvanu doby...“³² Povídka a román se inspirují buď současnou tváří vesnice nebo tím, co je v životě vesnice věčné, tedy vztahy mezi lidmi, vztahem k půdě, k práci, lásce, Bohu atd.

Knap přitom rozlišuje programové a osudově bytostné splývání umělce s prostředím, z něhož tvoří. Oba přístupy mladé generace k venkovské látce však klade na roveň, důležitý je především účinek děl. Knap se tak přihlašuje k Matulovu pojetí ruralismu a poprvé otevřeně spojuje autory obsažené ve sborníku s konceptem ruralismu. Samotný seznam autorů zařazených do sborníku svědčí o počáteční názorové nejasnosti, které nedovolovaly skupině vystoupit jako jednotnému celku. Ve sborníku byly zastoupeny medailony těchto autorů: Jan Čarek, Jan Čep, Josef Knap, František Křelina a další. Jan Čep se záhy proti svému spojování s ruralismem ohradil v tisku a nepřímo tak rozproudil všeobecnou diskuzi o ruralismu. „Kritika skutečně odhalila největší slabinu ruralistů, na kterých už natrvalo ulpěla výtky, že jde spíše o ideologii, než o uměleckou tvorbu.“³³

Napomohl tomu i druhý z ruralistických sborníků *Tváří k vesnici* vydaný v roce 1936 a připravený J. Čarkem. Čarek v úvodním prohlášení uvádí, že ruralisté nejsou organizací s nějakým programem, ale že jde o seskupení názorově blízkých umělců, „kteří ve svých srdcích zůstávají věrni vesnici a zemi.“³⁴ Obrat literatury k vesnici a k půdě je vedle vesnického původu samotných spisovatelů „důsledkem toho, že v těžké a chaotické době

³¹ KNAP, Josef. Úvodem. In KNAP, Josef (ed.). *Básníci selství*. Praha, 1932. s. 11.

³² Tamtéž. s. 10.

³³ BRABEC, Jiří. Geneze ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 19.

³⁴ ČAREK, Jan. Úvod. In ČAREK, Jan (ed.). *Tváří k vesnici*. Praha, 1936. s. 5.

hledá srdce člověka hlas jistoty, opory, kladu a trvání, kam by nachýlilo svou lásku.“³⁵ Svorníkem se ale stává ideologický aspekt obsažený v příspěvcích J. V. Sedláka a R. I. Malého, kteří vykreslují obraz harmonického, zbožného člověka, zakotveného v rodné zemi a v pevném mravním a přírodním řádu. „Vztah k zemi, k rodu, práci, k přírodě, vztah k Bohu, jak se typicky rozvíjí a dědí od pokolení na pokolení, vytváří ucelený a svérázný vztah k životu. /.../ Člověk země takto vyrůstá v člověka harmonického. Je člověk pevný, vkořeněný. Nepropadá životní rozervanosti.“³⁶ Ideologický aspekt, který stál v pozadí sborníku se dokonce v německém příspěvku hlásí k nacistické doktríně Blut und Boden.

2.1. Mimoliterární okolnosti vzniku ruralismu

V pozadí vzniku ruralistického hnutí stojí daleko širší společenský proud než jen snaha určité generace spisovatelů vyzvednout v literatuře venkovské prostředí. Ruralismus vzniká jako celosvětové hnutí, k jehož konstituování zásadním způsobem přispěl střet nastupující modernity s dosavadními převládajícími tradicemi.³⁷ Ruralismus se objevuje krátce před první světovou válkou, v době, kdy na venkov dolehly nejrůznější změny, jak politické, tak hospodářské (zejména stále pokračující industrializace, liberalismus). Základním impulsem pro vznik ruralismu pak bylo pojmání pokroku jako cesty zpět, zpět k hodnotám vytvářejícím náš obraz lidství.³⁸ V zámoří i v Evropě vzniká agrární politika jako výraz stavovského obranného hnutí, součástí probouzejícího se sebevědomí vesnice se posléze stává ruralismus jako jeho nejuvědomělejší část vesnické sebereflexe.³⁹

Samotný pojem „ruralismus“ byl ve třicátých letech interpretován ve dvojitým významu. Jeden význam mu vtiskli sociologové a historici, druhý spisovatelé a publicisté.⁴⁰ Sociologové a historici vycházeli z pozitivistických poznatků o venkově a jejich činnost často vyúsťovala v zakládání zájmových a politických organizací, východiskem jim v tomto případě byla

³⁵ ČAREK, Jan. Úvod. In ČAREK, Jan (ed.). *Tváří k vesnici*. Praha, 1936. s. 6.

³⁶ SEDLÁK, Jan V. Člověk země. In ČAREK, Jan (ed.). *Tváří k vesnici*. Praha, 1936. s. 62.

³⁷ MED, Jaroslav. Ideové kořeny ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 11.

³⁸ Tamtéž. s. 11.

³⁹ Tamtéž. s. 12.

⁴⁰ BRABEC, Jiří. Geneze ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 15.

filosofie agrarismu. Agrarismus⁴¹ se jako filosofický proud začal formovat v době agrární krize od 70. do 90. let devatenáctého století a svého největšího ideového a politického rozmachu dosáhl v meziválečném období. Sociolog venkova Antonín Paleček se ve své knižní studii *Nové selství* s podtitulem *Základy ruralismu* snaží vymezit a odlišit od sebe pojmy agrarismus, ruralismus. Agrarismus chápe jako civilizační proces selského stavu, jehož novou fází je právě ruralismus. Vedle toho odlišuje agrarismus politický. Obě hnutí ale mají stejný cíl, kterým je mravní a hmotné povznesení venkova.⁴² Palečkovo sociologické chápání pojmu „ruralismus“, převzatého „z americké sociologie a z dánských hospodářských projektů“⁴³ se s pojetím ruralismu u literátů podstatně lišilo a jen potvrzovalo rozpor, který tento pojem mezi sociology a umělci vyvolal. Palečkův „sociologický“ ruralismus má vycházet z poznatků rurální sociologie, má být apolitický, má zdůrazňovat mravní a společenské postavení selského stavu a především má studovat vztahy a vazby města a venkova, čímž se radikálně liší od českého „literárního“ ruralismu. „Heslem našeho ruralismu mělo by tedy být: Sousedství do hloubky i do šířky; vertikálně, mezi všemi vrstvami a stavy vesnice a horizontálně, mezi vesnicí a městem a mezi selským obyvatelstvem všech národů.“⁴⁴

Vztah krásné literatury a rurální sociologie nebyl v meziválečné době ničím novým. I Antonín Paleček ve své studii upozorňuje, že se beletrie stává důležitým informačním pramenem o povaze zemědělce a jeho společnosti, přičemž je nutné brát na vědomí, že tento obraz „...není však zpravidla objektivní, poněvadž není podmíněn toliko zkušenostmi autorovými a znalostí prostředí, o němž píše, nýbrž rovněž soudobými literárními proudy a tendencemi.“⁴⁵ Pokud dáme do vztahu tato Palečkova upozornění na některá úskalí využití beletrie jako pramene sociologického výzkumu a „programu“ literárního ruralismu, jak ho např. formuloval Josef Knap ve sborníku *Básníci selství*, zjistíme řadu názorových i věcných podobností. Literární ruralismus se svou snahou vyhmátávat hmotnou i duševní tvář moderní vesnice⁴⁶ a důrazem na důvěrné, bytostné poznání rodného kraje (převážná většina ruralistů měla venkovský původ) je přece jen poněkud objektivnějším obrazem venkova, než jaký

⁴¹ „Agrarismus vycházel ze stavovského cítění rolníků, z jejich pracovního a životního řádu. Vyzdvihoval jejich kázeň, mravní rovnováhu, individualismus a tradicionalismus. Ideologové agrarismu se obraceli k půdě jako základnímu výrobnímu prostředku a k práci rolníků na ní. Zdůrazňovali její nezastupitelnou roli v životě národů s přesvědčením, že půda je základem veškerého pokroku.“ (SLEZÁK, Lubomír. *Ruralismus a realita českého venkova v meziválečném období*. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 51.)

⁴² PALEČEK, Antonín. *Nové selství: Základy ruralismu*. Praha, 1933. s. 59.

⁴³ BRABEC, Jiří. Geneze ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 15.

⁴⁴ PALEČEK, Antonín. *Nové selství: Základy ruralismu*. Praha, 1933. s. 63.

⁴⁵ Tamtéž. s. 25.

⁴⁶ KNAP, Josef. Úvodem. In KNAP, Josef (ed.). *Básníci selství*. Praha, 1932. s. 6.

dosud ve venkovské beletrii převládal. Ve svých románech zachycují a přímo se konfrontují s venkovskou skutečností v době poválečné, tematizují vedle sociálních problémů i proměnu specifické rurální kultury, založené na dominantním vztahu k půdě, k zemi, k její přírodě a krajině. O tom, že je povědomí o literárních dílech ruralistů stále živé i v dnešní sociologii zabývající se venkovem, svědčí zmínky v knize *Rolník a krajina*, kde se přímo uvádí, že: „Jen málokdo z českých spisovatelů znal tak důvěrně duši a svět rolníka první poloviny tohoto století jako spisovatelé ruralisté...“⁴⁷

K setkávání ruralismu a rurální sociologie docházelo i na půdě některých periodik, zejména jde o *Časopis agrárního studentstva* (ČAS) vycházející v letech 1926 – 1928, který byl rozčleněn na část literárně-uměleckou a na část odborně-vědní. V oblasti literární tvorby publikovala „především básníky a prozaiky zabývajících se vesnickou tematikou, později označovanými jako ruralisté.“⁴⁸ Po zániku ČASu se část redakce v čele s Františkem Kutnarem přesouvá do sociologicky a politicky orientované revue *Brázda*⁴⁹, jejíž součástí již nebyly básně ani umělecká próza. Články a příspěvky zde ale ruralistům vycházejí i nadále (např. Knap publikoval v *Brázdě* i za protektorátu).⁵⁰ Mezi intelektuály kolem revue *Brázda* se brzy objevil skeptický pohled na ruralismus, tak jak jej koncipovali ruralisté v čele s Antonínem Matulou a Josefem Knapem. Kritika literárního ruralismu, jak se s ní setkáváme v *Brázdě*, mířila na postuláty, které v dvacátých letech prosazoval zejména Antonín Matula, který zdůrazňoval protiklad venkovské a městské, tedy nezdravé kultury.⁵¹ Vědci kolem revue *Brázda* oponovali snaze podřídit rolnickou otázku pouze politickým cílům a byli tak v opozici nejen vůči ruralistům, ale i vůči některým politickým krokům agrárníků.

Ačkoliv se ruralistické hnutí snažilo vystupovat apoliticky a svou pozornost zaměřit výhradně na literaturu, nepřímému napojení na politiku se nedokázalo vyhnout. Celá řada autorů včetně Josefa Knapa publikovala v kulturní rubrice deníku agrární strany *Venkov* a měli i řadu funkcí v institucích zřízených agrárníky. Brzy se vůči ruralismu objevila výtky, že jde o hnutí uměle stranicky vypěstěné. Např. Zdeněk Kalista mluví o skupině „tzv. ruralistů, která se ustavila v podstatě na půdě agrární strany, aby byla dokladem jejího nejhlubšího kulturního zájmu a významu a legitimovala její nároky na vedoucí postavení v politickém

⁴⁷ LAPKA, Miroslav – GOTTLIEB, Miroslav. *Rolník a krajina: Kapitoly ze života soukromých rolníků*. Praha, 2000. ISBN 80-85850-83-4. s. 39.

⁴⁸ KUTNAR, František. *Generace Brázdy*. Praha, 1992. ISBN 80-901027-0-0. s. 8.

⁴⁹ List agrární inteligence, vydávaný za druhé republiky Českou agrární společností.

⁵⁰ KUTNAR, František. *Generace Brázdy*. Praha, 1992. ISBN 80-901027-0-0. s. 34.

⁵¹ BRABEC, Jiří. Geneze ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 15-16.

životě...⁵² Arne Novák ve svých *Dějínách* rozlišuje několik fází ve vývoji ruralismu, z nichž se ta první, zastoupená jménem Antonín Matula, stavěla do služeb stranických politických zájmů agrárních.⁵³ I Karel Sezima ve své stati o Františku Křelinovi cítil potřebu upozornit na nebezpečí „...zapřáhnout literaturu, ať beletrii či kritiku, do káry stranických zájmů a zálsků. Lhostejno, zda je o ni ukládáno zprava, zleva, shora nebo zdola.“⁵⁴ Ruralisté však přistupovali k agrární politice kriticky a cítili se být svým způsobem za stav českého venkova, který stál ve středu jejich uměleckého zájmu, odpovědni. Nikoliv však v politickém smyslu. Jejich odpovědnost byla odpovědností intelektuálů účastnících se společenské diskuze a nikdy tuto mez nepřesáhla, ačkoliv se o to vedení agrárníků od poloviny třicátých let intenzivně snažilo. Podle Knapova svědectví ve vzpomínkách *Bez poslední kapitoly* nebyl nikdo z ruralistů (kromě Antonína Matuly) členem agrární strany.⁵⁵ „Politika agrární strany ani žádná jiná politika nebyla pro ně důležitá. Byli to literáti, kteří v návratu k půdě, příčinlivé práci a tradičnímu mravnímu řádu spatřovali východisko z tíživých dobových problémů.“⁵⁶

2.1.1. Proměna venkova ve 20. a 30. letech 20. století

Je nezbytné se alespoň úzce dotknout proměn, kterými na počátku 20. století procházel samotný venkov. V průběhu dvacátého století se udály v zemědělství větší změny než v celé jeho předcházející historii.⁵⁷ Na venkov začíná pronikat racionalizace a technizace, celkové zprůmyslňování zemědělské výroby. Od 70. let 19. století dochází k pozvolnému odchodu venkovského obyvatelstva do měst. Tento trend pokračuje i po vzniku Československé republiky v roce 1918 a nezabránila mu ani pozemková reforma v roce 1920, díky které sice posílil střední stav samostatně hospodařících rolníků. Úbytek venkovského obyvatelstva však

⁵² KALISTA, Zdeněk. *Po proudu života (2. díl)*. Brno, 1996. ISBN 80-7108-127-2. s. 342.

⁵³ NOVÁK, Arne – NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české*. 5. vyd. Brno, 1995. ISBN 80-7108-105-1. s. 1470.

⁵⁴ SEZIMA, Karel. *mlází: Studie o domácí próze soudobé*. Praha, 1936. s. 188.

⁵⁵ Knap zde ovšem neuvádí, že členem agrární strany byl za první republiky Václav Prokůpek. (Srov. ROKOSKÝ, Jaroslav. Agrární strana, ruralisté a tichá hrdinství. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 220. a KNAP, Josef. *Bez poslední kapitoly*. Praha, 1997. ISBN 80-7215-024-3. s. 199. Prokůpkovo členství v agrární straně potvrzuje i zde: DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Navzdory nenávisti a mstě*. Třebíč, 2002. ISBN 80-238-9190-1. s. 59. Zde rovněž zmínka o Prokůpkově členství v KSČ, z níž byl pro své opoziční názory v roce 1925 vyloučen.) Knap zřejmě tyto podrobnosti neznal.

⁵⁶ ROKOSKÝ, Jaroslav. Agrární strana, ruralisté a tichá hrdinství. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 222.

⁵⁷ SLEZÁK, Lubomír. Ruralismus a realita českého venkova v meziválečném období. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 50.

pokračoval i v 30. letech, negativně se na tom podepsala i hospodářská krize.⁵⁸ Poválečné volání po půdě rychle haslo a na venkově postupně převládla komercializace a zpanštění sedláků, která učinila konec mravní prostotě a zbožnému poměru k půdě a k práci, kterou odedávna spisovatelé na venkovanech opěvovali.⁵⁹ Právě v této době se začíná ozývat ze strany ruralistů heslo o návratu k půdě.

Značná část sociologů a historiků venkova v této době překonává rozpor města a venkova poznáním, že protiklad města a vesnice je v moderní společnosti neřešitelný jednostranným příklonem k ruralismu či urbanismu, ale že obě složky jednotného národního či sociálního života se musí sociálně vyrovnat.⁶⁰ Naproti tomu ruralisté ve shodě s agraristy nejsou ochotni připustit skutečnost, že pokles podílu zemědělského obyvatelstva a jeho útěk z venkova do měst představuje přirozený a nezvratný proces, a začínají upozorňovat na nebezpečí, které venkovu hrozí z růstu měst.

Za změnami, kterými procházel český venkov a s kterými se byl nucen rolník vyrovnat, stály především politické a hospodářské poměry. Ty nakonec modifikovaly i sedlákovu lásku k půdě, kterou s oblibou literárně zpracovávali ruralisté. Tato láska ke krajině, k půdě, k české přírodě byla u nás po staletí pocíťována jako určitý zástupný znak národní samostatnosti. Po vzniku Československé republiky v roce 1918 tuto myšlenku kultivace půdy, přírody a krajiny jako kultivace národní samostatnosti nese až do nástupu tvrdé kolektivizace po roce 1950 silný střední stav rolníků.⁶¹ Snad nejdůležitější je pro pochopení vztahu reality venkova a jejího literárního zobrazení poznatek, že „...půda už nebyla čímsi posvátným a nedělitelným, stala se zbožím.“⁶² Postavení sedláka ve společnosti se mění, některé rodové tradice vymírají a pro jejich přežití je nutné dát jim nový obsah. „Změny v českém zemědělství v průběhu dvacátého století vyústily v rozpad tradiční vesnice a v zánik selského stavu v původní podobě.“⁶³ Veškeré změny zasahují především vědomí rolníka, který více než kdy jindy hledá oporu v přírodě, ke které si vytváří hlubší pouta, prostřednictvím práce na půdě. „Nad jeho půdou i nad jeho krovem se klene obloha, z ní přichází požehnání i zhouba pro jeho dílo.

⁵⁸ SLEZÁK, Lubomír. Ruralismus a realita českého venkova v meziválečném období. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 52.

⁵⁹ NOVÁK, Arne – NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české*. 5. vyd. Brno, 1995. ISBN 80-7108-105-1. s. 1288.

⁶⁰ BENEŠ, Zdeněk. Venkov v historickém myšlení Františka Kutnara, Turnov, 2005. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 195.

⁶¹ LAPKA, Miroslav – GOTTLIEB, Miroslav. *Rolník a krajina: Kapitoly ze života soukromých rolníků*. Praha, 2000. ISBN 80-85850-83-4. s. 47.

⁶² SLEZÁK, Lubomír. Ruralismus a realita českého venkova v meziválečném období. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 57.

⁶³ Tamtéž. s. 57.

A tato zem a tento krov s klenbou nebes, sluncem i hvězdami tvoří jeho svět, uzavřený kosmos, k němuž je především soustředěn tělem i duší.⁶⁴

Pro venkov je dosud charakteristická konzervativnost, neustálé vědomí rodového údělu, pojetí života na tomto světě jako znovuoobnovování rodových tradic. Venkov se po dlouhou dobu vyvíjel jako uzavřené společenství, do kterého proniká vnější svět jen sporadicky (např. v podobě válek, jak o tom podávají svědectví i díla ruralistů). Historik vesnice František Kutnar nazval toto sebeutváření vesnice vlastní minulostí, tradicemi a zvyky „dějinnou tvářností české vesnice.“⁶⁵

Pokud chceme podat alespoň trochu plastický obraz vývoje venkova ve 20. století, nesmíme nikdy zapomínat na těžký úděl rolníka a musíme alespoň zmínit různé pohledy na jeho život: mytizaci venkova, rodové a krajové zakořenění – zdroj jedincovy jistoty, spjatost s přírodou, náboženské zanícení, etické a morální postoje vyrůstající z pospolitosti venkovského soužití, hrdost na selský stav atd.⁶⁶ Venkov však není prostorem ideálním (ač idealizovaným) a i zde se objevují vnitřní konflikty: sousedské či rodinné pře o půdu, úcta ke zvířatům často větší než k lidem, tvrdost lidí k sobě navzájem atd. Všechny tyto prvky tvoří venkovský život a přímo či nepřímo přecházejí do děl ruralistů, v nichž jsou esteticky zhodnocovány a aktualizovány.

2.2. Ideové koncepty ruralismu

V následující kapitole se pokusím specifikovat jednotlivé postuláty ruralistických literárně-teoretických textů, které se již bezprostředně týkají tématu této práce. Teoretická základna ruralismu je názorově indiferentní a roztříštěná. Dva sborníky pokoušející se tyto názory sjednotit příliš neuspěly, naopak, do popředí se dostal jejich ideologický aspekt a literární kvality i názorové rozdíly mezi jednotlivými autory se stíraly. Mezi literární kritikou a ruralisty vzniká takřka nepřekonatelný rozpor v chápání pojmu ruralismus. Jak už bylo naznačeno výše, ruralismus není jednotným hnutím s uceleným programem (jako např. téměř současně vznikající poetismus v Devětsilu), ale spíše se stává označením pro skupinu autorů, které spojuje zájem o venkov, o navázání na válkou přerušenu tradici české venkovské

⁶⁴ SEDLÁK, Jan V. Člověk země. In ČÁREK, Jan (ed.). *Tváří k vesnici*. Praha, 1936. s. 59.

⁶⁵ KUTNAR, František. *Tvář české vesnice v minulosti*. Praha, 1942. s. 5.

⁶⁶ VÁVRA, Jaroslav. Komunistická perzekuce ruralistů a rolníků ve školní praxi. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 129-130.

literatury. Každý z ruralistů přitom zakládal svůj vztah k venkovu na odlišných pilířích a užíval k tomu i různých literárních prostředků. (U Knapa je to např. zdůraznění osudového souručenství lidí a půdy, jež je v románech zobrazováno s lyrickým zaujetím čerpajícím hlavně ze Šrámka a severské literatury. U Křeliny důraz na sociální konflikt nevyhýbající se ani dělnickému prostředí a příklon k hlubšímu náboženskému prožitku. U Čarka drsnost a neidyličnost vesnické skutečnosti kontrastující s „naparfumovaným ovzduším pražských literárních kaváren.“⁶⁷) Řada autorů svému vztahu k vesnické literatuře věnuje celé knihy, J. Knap dvě literárně teoretické práce *Literatura české půdy* a *Cesty a vůdcové (K literatuře let dvacátých)*, Jan Čarek knihu *O životě a literatuře*.

Na počátku 30. let začali autoři naslouchat teoretikovi angažujícímu se v agrárním hnutí, Antonínu Matulovi, který poprvé spojil pojem „ruralismus“ s literaturou (konkrétně jako charakteristiku Holečkova agrarismu).⁶⁸ Ve své práci *Hlasy země v evropských literaturách* podává široký výběr ze světové i domácí venkovské literatury a zabývá se i teoretickými otázkami spjatými s obrazem venkova v literárních dílech. Ruralismem označuje „...literární směr, hodnotící kladně člověka venkovského i prostředí a prostor, ve kterém venkovský člověk žije, to jest přírodu.“⁶⁹ Jedním ze základních pilířů jeho pojetí je chápání ruralismu jako protiváhy městu a jeho umění. Matula byl lidovýchovní pracovník Osvěty venkova, i proto klade důraz na poslání a úkol literatury, která „...má hledat a hlídat i skryté světy, má řešit problémy národní, má vésti národ.“⁷⁰ Dobrý spisovatel ruralista má popisovat přírodu a venkov, ale pod povrchem dění hledat hlubší smysl, který sceluje nadsmyslné (Boha), přírodu, člověka, společnost i zvířata.

V druhé polovině třicátých let už programový ruralismus Antonína Matuly ustupuje do pozadí, mladší větev ruralistů seskupených kolem revue *Sever a východ* se začala orientovat na ruskou a severskou realistickou literaturu a zdůrazňovala svou snahu navázat na domácí umělecké tradice. Tato nová generace, jejímž vůdčím teoretikem se stal Josef Knap, navazuje spíše než na vlastní literární tvorbu starších teoretiků a představitelů ruralismu (A. Matuly a Jana V. Sedláka), na jejich kritickou a literárně-vědní práci. Zástupce mladých autorů, Jan Čarek je považuje za předurčené k tomu, aby stanul v popředí hnutí jako jeho [tj. ruralismu] teoretikové formulující a podporující jeho úsilí.⁷¹

⁶⁷ ČAREK, Jan. *O životě a literatuře*. Praha, 1941. s. 51.

⁶⁸ BLAŽÍČEK, Přemysl et. al. *Dějiny české literatury IV*. Praha, 1995. ISBN 80-85865-48-3. s. 341.

⁶⁹ MATULA, Antonín. *Hlasy země v evropských literaturách*. Praha, 1933. s. 14.

⁷⁰ Tamtéž. s. 15.

⁷¹ ČAREK, Jan. *O životě a literatuře*. Praha, 1941. s. 53.

Ruralismus nekladal jednotné nároky na přísnou uměleckou formu, přičemž realismus se považoval za základní tvůrčí metodu. Největší důraz se ovšem kladl na duchovní souznění s českým venkovem, který procházel krizí. Apeloval na vědomí tradice, rodovou zakotvenost, vztah sedláka k půdě a jeho vztah k národu.

Ruralismus vyrůstá z opozic. Už zde byla zmíněna opozice k Západu, k městu (k Praze), k soudobým uměleckým směrům v literatuře a objevuje se i snaha postavit ruralistickou tvorbu proti literárnímu braku. Ruralisté proto „...své prózy, charakteristické využitím tradičních vyprávěčských postupů, opakováním dějových schémat, jednotlivých tematických a motivických prvků, nalézajících často oporu v ideologickém schématu konfliktu venkova s městem (tradice s moderní civilizací)“⁷², adresovali zejména neelitnímu venkovskému publiku. Protipólem jejich ideologického modelu byly sešitové edice pokleslé literatury (tj. rodokapsů), které se na venkově těšily masové oblibě. Charakterické svou odtržeností od domácí tradice, situováním do atraktivních a exotických zemí a zakončené happyendem milostného vztahu ztělesňovaly v očích ruralistů jeden z důsledků mravního rozkladu vesnice a přímé ohrožení duchovní tradice, kterou se oni sami naopak snaží oživit a zachránit. K dosažení svého účelu ovšem pracovaly s podobnými prostředky⁷³, zejména pokud jde až o nábožně exaltovanou adoraci rodových tradic a věrnosti domovu, které často vyústily do idealistické reakce proti jinak převládajícímu materialismu a fatalismu.⁷⁴ I přes velký úspěch ediční řady *Hlasy země*⁷⁵, kde vycházely první prózy J. Knapa nebo F. Křeliny, které se dočkaly až osmi vydání, venkovská próza ruralistické orientace v pomyslném souboji o čtenáře ztrácela. V závěru třicátých let už jsou ruralisté uznávanými tvůrci, ale (snad kromě Jana Vrby) českými sedláky a v zemědělském prostředí českého venkova nepříliš čtenými.⁷⁶ Negativní roli jistě sehrála nálepka hnutí uměle stranicky vypěstěného, jakkoliv si ji jednotliví autoři usilovně strhávali. Politický zmatek a roztržštěný názorový postoj samotných ruralistů na to měl jistě vliv nemalý. Podle Martina C. Putny si před sebe ruralisté postavili těžký úkol, být umělečtí a zároveň lidoví, běžnému čtenáři srozumitelní. „Jednotliví k ruralismu se hlásící autoři stojí na úrovni dobrého průměru, nebo i nad ním, a jednotlivá jejich díla jsou dokonce

⁷² PAVLÍČEK, Tomáš. K obrysům jednoho modelu literární kultury. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 74.

⁷³ Tamtéž. s. 74.

⁷⁴ NOVÁK, Arne – NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české*. 5. vyd. Brno, 1995. ISBN 80-7108-105-1. s. 1471.

⁷⁵ Edice fungovala v rámci tiskařského a vydavatelského koncernu Novina.

⁷⁶ ŠOUŠA, Jiří. Ctí, ale nečtou? K reflexi děl ruralistů na české vesnici. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 126.

vynikající – ale jakožto celek, jakožto hnutí, nejsou ruralisté ani lidoví ani masoví, ani vysocí a umělečtí.⁷⁷

⁷⁷ PUTNA, Martin C. Směřování českého ruralismu. In HRBATA, Zdeněk – KRÁL, Oldřich (ed.). *Cesty – pojem, metafora, žánr*. Praha, 2004. ISBN 80-7308-063-X. s. 136.

3. Spisovatel Josef Knap

Knap se do literárního a kulturního života zapojil už během svých gymnaziálních studií, přímo do centra dobového kulturního dění ho však posunulo až studium na filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze (1919 – 1924)⁷⁸ a zejména jeho první zaměstnání v divadelním oddělení knihovny Národního muzea, kam nastoupil 1. října 1925. Knap zde v roce 1946 dosáhne hodnosti zemského vrchního muzejního komisaře. Na chodbách muzea se setkává i se členy literárního odboru České akademie věd a umění (ČAVU), s J. S. Macharem, J. Boreckým, G. Preissovou, V. Dykem, J. Opolským, B. Benešovou (která otiskla v *Lípě* Knapovu první prózu) a s mnoha dalšími. Pro Knapovu vlastní literární kariéru měla velký význam známost s Janem Vrbou, literárním poradcem plzeňského nakladatele Karla Beníška, který vydal jeho první knížku a na doporučení Knapa i první knížku J. Wolkeru (básnická sbírka *Host do domu*). Sám Knap je společně s J. Horou, J. Koptou a B. Kličkou zvolen do ČAVU krátce po příchodu Němců v březnu roku 1939.

Jako spisovatel, kritik a organizátor, se Knap mezi mladou literární generací záhy distancoval od avantgardního proudu. V roce 1920 se stává členem Uměleckého klubu, první tribuny mladé básnické generace, jejímiž členy byl i K. Teige, J. Wolker, Z. Kalista a další. Odštěpením části autorů z Uměleckého klubu vznikl později Devětsil. Svůj postoj vůči avantgardnímu (levicovému) umění stvrdil Knap svým členstvím v Literární skupině (zal. 1921, F. Götz, L. Blatný, Č. Jeřábek, Z. Kalista ad.) V roce 1921 vzniká na půdě Literární skupiny časopis *Host*, jehož programová orientace se vyhraňuje v polemikách mezi Literární skupinou a Devětsilem (zal. 1920). V praxi je ale mladá generace stmelována právě v *Hostu*, který se stal tribunou celé mladé generace, kde vedle autorů Literární skupiny publikuje i většina příslušníků Devětsilu.⁷⁹

Svémi literárními a divadelními kritikami přispíval do řady časopisů a novin. Ve svých recenzích zpočátku rozvíjí tradici impresionistické kritiky, později se však přidává dobově podmíněný apriorismus a důraz na tradiční ruralistická stanoviska. Už na gymnaziálních studiích píše do studentského časopisu *Ruch* (1919). Soustavnější spolupráci v témže roce naváže s časopisem *Cesta* vedeného Miroslavem Ruttem. Zde si odbude svůj básnický debut, díky Knapovu přátelství s Ruttem zde uveřejňuje své rané básně i Vítězslav Nezval⁸⁰ a řada

⁷⁸ Poslední dva semestry zakončuje v roce 1924 doktorátem na Komenského univerzitě v Bratislavě. Disertační práce se týkala Jaroslava Hilberta.

⁷⁹ BLAŽÍČEK, Přemysl et. al. *Dějiny české literatury IV*. Praha, 1995. ISBN 80-85865-48-3. s. 174.

⁸⁰ KNAP, Josef. *Bez poslední kapitoly*. Praha, 1997. ISBN 80-7215-024-3. s. 162.

dalších mladých autorů. V roce 1923 rediguje časopis *Most* (s R. Medkem). Dále přispívá do *Časopisu agrárního studentsva* (později *Brázda*), časopisu Literární skupiny *Host*, *Československých novin* (ve 20. letech divadelní referent), deníku agrární strany *Venkov* (1921 – 1941, vede zde literární rubriku), literárního časopisu *Pramen* (vedl Jan Vrba, který dle Knapova svědectví plánoval v přidružené edici *Bystřina* zachytit mladou literární tvorbu). Z dalších periodik je to např. *Lumír*, *Most*, *Prúdy*, *Rozhledy* ad.

Vedle spoluredigování revue *Sever a východ* založené společně s V. Prokúpkem, F. Křelinou a J. Knobem (od roku 1927, tj. tři poslední ročníky, řídí jen Knap s Knobem) vede i přidruženou knižní edici vycházející u nakladatelství Müller a spol. v Turnově. Knap se účastnil všech významnějších akcí ruralistů, byl předsedou ruralistického sjezdu v únoru 1939. Působil též v knižním klubu LUK (Literární a umělecký klub) při agrárním nakladatelství Novina, kde v edici *Hlasy země* (zal. 1935) vycházela většina ruralistické tvorby. Mimoto byl členem dalších organizací: první jednatel v nakladatelství Družstevní práce, ČAVU, Syndikátu čes. a slov. spisovatelů, člen Moravského kola spisovatelů, předseda literární sekce Kulturní rady Republikánské strany a později v letech 1939-1941 Kulturní rady Národního souručenství aj. Od roku 1929 do roku 1948 byl literárním poradcem a redaktorem knižnic nakladatelství F. Topič. Za jeho vedení přinášely *Topičovy Bílé knihy* hlavně literaturu severskou, francouzskou (O. Duun, R. Martin du Gard, A. Gide, G. Duhamel), mj. zde vycházela i jeho vlastní tvorba.

Knap se také účastnil výpravy českých novinářů a kulturních pracovníků do Říše ve dnech 3. až 13. září 1940.⁸¹ Knap se o této cestě zmínil ve *Venkovu* „...jen v podobě nezávadného fejetonu, v němž líčil dojmy z přírody.“⁸² Tato událost je poněkud zastřena tajemstvím a Knap ji nijak nezmiňuje ani ve svých vzpomínkách *Bez poslední kapitoly*. Knap osobně bral zřejmě svou účast jako nutnou a nepříjemnou povinnost, ke které už necítil potřebu se vracet. Bohužel, komunistickým vyšetřovatelům nešla žádná maličkost, která by mohla posloužit ke zdiskreditování osobnosti a proti většině účastníků tuto událost z jejich minulosti dokázali umně využít a zmanipulovat. Postavení spisovatelů, kteří po vypuknutí války zůstali ve své zemi a dál se snažili svou tvorbou posilovat sebevědomí národa svou literární prací, nebylo jednoduché a neobešlo se bez kompromisů, návštěva Německa byla patrně jedním z nich.

⁸¹ Mezi dalšími účastníky byl i Josef Hora, Jaroslav Durych, Jan Čarek, Bedřich Fučík a další. Účastníků bylo asi čtyřicet a byli mezi nimi i aktivističtí novináři Kožíšek, Krychtálek, Lažnovský, Kříž aj. „Účelem cesty bylo, aby se lepším poznáním německého prostředí obrátilo české smýšlení ve prospěch Říše. Po návratu měli účastníci svými články působit na veřejné mínění.“ uvádí Zora Dvořáková. Více viz DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Navzdory nenávisti a mstě*. Třebíč, 2002. s. 54.

⁸² DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Navzdory nenávisti a mstě*. Třebíč, 2002. ISBN 80-238-9190-1. s. 74.

Ve svých raných studiích (*Alej srdcí*, 1920) a statích se Knap věnuje především šrámkovské generaci a sleduje její vliv na poválečný vývoj (*Cesty a vůdcové*, 1926). Knap také redigoval *Knížku o Šrámkovi* (1927), kde uveřejnil jednu ze svých šrámkovských studií. Soustavně se věnuje severské próze, po válce publikuje studii *Selma Lagerlöfová* (1949). Po roce 1948 Knapa, jako ostatně další protisocialisticky orientované spisovatele, brzy postihne omezená možnost publikovat. Josef Knap byl zatčen v roce 1951 a odsouzen v procesu s tzv. zelenou internacionálou na jedenáct let, v roce 1955 se po snížení trestu vrací k rodině, viny je zproštěn v lednu 1967. Po návratu z vězení se věnuje dějinám divadelních společností a znovu přepracovává pro reedice své dřívější romány (1965 tak znovu vychází *Cizinec*, v roce 1968 *Věno*). V roce 1969 vychází nový román *Vzdálená země* a posledním beletristickým dílem je soubor povídek *Čas kopřiv* (1970). Jeho díla byla přeložena i do cizích jazyků (dánštiny, italštiny, litevštiny, němčiny, norštiny, polštiny, slovenštiny, slovinštiny a švédštiny).⁸³ V roce 1969 se na pozvání norských spisovatelů dostává do severských zemí, kde obdržel za zásluhy o norskou a severskou literaturu nejvyšší vyznamenání pro cizince, medaili sv. Olava, kterou mu udělil norský král Olav V.

3.1. Knapovo pojetí ruralismu

V této kapitole se zastavím u některých specifík Knapova chápání ruralismu, které jsou pro tuto práci nejpodstatnější. Knap si termín ruralismus, v souladu s jeho odmítáním veškerých krátkodobých –ismů v novodobé literatuře, příliš neoblíbil. Častěji proto užíval termíny „básníci selství“ nebo „literáti české půdy“, což jsou i názvy dvou jeho zásadních prací o českém ruralismu.

Knap ve vlastní autobiografii uvádí, že si na svém vesničanství začal zakládat až po vystudování gymnázia a příchodu na studia do Prahy: „...možná už v té době před zápisem na filosofii mě posedaly tehdejší nálady návratu k půdě, aspoň první mé literární exkurze měly takovou unáhlenou inspiraci.“⁸⁴ Zde tak můžeme hledat první ozvuk literárního ruralismu, kterému sám Knap začne zanedlouho udávat vůdčí i teoretický směr.

⁸³ FAJSTAUEROVÁ, Hana. Příběh z padesátých let. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 111.

⁸⁴ KNAP, Josef. *Bez poslední kapitoly*. Praha, 1997. ISBN 80-7215-024-3. s. 38-39.

Na úvod je nutné poznamenat, že specifičnost Knapova pojetí ruralismu vychází mimo jiné i z Šrámkovy pozdní poezie, kterou Knap chápal jako spirituální základ ruralismu.⁸⁵ Pro detailní poznání zkoumaného fenoménu lze využít tři základní prameny: už zmíněný text *K severovýchodu* z roku 1925, kde jsou vytyčeny základní směry, které jsou v Knapově chápání zárukou správné hodnotové orientace české literatury. Druhým z pramenů je již zmíněný úvodní text k sborníku *Básníci selství* z roku 1932, který se již otevřeně přihlašuje k idejím ruralismu formulovanými A. Matulou. Zároveň ale klade větší důraz na návaznost na tradici české venkovské literatury, jako důkaz legitimity snahy nové generace v této tradici přirozeně pokračovat. Je zde podán základní přehled jejího dějinného vývoje. Knap zde sleduje proměnu tematizace venkova, kterou prošla venkovská literatura, počínaje vesnickými povídkami Boženy Němcové až k románu Josefa Koudeláka a nejmladších ruralistických autorů. Změny v tematizaci venkovského života sleduje i v závislosti na proměnách venkova samotného. Holečkova epopěj *Naši* už je považována za uzavřenou kapitolu jedné epochy selství. Nová generace mladých spisovatelů vesnického rodu se dle Knapa přiklání k zobrazování bytostných vztahů, spjatosti s půdou, vychází přitom z vlastních životních zkušeností s životem a dětstvím na venkově. Zároveň sem ještě proniká snaha vymezovat se jako opozice k proletářskému umění, započatá důrazným způsobem ve stati *K severovýchodu*.

Poslední a nejobsáhlejší z pramenů, z nichž lze výtěžit poznatky o Knapově vlastní koncepci ruralismu, je studie *Literatura české půdy*.⁸⁶ Studie se pokouší o nové formulování dosavadních ideových postulátů formulovaných Matulou, zástupcem starší generace ruralistů a volně navazuje na programové texty ruralistů publikovaných v obou sbornících – *Básníci selství* (1932, ed. J. Knap), *Tváří k vesnici* (1936, J. Čarek).

Knap zde na podkladě tematizace venkova vyčleňuje soubor českých i evropských literárních děl a snaží se vyzdvihnout nadčasovost venkovské literatury. Ta spočívá v (poněkud neurčité) „ideji selství“⁸⁷ spojené s půdou, přírodou, křesťanstvím, národem a tradicí rodu. Náčrt periodizace vývoje sleduje především vztah její ideové složky k moderní civilizaci. Konzervativní postoj ke světu u tradicionalistů (tj. starších autorů), byl v Knapově

⁸⁵ HNÍZDO, Vlastislav. Role časopisu Sever a východ v koncepci českého ruralismu. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 62.

⁸⁶ Základ pro tuto studii vznikl na popud Šaldy, který plánoval vydat sborník *Duch české literatury* a Knapův příspěvek měl zastupovat venkovskou literaturu. K vydání sborníku však nedošlo. Tato studie vyšla pod názvem *Půda a české písemnictví* ve sborníku *Tváří k vesnici* v roce 1936. V rozšířené verzi potom knižně v roce 1939 jako *Literatura české půdy*.

⁸⁷ Termín zřejmě navrhl Šalda (viz Přílohy této práce). Srov. Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond KNAP, Josef. *K Šaldově ideji středu*, inv. č. 6743, č. přír. 82/74, studie, neúplný text, 1968-1969.

chápání dovršen dílem J. Holečka. Na konfrontaci s jeho dílem stojí z větší části celá Knapova studie.

Přehledová studie je kompilací poněkud nestejnorodých literárních děl, které slouží jako příklady odvěkého zájmu spisovatelů o oblast venkova. Ačkoliv je naše písemnictví v stálém kontaktu se „selstvím“, zvláště v „dobách rozhodných“ se jeví příklon k literatuře venkova jako velmi významný.⁸⁸ Poněkud nešťastně je zde zmíněno německé hnutí Blut und Boden, jako jeden z příkladů programového splynutí literatury s půdou. Pro domácí poměry však umělého navracení ke kořenům v půdě není třeba, protože: „Selství je přítomno v českém písemnictví jako jedna z nejzákladnějších látek naší slovesné tvorby.“⁸⁹

Vztah selství k půdě je asi nejzákladnější a nejproměnlivější složkou ruralistických děl. Literatura stále hledá i v pokračující době racionalizace a mechanizace ono vnitřní lpění na půdě, věčnou souvislost sedláka se zemí, protože: „Vztah k půdě je ústředním nervem ideje selství...“⁹⁰ Samostatná kapitola je věnována i přírodě v selství. Zde je zachována kontinuita mezi díly B. Němcové až k „takzvané ruralistické literatuře“⁹¹, protože je stále znovu tematizována důvěrná souvislost a jednota člověka s přírodou, vazba zemědělské práce s přírodními zákony. Jako nedostižný ideál se Knapovi jeví zobrazení přírody v dílech Jeana Giona: „Mladým českým autorům je vzdálen prudký, strhující a sálavý jižní rytmus takového básnického záznamu.“⁹²

Samozřejmým středem všeho společenského bytí je rodina a kult rodu, jsou pilířem pro národ i celou společnost.

Vztah „ideje selství“ ke společnosti je poznamenán věčnou opozicí k šlechtě a k městu, vzhledem k společenským proměnám se přidává i opozice „...vrstvy selské a průmyslově kapitalistické.“⁹³ Zatímco věčný konflikt se šlechtou již byl uzavřen, vztah selství k městu je v literatuře stále přehodnocován. Ačkoliv se Knap soustředí na výčet nejrůznějších postojů k městu v literatuře minulosti, snaží se brát na vědomí nutnost nepodlehnout ideologiím, které se ukázaly jako nereálné (konfrontace s postojem J. Holečka). „Moderní vesnice nechce být skleníkem, kde by se udržoval starý vzduch k pěstování starých ctností. Proces sbližování nikdo nezastaví a jestliže je v duchu selství co zdravého a věčného, nebude zlomeno

⁸⁸ Zde je nutné připomenout, že studie vzniká v době, kdy se svět vzpamatovává z hospodářské krize. Navíc se začíná vyhrocovat politická situace v Evropě.

⁸⁹ KNAP, Josef. *Literatura české půdy*. Praha, 1939. s. 6-7.

⁹⁰ Tamtéž. s. 9.

⁹¹ Tamtéž. s. 14.

⁹² KNAP, Josef. *Literatura české půdy*. Praha, 1939. str. 16. Srov. ŠALDA, František X. Nový typ básnického regionalismu: C. F. Ramuz. In ŠALDA, František X. *Šaldův zápisník IV*. Praha, 1931-1932. s. 10-23.

⁹³ KNAP, Josef. *Literatura české půdy*. Praha, 1939. s. 19.

otevřením vesnických bran do světa.“⁹⁴ Smířlivý tón (jako nepřímý odkaz přímého ohrožení národa v roce 1939) vystupuje i v postoji k dělnickému prostředí. Jak uvádí Knap, literatura má v dobách „zvlášť výjimečně odpovědných“ schopnost odstraňovat bariéry mezi jednotlivými vrstvami společnosti.

Rovněž konservatismus a postoj k pokroku je důležitou součástí Knapovy „ideje selství“. Zde se Knap definitivně loučí s Josefem Holečkem a přenechává jeho radikálně antimodernistický postoj ke světu historii: „V době nového přerodu selství žil jako konservativní, vpřed vysunutá hlídka, bez kontaktu, u svého pražského pracovního stolku, obklopen a proniknut atmosférou minulosti, z představ, které si o selství vytvořil /.../, jako by budoval větrné zámky.“⁹⁵ Namísto toho se Knap přiklání k pokroku, který přináší na venkov i své kladné stránky, tj. technický a kulturní pokrok, osvětu.

Podstatnou složkou „ideje selství“ je vztah k národu, češství, které je s ní neodlučitelně spjato. Selství prostřednictvím půdy zároveň tvoří základ vlasti. Knap připomíná obrozeneckou tradici kladoucí důraz na vesnici jako uchovatele českého jazyka, účast sedláků v revolučním roce 1848, a celkově se snaží navázat na odvěké domácí historické povědomí o sedláku jako základním uchovateli národa.⁹⁶

Posledním pilířem „ideje selství“ je křesťanství, jako jedna ze základních složek vztahu k věčným hodnotám.

Knapovo vlastní pojetí ruralismu tedy vyrůstá z konfrontace velkého množství minulých i současných literárních děl tematizujících venkov. Základním východiskem je dynamicky se proměňující „idea selství“. Literární výraz ideového světa selství se snoubí s věčnými hodnotami: s půdou, s přírodou, s národem, s vírou v Boha, s kultem rodu a rodiny. I přes občasný povrchní programový verbalismus je nepopíratelná autorova hluboká znalost dějin české i světové literatury a schopnost postihnout základní vývojové tendence v zobrazení venkova v průběhu staletí. Knapovy vlastní názory ovšem ve studii stojí spíše v pozadí. Významný je Knapův smířlivý tón k tradičním ideovým ruralistickým protikladům (město-venkov, pokrok-konzervativnost, dělník-sedlák atd.). Že nejde pouze o výraz jistého dobového klimatu svědčí Knapova prozaická tvorba, kde jsou tato ideová východiska ruralismu porušována a jinak přehodnocována. Něco ze smířlivého a racionálně uvažujícího postoje v *Literatuře české půdy* se tedy objevuje i v Knapových „ruralistických“ románech.

⁹⁴ KNAP, Josef. *Literatura české půdy*. Praha, 1939. s. 28.

⁹⁵ Tamtéž. s. 35-36.

⁹⁶ Srov. RAK, Jiří. Ty naše chaloupky české. In RAK, Jiří. *Bývalí Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany, 1994. s. 85-95. ISBN 80-85787-73-3.

Ze studie je patrná snaha zachránit něco, co viditelně odchází. Nepochopení vztahu reality a literatury vede k idealizaci ztrácející kontakt se skutečností, což bylo ruralistům často vytýkáno. Knap přitom připouští námitku, že idealizace ve venkovské literatuře existuje. Umění má však dle něho „...také vyšší smysl a zaměření: v tomto případě oživovati ryzí osobitost venkovana, udržovati mravní sílu selství, vésti venkovského člověka přes sezony času k jeho poslání dědičnému.“⁹⁷ Toto vědomé přihlášení k idealizaci však vrhalo na ruralistickou literaturu špatný stín. Ruralisté si nikdy nedokázali přiznat, že se snaží zachránit něco, co je nezachranitelné. Knap věřil, že literatura dokáže uchovat vnitřní vztah k půdě, duchovní souznění sedláka se zemí a nevšiml si, že doba se mezitím vyvíjí zcela jiným směrem. Mravním posláním spisovatele a jeho úkolem ve společnosti je dle Knapa udržovat tuto ideu země, i přes veškeré změny vnější reality.

3.2. Knapova tvorba v zrcadle literární kritiky

V této kapitole se pokusím nastínit některé pohledy literárních kritiků na dílo Josefa Knapa. Co na jeho prózách oceňují, jaké kritiky vůči jeho románům vznášejí a z kterých názorových pozic vycházejí. Podle Knapova svědectví byla literatura poloviny třicátých let polemicky rozdělena na pravou a levou, jen F. X. Šalda, K. Čapek a několik jejich následovníků si při hodnocení uchovalo svou syntetizující pozici středu.⁹⁸ Některé kritiky jsou pojaté příliš ideologicky a jsou ovlivněny politickým smýšlením toho či onoho kritika. Negativní pohled na ruralismus se promítal i do dobových recenzí románů Josefa Knapa, což ke škodě autora znemožnilo objektivní zhodnocení literárních kvalit jeho románů. Stejný osud ale potkal i další autory, kteří se tehdy řadili k ruralistům. Jak už bylo řečeno výše, za tento pohled si zčásti mohli sami, když se začali sdružovat ve sbornících a nevědomky tak stírali jednotlivé kvality svých literárních děl i drobné názorové rozdíly, čímž dali kritikům nepřímo najevo svůj zájem prezentovat se jako hnutí. Role mluvčího byla jednou připisována Matulovi, jednou Knapovi, jindy zase Čarkovi, názorový potenciál tak byl sice velmi bohatý, ale některé radikální výroky, zejména A. Matuly, pak byly připisovány všem ruralistům. Většina z ruralistů si definovala svůj vztah k venkovu a „literatuře půdy“ ve vlastní studii.

⁹⁷ KNAP, Josef. *Literatura české půdy*. Praha, 1939. s. 47.

⁹⁸ O tom více: Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond KNAP, Josef. *K Šaldově ideji středu*, inv. č. 6743, č. přír. 82/74, studie, neúplný text, 1968-1969.

Následující příklady některých reflexí Knapovy tvorby by měly sloužit jako obecný úvod do kapitoly o jednotlivých Knapových románech. Řada recenzí a hodnocení předních osobností české literární kritiky shodně objevuje některé společné rysy Knapovy tvorby, které nám později lépe pomohou pochopit způsob, jakými prostředky a motivy je vykreslován obraz venkova v Knapových románech.

Knapovu dílu se dostalo neideologického hodnocení v řadě dobových kritik z pera F. X. Šaldy, Arne Nováka, Karla Sezimy, ale též Františka Götze, s kterým Knap vedl spor ohledně úkolů a způsobu práce literární kritiky.

F. X. Šalda byl v minulosti sám autorem vesnické prózy, asi největší ohlas měl jeho román *Loutky a dělníci boží*. Jeho zájem o venkovskou prózu přetrvával i v období, kdy se již naplno věnoval pouze literární kritice a jeho nároky na kvalitu vesnické prózy byly velmi vysoké. Šaldova stať *Nejnovější próza česká* uveřejněná v 7. ročníku *Šaldova zápisníku* byla k soudobé venkovské literatuře velmi kritická. Šalda zde srovnává náš vesnický román s francouzskými regionalisty, jejichž díla k nám v té době začala v četných překladech pronikat. „Musím se omezit na všeobecnou zásadní poznámku, že nemáme u nás Pourratů, Ramuzů a Gionů, to je opravdových vášnivých básníků krví, milovníků rodné hroudy /.../ – máme jen lepší horší spisovatele, obyčejně s nějakým neškodným tzv. osvětným posláním.“⁹⁹ Vrbu, Knapa i další považuje za salónní sedláky, kteří prezentují své selství příliš neprůbojně a ulízaně. Knapovi se v některých bodech zdála studie nepřesná a nespravedlivá, což také uvedl ve svém dopise Šaldovi. Šalda v odpovědi mimo jiné píše: „Připouštím, že ta příliš stručná zmínka o našem románě selském a regionalistickém v *Zápisníku* zaviňuje nedorozumění. Nebylo mým úmyslem křivdit; právě proto, příkládám tak ohromný dosah básnické tvorbě týkající se problémů půdy, musím klást požadavky co nejpřísnější, s hlediska umělecky básnického. Četl jsem v poslední době Vašeho "Cizince", který také v leccems pozměňuje mého soudu o Vás; také Křelina dotkl se mne sympaticky...“¹⁰⁰

V posuzování jednotlivých děl už byl Šalda o něco smířlivější, a to i ke Knapovi. V recenzi na román *Cizinec* oceňuje Knapův lyrismus, který „tryská tentokrát ze země.“¹⁰¹ Bylo to především regionální zaměření Knapova románu, které Šaldovi učarovalo a přiblížilo se jeho ideálu vesnického románu. Lyrismus krajiny a země, pevně spjatý s člověkem, který si nese její obraz v duši – to jsou přesně aspekty, které Šalda zmiňuje ve studii *Nový typ*

⁹⁹ ŠALDA, František X. *Z období zápisníku II*. Praha, 1988. s. 50.

¹⁰⁰ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond KNAP, Josef. *K Šaldově ideji středu*, inv. č. 6743, č. přír. 82/74, studie, neúplný text, 1968-1969.

¹⁰¹ ŠALDA, František X. *Z období zápisníku II*. Praha, 1988. s. 527.

básnického regionalismu: C. F. Ramuz o švýcarském regionalistovi Ch. F. Ramuzovi, který se pro něho stal prototypem regionalistického (vesnického)¹⁰² románu.

Literárně-kritická činnost Františka Götze se stala častým cílem Knapovy kritiky, jak o tom svědčí již úvodní prohlášení k revue *Sever a východ* nazvané *K severovýchodu*. Rovněž František Götz byl velkým kritikem Knapovy koncepce literárního vývoje, jak o tom např. vypovídá polemika na stránkách revue *Sever a východ*.¹⁰³ Götzova kritická tvorba se ovšem ve vztahu ke Knapovu beletristickému dílu vyznačovala velkou objektivitou a odbornou fundovaností. I z dnešního pohledu jsou jeho soudy stále inspirativní a všímají si zajímavých podrobností. Ve shrnujícím hodnocení Knapovy tvorby vyzdvihuje román *Cizinec*. Román, „...v němž jeho umění životní náhody a nálady přechází zvolna v umění podstatnější a zákonitější...“¹⁰⁴, považuje za vrchol dosavadní Knapovy tvorby a za jeho první skutečný román. V dobové recenzi Götz postihuje určující vliv severské prózy, když v *Cizinci* nachází typicky severskou prozaickou strukturu, které jde „...o hluboký lidský řád a ne o smyslový dojem, o podstatné osudy venkovského člověka a ne o prchavé, nezakořeněné děje.“¹⁰⁵

Dosud nejširší zhodnocení Knapovy tvorby vzniklo zásluhou Karla Sezimy. V studiích shrnutých pod název *Mlázi* s podtitulem *Studie o domácí próze soudobé* z roku 1936 podává v kapitole nazvané *Impresionism na rozcestí* obsáhlé hodnocení Knapovy tvorby. Sezima sleduje Knapovo umělecké zrání již od prvních kratších próz. Dává do souvislosti Knapovy názory na literaturu (kritika všeho, co se odcizuje půdě, tedy západní literatury, nových směrů, městské kultury atd.) s jeho vlastní uměleckou torbou a z toho následně vyvozuje, že Knap vlastní teoretické proklamace ve svých dílech často porušuje a činí až okaté výjimky. Asi nejpřesněji ze všech posuzovatelů vystihl Sezima podstatu Knapova ruralismu. „Programový realism, regionální studium a zevrubné poznání kraje, složení jeho půdy, podmínek klimatických i vztahů hospodářských a sociálních, stejně jako vyšetření vesnického prostředí a žijícího v něm sedláka i selského dělníka s jejich speciální psychologií i vnějšími význaky, s jejich pudovou věrností a osudovým tíhnutím k půdě – je-li toto ruralism, možno jej jen vítat.“¹⁰⁶ V Knapových románech nalézají některé nedostatky, zejména vytýká autorovi nedůslednost v dodržování lyrického tónu, který se v průběhu psaní vytrácí a upadá. Už od

¹⁰² Šalda příliš nerozlišuje mezi regionalistickým a vesnickým románem, oba tyto pojmy v jeho pojetí znamenají totéž.

¹⁰³ KNAP, Josef. František Götz a nová poesie. *Sever a východ*, 1926, roč. 1, č. 3, s. 79-80. Studie je reakcí na článek F. Götze *Omyly, recepty, operace a věčná krása psiny* uveřejněném v *Národním osvobození* 17.5. 1926.

¹⁰⁴ GÖTZ, František. *Literatura mezi dvěma válkami*. Praha, 1984. s. 136.

¹⁰⁵ GÖTZ, František. *Horská vesnice v moderním románě*. *Národní osvobození*, 1934, roč. 11, 1.3.

¹⁰⁶ SEZIMA, Karel. *Mlázi: Studie o domácí próze soudobé*. Praha, 1936. s. 175.

prvního románu *Réva na zdi* Sezima vyzdvihuje Knapův „básnický smysl pro poesii selských věcí,¹⁰⁷ jeho poznání podstaty rustikálních vztahů, tíži patriarchálních pout a vzpouru mládí proti nim. Román *Muži a hory* není dle Sezimy zcela kompozičně sjednocen, i přesto ale působí živelněji než předchozí román, což kritik pozitivně ocenil. V Knapových povídkách *Zaváté šlépěje* pak Sezima nalézá odkrývání hlubších kořenů reality, které vedou až k iracionálnosti a osudovosti, k vlastním tajemným zdrojům života. To, co se objevilo v povídkách pak dostává větší šíři a rozepjetí v následujících románech. Předchozí kritici hodnotili nejvýše román *Cizinec*. A jak se na něho dívá Sezima? Mluví sice o „pozoruhodném dílu onoho románového regionalismu, jenž určitému krajovému úseku přiděluje úlohu akční“¹⁰⁸, po umělecké stránce však vytýká Knapovi příliš monografický pohled na svět, prostřednictvím omezené vnímavosti samotného hlavního hrdiny – zemědělce přicházejícího do nového kraje, který „...postrádá širší společenské a vůbec životní zapjatosti. /.../ O dnešní podhorské vesnici podává proto Knapův román jenom slabou a vzdálenou představu. Regionalism tím nesporně ztrácí. /.../ a ani kraj nedostojí pak své odrazné funkci jako citlivá a zmnožující deska rezonanční.“¹⁰⁹ Požadavek na přesné ztvárnění venkovské reality paradoxně ukazuje, jaké představy měli jednotliví literární kritici na „úkoly“ venkovské prózy. I ruralismus si bere venkov (a to i současný) jako svou inspiraci, zároveň se ho ale snaží svébytně umělecky zhodnotit, vyzdvihnout jeho nadčasovost, v některých případech i idealizovat. Na závěr svého hodnocení *Cizince* Sezima dodává: „Proto zrovna tuto skladbu, kterou jinak pro její poměrnou ucelenost v jednobarevném, seversky střídém ladění stavím značně vysoko v souboru mladší domácí produkce románové, nemohu konfrontovánu s vlastní autorovou drobnou novelistikou pokládat za vrchol prózové tvorby Knapovy.“¹¹⁰ I v pozdější recenzi Knapova románu *Pusztá* Sezima prokazuje, že je schopen posuzovat literární dílo nestranně a neideologicky. Uznává, že Knap v *Pusztě* usiluje o co nejobektivnější přístup k složitému tématu osídlování Podkarpatské Rusi českými kolonisty. Zde tematizovaný vztah půdy k člověku nepovažuje za výraz „samospasitelné mystiky dědičného lánu, v němž jest podle ruralistické konvence jedinec tak zakotven svými kořeny, že se ani hmotně neoderve beztrestně. U Knapa je to naopak temný baladický živel země nepřátelské člověku, který si ji musí tvrdě dobývat...“¹¹¹. Přesto se ani tento román nedokázal plně povznést nad realitu a stát se plnoprávným literárním dílem: „Vedlejším

¹⁰⁷ SEZIMA, Karel. *Mlází: Studie o domácí próze soudobé*. Praha, 1936. s. 176.

¹⁰⁸ Tamtéž. s. 180.

¹⁰⁹ Tamtéž. s. 181.

¹¹⁰ Tamtéž. s. 183.

¹¹¹ SEZIMA, Karel. *Pusztá*. *Lumír*, 1937, roč. 63, s. 511.

mimouměleckým, byť jinak záslužným a populárním zřetelům obětoval tuze mnoho náladové hudby i výtvarné symboliky.“¹¹²

Zajímavá je konfrontace Sezimy a recenzí Arne Nováka. Román *Muži a hory* by se Novák „neodvážil /.../ nazvati románem“¹¹³ Mravoličné a dokumentující pasáže tu dle Nováka převažují záměr dějově výpravný. Postavy sedláků, salašníků a dřevařů představuje autor nikoliv jako individuální osobnosti, ale jako lidové typy. Stejně jako později Sezima v souvislosti s románem *Pusztá* i Novák si všímá Knapovy záliby zaplnit text množstvím dokumentárních prvků, které často narušují celkovou uměleckou výstavbu díla, jeho lyrické ladění, což je nejlépe patrné právě v *Pusztě*.

K *Cizinci* byl Novák o něco smířlivější. Zatímco Sezima uvádí, že o dnešní podhorské vesnici podává Knapův román jenom slabou a vzdálenou představu, Novák to naopak považuje za přednost: „...spisovatel nikde nevnucuje mravoličně monografické výklady o změnách životních poměrů v českém podhoří po válce.“¹¹⁴ Svým postojem však v tomto ohledu zůstal Novák osamocen, podobné stanovisko k obrazu venkova v Knapově románu, jaké zastával Sezima, zaujali i další recenzenti *Cizince* – Bohumil Polan (*Čin*, 1934, roč. 6, č. 11) a F. Götz (*Národní osvobození*, 1934, 1.3.). „Románem není ani jeho mravoličná kronika z Podkarpatské Rusi...“¹¹⁵, píše Novák v recenzi na *Pusztu*, které podle něj chybí i pevná dějová konstrukce „...vlastní jak baladistické zkratce tak rozvítenému románovému organismu“¹¹⁶.

A. M. Píša patřil svými názory spíše k levému politickému proudu. V recenzích na první dva Knapovy romány je ještě jeho pohled ideologicky nezátížený. Knapův první venkovský román *Réva na zdi* hodnotí hlavně po formální stránce, oceňuje čistotu pojetí, kompozice i slova. Samotnou románovou zápletku sice považuje Píša za klasický vesnický románek, který už byl několikrát zpracován v řadě románů a kronik vesnických realistů, přesto ale Knap dokázal podat příběh zajímavě a čtivě. „Což dosvědčuje, že jisté děje a soustavy vztahů jsou tak trochu věčné, ale zároveň těž, že umění je kumštem pohledu a výrazu.“¹¹⁷ Píša si všímá důležitého charakteru Knapových próz. Venkovští lidé žijí v románu esenciálněji než ve skutečnosti, nejsou to realistické snímky, ale lidé, „...jež autor dotvořil z vlastní moci do jejich

¹¹² SEZIMA, Karel. *Pusztá*. *Lumír*, 1937, roč. 63, s. 512.

¹¹³ NOVÁK, Arne. *Muži a hory*. *Lidové noviny*, 1929, roč. 37, 2.3.

¹¹⁴ NOVÁK, Arne. *Cizinec*. *Lidové noviny*, 1934, roč. 42, 11.3.

¹¹⁵ NOVÁK, Arne. *Pokus o český román koloniální*. *Lidové noviny*, 1937, roč. 45, 28.11.

¹¹⁶ NOVÁK, Arne. *Pokus o český román koloniální*. *Lidové noviny*, 1937, roč. 45, 28.11.

¹¹⁷ PÍŠA, Antonín M. *Dvacátá léta*. Praha, 1969. s. 233.

celosti, do typické platnosti a do osobité plnosti.“¹¹⁸ Píšova recenze tak otvírá cestu k důležité skutečnosti. Knap se při konstruování svého obrazu venkova podrobně nezabývá folkloristickými či sociálními a mravními detaily. Jeho obraz venkova je specifickým literárním prostorem, konstrukcí. Do tohoto prostoru vstupují jednotlivé venkovské atributy jako je krajina, prostředí, tradice a duchovní kultura. K této recenzi je ještě nutné poznamenat, že Píša mylně považuje celý příběh *Révy na zdi* za „sen sedlákova syna po bujné muzice“¹¹⁹, což se promítlo i do jeho celkového hodnocení románu.

I zápletka následujícího románu *Muži a hory* čerpá dle Píši z realistické tradice vesnické prózy. Opět je to ale Knapova tvůrčí invence, která dokáže tradiční zápletku podat zajímavě a nově. Píša přičítá Knapův jemný a harmonický výraz Šrámkově vlivu. „Knapův pohled je plný melodie, šetrnosti, něhy, která změkčuje obrysy a smiřuje osudy jeho postav.“¹²⁰ V baladických pasážích je to zase Selma Lagerlöfová, jejíž vliv se uplatňuje v přítomnosti pohádkových prvků a jisté osudovosti rozprostírající se nad lidskými životy.

Na závěr Píša, i za výše uvedené kritiky, shrnuje společné rysy Knapovy tvorby i některé nedostatky. Ty spočívají především v příliš zjemnělé šrámkovské harmonii, skromném a neprůbojném realismu, který by však měl v budoucnu vést „...k intenzivnější fantazii i k diferencovanějšímu a odvážnému pohledu nespokojujícímu se ani realistickým pozorováním, ani pouhým dějovým spádem.“¹²¹

Z většího časového odstupů už Knapovu tvorbu hodnotí Bedřich Fučík, kritik, vycházející z katolických pozic, v jehož pozornosti vždy stály velké literární individuality a v jehož díle „...prakticky nikde nenalzáme sebemenší porozumění pro explicitně formulované literární a umělecké programy.“¹²² Josefu Knapovi věnuje ve svých kritikách méně prostoru než třeba dalšímu z autorů kolem revue *Sever a východ* F. Křelinovi. Až v souvislosti s Knapovým životním jubileem vznikl text *Dopis Josefu Knapovi (K padesátinám)* zařazený do souboru *Setkávání a míjení* (1995), kde se Fučík s dílem Josefa Knapa pokusil kriticky vyrovnat. Fučík se vyznává ze svého vztahu ke Knapovu dílu spíše intuitivně, z celé tvorby vyzdvihuje zejména povídkový soubor *Polní kytice* (1935) a romány *Pusztá* (1937) a *Dívčí hlas* (1940), které považuje za typická „knapovská“ díla. Fučík doslova začíná tam, kde na sklonku 20. let skončil Píša. Na rozdíl od něho však Fučík Knapovu výrazovou plachost a odměřenost

¹¹⁸ PÍŠA, Antonín M. *Dvacátá léta*. Praha, 1969. s. 233.

¹¹⁹ Tamtéž. s. 234.

¹²⁰ Tamtéž. s. 307.

¹²¹ Tamtéž. s. 309.

¹²² SVANOVSKÁ, Hana. Kritik Bedřich Fučík a ruralisté. In LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7. s. 180.

povýšil na určující rys Knapovy tvorby, jejímž základním a nejsilnějším tvárným prostředkem je monolog. Překonání rozporů epiky a lyriky v díle se stává určujícím charakterem Knapovy prózy. Výsledný „lyrickoepický celek, celek, v němž oba živly vytvoří novou, vzájemně se prolínající strukturu“¹²³ se tak stává jakýmsi klíčem ke Knapově literárnímu nazírání na svět. Podle Fučíka se takto projevil nejlépe v *Pusztě*. Bedřich Fučík však ve svém osobitěm (poněkud subjektivizovaném) pohledu na Knapa uvádí i další důležitou poznámku. „Naštěstí je Knapovi – proti vlastním teoretickým vývodům – téma v podstatě vedlejší, jen záminkou (už z toho důvodu je Knapa těžko řadit mezi ruralisty, tím méně ho pokládat za „obnovitele“ selského románu, i když i on při venkovských námětech dokazuje znalost ruralistické liturgie, a i když zná venkov jako básník lépe než většina jen ruralistů); venkov je mu stejně důležitý jako prostředí města či hor, neboť je mu stejně jako děj pouhou záminkou, jak z tématu a děje vyloupnout oblasti lyrického zastavení...“¹²⁴. Z výše uvedeného citátu tak (vedle snahy vyvázat Knapovo jméno z ruralismu a tradice vesnické prózy vůbec) vyplývá i další charakteristický rys Knapovy prózy, kterým je menší důraz na dějovost. Fučík připomíná, v čem se Knap liší od tradice vesnické literatury, pro kterou bylo vždy určující téma, podřízené dobové situaci a soustředící se buď na vykreslení zidealizovaného obrazu vesnice nebo naopak obracející svou pozornost k realitě. To ovšem neznamená, že jsou Knapovy romány charakteristické absencí tématu. Téma v díle figuruje, ale je vždy podřízeno lyrickému principu utvářejícímu dílo. Fučík také oceňuje Knapovu důvěrnou a věrohodnou znalost venkova, „...jeho obraznost je jím vypěstována do podivuhodné kultivovanosti a jistoty.“¹²⁵

¹²³ FUČÍK, Bedřich. *Setkávání a mýjení*. Praha, 1995. ISBN 80-7023-205-6. s. 212.

¹²⁴ Tamtéž. s. 212.

¹²⁵ Tamtéž. s. 213.

4. Ruralistické romány Josefa Knapa

Knapova prozaická tvorba byla už od počátku inspirována lyrickým vypravěčstvím a navazovala tak na prózu Šrámkovu a Sovovu. Svým zaměřením na prostor venkova také nepřímou (zejm. motivicky) odkazuje i na celou tradici realistických spisovatelů tematizujících venkov. Realismus, převládající v minulosti ve venkovské próze, je však u Knapa obohacován již zmíněným šrámkovským lyrismem, ale i specifickým vlivem některých typů severské prózy. Myšlenkovou osu většiny jeho románů tvoří mytizace selství, jejíž pojetí vyložil ve studii *Literatura české půdy*. Mytický charakter selství se prostřednictvím postav a jejich věrnosti půdě prolíná i do krajiny. I krajina tedy nabývá mytických rysů, je ztělesněním rodového i krajového zakořenění jedince.

Ve své studii věnované Fráňu Šrámkovi mimo jiné klade důraz na spodní lyrismus Šrámkovy prózy, počínaje *Stříbrným větrem*, kde: „Vzduch, vítr, vlání není v něm jen dekorací: je přímo v podstatě a struktuře románu, neodlučitelné živé fluidum.“¹²⁶ Zde je zdroj Knapova důrazu na živel větru, dokreslujícího jeho impresionisticky pojatou krajinu. Šrámkův impresionismus má na jeho tvorbu trvalý vliv, postupem času se stává integrální součástí Knapova tvůrčího výrazu. Nejvíce je patrný v raných prózách, románové prvotině *Ztracené jaro* (1922) s „impresionisticky nezřetelnou konturou děje“¹²⁷ a povídkách *Píseň na samotě* (1924), které později zavrhl.¹²⁸ I v další povídkové knize *Zaváté šlépěje* (1929, 1940) se uplatňuje impresionisticky laděný styl, obohacený o sociální tematiku. V několika povídkách z této sbírky se již mihnou motivy a témata, rozpracovávaná v románech (motiv puszty, postava vykořeněného jedince, věčnost rodových souvislostí, postava židovského obchodníka). S postupným Knapovým tíhnutím k tradičním hodnotám a jistotám souvisí také jeho zájem o severskou literaturu. I ve své beletristické tvorbě uplatňuje některé postupy severské prózy – úsporný styl, důraz na smyslnost, živelnost, vášně a tajemství, odhalující niterné a pudové bytí (Hamsun). Tajemné pozadí lidských a přírodních dějů nachází svůj vzor v mysteriózních baladických prózách spisovatelky Selmy Lagerlöfové. V stejnojmenné studii z roku 1949 věnované této autorce, Knap vyzdvihuje prvky, které sám uplatňuje v kompozici svých románů, například závěrečné bouře: „Všecko se spojuje k vypátrání zlého člověka,

¹²⁶ KNAP, Josef. *Fráňa Šrámek*. Praha, 1937. s. 12.

¹²⁷ BLAŽÍČEK, Přemysl et. al. *Dějiny české literatury IV*. Praha, 1995. ISBN 80-85865-48-3. s. 239.

¹²⁸ Viz autorův dovětek k povídkové knize. Srov. KNAP, Josef. *Polní kytice*. Praha, 1935.

příroda i zvíř. Bouře se neutiší, aby nemohla odplouti loď, na níž by unikli zlosynové.“¹²⁹ Stejně tak nachází u Lagerlöfové intenzivní zkušenost domova, pouto k domovu.

Lyrismus proniká do Knapových románů prostřednictvím vypravěče, aktivita Knapových románových hrdinů se totiž projevuje ne tak v jejich činech, jako ve schopnosti vnímat a prožívat, objevovat poezii ve zdánlivě všední skutečnosti. Lyrizace však nepopírá epično. Naopak, jak upozornil Bedřich Fučík, Knapovo dílo je lyrickoepickým celkem.

Arne Novák konstatuje, že se v Knapových dílech „...prolíná složka básnická s ideovými prvky zcela organicky.“¹³⁰ Teoretická východiska ruralismu se uplatňují i v kompozici románů. Knap často staví na kontrastech, aby tak zvýraznil některé protiklady a naplnil ideové cíle, které si před sebe ruralismus postavil. Ačkoliv jsou ozvuky ruralismu přítomné v různé míře v každém z Knapových románů, stojí spíše v pozadí. Jednotlivé motivy, které jsou součástí ruralistického pohledu na venkov, např. motiv cizinectví, jsou uplatněny citlivě a vždy odrážejí obecnou zkušenost. Knapovi je cizí dobově podmíněný apriorismus a pouhé naplňování formy ideovou ruralistickou složkou. Na prvním místě je vždy osobitý literární výraz, důraz na osud jednotlivce, vztah postav k venkovu. Některé náměty pro své romány vytěžil i ze společenské krize třicátých let a z problémů, jež přinesla pozemková reforma.

4.1. Réva na zdi (1926)

Knapův první venkovský román vychází v roce 1926 (v upraveném vydání v roce 1935) a ačkoliv zde „jeví autor silné selské tradiční instinkty“¹³¹, koncepty ruralismu zde ještě stojí v pozadí a do popředí se dostává generační konflikt stáří a mládí. Jako žák Šrámkův sleduje Knap zejména osudy mladých hrdinů, kteří jsou nuceni vybojovat si před rodiči svou lásku a později i samostatné živobytí. Ve venkovské literatuře byl tento tradiční selský spor mezi otcem a synem řešen povětšinou jednostranným příklonem k mládí či stáří (Hálek, Rais), u Knapa je již kladen důraz na psychologickou charakteristiku a nazírání sporu z několika úhlů. Knap se jednostranně nepřiklání na žádnou stranu, do centra vypravěčova pohledu je postaven člověk v bezprostředním víru vášní, zmítaný pochybnostmi, nejistotou a touhami.

¹²⁹ KNAP, Josef. *Selma Lagerlöfová*. Praha, 1949. s. 16.

¹³⁰ NOVÁK, Arne – NOVÁK, J. V. *Přehledné dějiny literatury české*. 5. vyd. Brno: Atlantis. 1995. ISBN 80-7108-105-1. s. 1470.

¹³¹ SEZIMA, Karel. *Mlázi: Studie o domácí próze soudobé*. Praha, 1936. s. 176.

Je zajímavé, že bylo literárními kritiky v souvislosti s následujícím Knapovým románem *Muži a hory* vyzdvihováno zobrazení drsného života mužů-horalů (jak k tomu ostatně svádí název), v souvislosti s *Révou na zdi* byl motiv ženy a symbolika s tím spojená opomenuta, ačkoliv spolu s generačním konfliktem zvýznamňuje proměnu toposu „selství“, který ideově zaštiťuje celý román. Tragika osudu ženské hrdinky Lídy spočívající v nevyhnutelnosti osudové volby (buď přežije její dítě nebo ona), je ještě umocněna jejím mlčením v předsvatební zpovědi. Celá pátá kapitola sledující sžíravé svědomí Lídy, která si při pohledu na sochu Panny Marie v kostele uvědomuje vlastní „prokletí“ a bere na sebe její bolest a úděl zkoušené matky a dál útrpně čeká na den, kdy se bude muset v osudové volbě rozhodnout. Kapitola v románu působí jako samostatný celek a vymyká se i svým (takřka barokním) vytržením z všedního. Náboženský motiv je zde vztažen výhradně k myslí jediné z postav, nemá žádnou sociální roli (*Muži a hory*) a v dalších venkovských románech J. Knapa podobně silnou religiózní pasáž nenalezneme. Lída nejenže podvedla svého manžela, před kterým svou nemoc zatajila, ale také podvedla Boha, v tom spočívá její „vina“ a trest. Motiv vinné révy má tvořit paralelu k Lídě osudu, s hrdinčiným úmrtím keř usychá: „A réva, keř mládí, patřila nepochybně k ní. Uchla na zdi tak prudce, jak prudce vyrazila jednoho jara – před kolika že roky?“¹³²

Příběh se odehrává výhradně na vesnici a sleduje osudy několika mladých lidí – především Josefa Kašpara, sousedovy dcery Lídy a také Josefova kamaráda Jeníka Hrona. Počáteční obraz ze života mladých lidí mající zřetelnou inspiraci u Šrámka je brzy komplikován. Dávné nepřátelství Josefova otce se sousedem Chrtkem zde stojí proti čisté lásce dvou mladých lidí (Josefa a Lídy). Josefův zápas s otcem o svou lásku k Lídě, nejenže je svárem stáří a mládí, ale je i střetem s tradičním konzervativním venkovským řádem. Knap se zde, navzdory svým ruralistickým konceptům, zdržuje jakéhokoliv hodnocení, soustředí se na zobrazení složitosti vztahů. Krutost otce k synovi, kdy starý Kašpar opouští syna s mladou manželkou v poloprázdném statku a na druhé straně mládí vzpírající se ideálu vesnického řádu. Starý Kašpar kupuje ve vsi stavení a uvolňuje na statku místo mladým, jelikož ale svatbě nepřál, bere si s sebou i veškeré zemědělské náčiní. I Josef pozná, že lze jen stěží uvést do chodu hospodářství bez úcty k půdě a bez zkušeností předávaných z generace na generaci. Tíži patriarchálních pout nakonec symbolicky poráží žena – Lída, která v předporodních bolestech vyzve Josefa, aby se šel s otcem usmířit a ten tváří v tvář ženině bolesti a síle jejího přání vyplní. Závěr románu tak vyznívá poněkud idealisticky.

¹³² KNAP, Josef. *Réva na zdi*. 2. vyd. Praha, 1935. s. 147.

Konflikt Josefa s otcem se odehrává i v ryze praktické rovině, právě zde již nacházíme jedno z prvních zřetelných uplatnění ruralistických konceptů, které (poněkud schematicky) vystupují v románu. Postava starého Kašpara je ztělesněním tradic, ozvukem ideje Holečkova selství s důrazem na konzervativnost, ale zároveň je i článkem řetězu jisté generační zkušenosti. Zápas, který probíhá mezi ním a Josefem nakonec vyústí ve smír a tím i k přirozenému návazání na tradici rodu. Josef je představen jako pokrokář, v románu je věnováno nejvíce prostoru jeho vnitřním monologům věnovaným přemítáním nad pokrokem v hospodářství. Josef ví, „...že se musí začít pracovat s hlavou a s papíry, a nejen na poli, ale i se vším, co je pod střechou.“¹³³ Knap zapojuje aktuální vsuvku, když připomíná, že Josef s přítelem Jeníkem Hronem kdysi studovali hospodářskou akademii v Táboře, kde spolu zkoušeli „...novoty v obdělávání polí, v hnojení, v krmení dobytka, jak to sledovali v zemědělských listech a zaváděli to, pokud jim doma dovolovali.“¹³⁴ V románu je viditelných důkazů o snaze nějakým způsobem vyjádřit agrární současnost více. Josef chtěl kdysi zasadit na rodinné pole hrách, což mu otec v minulosti rázně zamítl, takže když se mu naskytne příležitost samostatně hospodařit, své plány se rozhodl uskutečnit. V hospodářství ho ale začnou provázet samé nezdary. Překonat řadu překážek není snadné, Knap sleduje postupnou přeměnu Josefa z chlapce s mnoha idealistickými plány, mladickou silou a vytrvalostí, v zatvrzelého a málomluvného hospodáře.

Knap zobrazuje zápas, který musí vybojovat každé mládí a zároveň potřebu neustrnutí ve vyprázdněných a neracionálních tradicích. Mládí, vedle toho, že je ztotožněné s pokrokem v selství, může být i dobrým uchovatelem tradice české půdy. Josef je jejím příkladným zástupcem, v půdě nevidí jen zdroj tržního kapitálu, ale důležitější je mu duchovní pouto mezi sedlákem a půdou, kterou obdělává, a která mu zajišťuje obživu. Josef například vozí cukrovou řepu do vzdáleného města na nádraží pro vzdálený rolnický (český) cukrovar, místo toho, aby prodával řepu pro cukrovar žida Steinwalda, což by mu přineslo větší zisk a ušetřil by si cestu do města. Nakonec i on musí pod tíhou nepříznivých okolností vozit mléko do městské mlékárny. Pokrok pronikající do selství není synonymem pro rozklad tradic. Vše směřuje k hledání ideálního stavu, přičemž důležitý je samotný akt hledání. V *Révě na zdi* proniká současnost do románové výstavby jaksí uměle, jako pozadí, na kterém se odehrává děj hlavní – drama mladých lidí Josefa a Lídy. Jejich peripetiím se dostává poněkud didaktického rázu v těch okamžicích, kdy vypravěč čtenáři nepřímou pokládá otázky.

¹³³ KNAP, Josef. *Réva na zdi*. 2. vyd. Praha, 1935. s. 45.

¹³⁴ Tamtéž. s. 48.

V prvním Knapově románu můžeme vysledovat některé tradiční kompoziční postupy vyskytující se i v jeho dalších venkovských románech. „Cesty“ mladých hrdinů ještě nejsou tolik zvýznamněné (zejména jde o příchod Lídy z jiného „horského“ kraje) nebo jsou vypravěčem přímo pojmenované a spojují se s varováním: „Zítřka má mít svatbu? Ach dnes ještě možno jít a jít. Pozor však, tam někde již bude srážný lom.“¹³⁵ Do kompozice zde poprvé zasahuje závěrečná bouře, symbol nevyzpytatelného přírodního elementu stojícího nad všemi událostmi. V *Révě na zdi* přichází při sklizni sena, kdy je bleskem zasažen Josefův přítel Jeník Hron, který v důsledku toho přijde o hlas. Jeho postižení je i trestem za skrývanou touhu po provdané Lídě. Každá kapitola románu je samostatným celkem, v románu ještě doznívá povídková konstrukce děje v malých, pravidelných a ohraničených celcích. Motiv města se na kompozici a celkovém vyznění nijak výrazně nepodílí. Příznačný motiv větru, vlání, který je přímým odkazem na Šrámka, je uplatněn i v *Révě na zdi*. Do celkové kompozice ale nezasahuje nijak výrazně, spíše je ilustrací a dynamickou kulisou vnitřních monologů, symbolem uplyvajícího a pomíjivého času. Ani sociální rovina není v románu nijak zvlášť akcentována. Vypravěč klade důraz na analýzu osobního dramatu mladých jedinců, jejichž vztah k „selství“ prochází mezní zkouškou.

4.2. Muži a hory (1928)

Román z prostředí slovenských hor, konkrétně z liptovského kraje, se poněkud z Knapovy tvorby vymyká. Volba netradičního prostředí horského kraje má vliv na celkové pojetí románu, jak jazykové, tak kompoziční. Knap se v tomto románu nejvíce přiblížil tvorbě své oblíbené severské spisovatelky Selmy Lagerlöfové, zejména v baladickém ladění románu. Vysokohorské prostředí, do kterého je příběh zasazen, ještě umocňuje specifická víra – baptismus. Baptismus¹³⁶ je zde představen jako jiná forma křesťanství, jenž klade důraz na uctívání Boha v otevřené přírodě. Tato víra zde dokresluje tradiční představu, že na horách je člověk Bohu blíže. Víra rovněž proniká i do sociálního obrazu vesnice. Knap zde věrně zobrazil baptisty jako specifickou komunitu, která svou víru prožívá aktivně, řídí se svými zákony a je nucena potýkat se s opovržením okolí i pruniku „cizího“. Pod vlivem událostí,

¹³⁵ KNAP, Josef. *Réva na zdi*. 2. vyd. Praha, 1935. s. 74.

¹³⁶ Srov. FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo: Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno, 1996. ISBN 80-85959-10-0. s. 138-141.

kteře se stanou, přestupuje v závěru románu (s dvěma výjimkami) na baptistickou víru celá obec.

Příběh má výrazně baladický ráz, který Knap uplatňuje zejména v popisech krajiny, kterou zabydluje nadpřirozenými postavami a lidovými pověrami o pokladech ukrytých v nitru hor. Připomenuta je postava Jánošíka, při odchodu na salaš zkříží mužům postava tajemné stařeny, těsně předtím než se do koliby nastěhují Važci, se symbolicky odváže jediná černá ovce. Stejně jako v předchozím románu, najdeme i zde hned několik vzájemně se proplétajících dějových linií. První z nich sleduje rodinu Petroviče, který hned na začátku románu odchází s ostatními muži na kolibu. Druhá dějová linie sleduje konflikt bohatého obchodníka s dřívím Hermana a baptistického rychtáře Šedora. Hlavní dějové zápletky se tedy týká mužů, odtud i název románu – *Muži a hory*. Název má evokovat drsný život mužů-horalů v nehostinném vysokohorském prostředí, což ilustrují jednotlivé příhody, např. rvačka s Važci na kolibě a další. Navzdory názvu se Knapův pohled soustředí i na ženské postavy, které se také na ději významně podílejí a rozhodně se tedy nejedná o jednostranné přitakání patriarchálnímu konceptu selství. V románu je stále připomínán těžký úděl žen. Celý román je postaven na třech základních kontrastech:

- a) horská vesnice – město
- b) baptismus (víra, pokora) – zlo, shánčlivost (Herman, mrzák Balaša)
- c) postavy zakořeněné (Adam Šedor) – postavy vykořeněné (Jano Petrovič)

Vesnice je představena jako úzká komunita řídící se přírodními a božími zákony. Kdokoliv se své rodné krajině zpronevěří, ať už tím, že ji třeba jen načas opustí (oba Petrovičové) nebo tím, že se nezachová jako křesťan (Herman), je stížen trestem. Průnik vnějšího světa do této komunity je vždy průnikem zla, jakoby se tyto dva světy navzájem vylučovaly.

První dějová linie sleduje postavu Petroviče a jeho syny, zejména nejmladšího Jana, který se ve městě učí na koželužského dělníka. Při odchodu mužů, včetně Petroviče, na salaš v úvodu románu jim cestu zkříží tajemná postava stařeny: „Víme, co dovedou takové čarodějnické baby, spřežené s ďáblem, kromě sbírání chrástí a žebroty.“¹³⁷ Petrovič se tomuto proctví vysmívá, Knapem je ihned dána do kontrastu jeho minulost světooběžníka, která ho poznamenala zejména v charakterových vlastnostech. „Může jednou dojít i na Petroviče.

¹³⁷ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 17.

Načichl trochu Amerikou, ostatně bůhvíco bylo v jeho minulosti na druhé straně oceánu, jak tam žil a čím se zaměstnával. Mluvil o tom jen málo a nerad a ještě se dalo soudit, že nemluví vždy pravdu. Svět učinil ho prohnáním, nemluvným a vychytralým.¹³⁸ Starý Petrovič je v příběhu výrazně pasivní postava a většinu jeho promluv zprostředkuje vypravěč. Celý jeho osud v románu funguje jako variace ruralistického konceptu vykořenění z rodného kraje, která v závěru nemůže vyústit jinak než tragickou Petrovičovou smrtí, když ho roztrhá medvěd. Vypravěč se neubrání didaktickému komentování: „Vidíš, Petroviči, tvé ovce se špatně pasou po svazích a u kolib sténají, zatím co ty jsi vypraven na poslední cestu. Hle, kam jsi to dopravoval, světoběžníku, neurvalý sobče, nespokojený se vším, kromě rvaček a pytláctví.“¹³⁹ V jistém smyslu je osudu Petroviče podobný osud jeho syna Jana, který se ve městě učí na koželužského dělníka a nemůže tak zůstat na salaši se svým otcem i oběma bratry. Domů již nedorazí a je považován za ztraceného. Jano v textu vystupuje jako rámuující postava, protože o jeho osudu se dozvíme až při jeho příchodu na konci románu. V závěrečné osmnácté kontrastní kapitole jsou proti sobě nepřímo postaveny dvě postavy – Adam Šedor, šťastný novomanžel, horlivý baptista milující svůj rodný kraj a Jano Petrovič, vracející se negativně poznamenan světlem.

Druhá dějová linie sleduje konflikt bohatého obchodníka s dřívím Hermana a baptistického rychtáře Šedora. Nelze brát doslova tvrzení, že tento román „nesměruje k sociálnímu obrazu vesnice,“¹⁴⁰ protože právě v této druhé dějové linii je jistým způsobem sociální konflikt tematizován. Herman je proti rychtáři Šedorovi, nejenže chce „vykořenit baptistickou nákazu“, ale rád by také prodal obecní lesy. Herman si podvodně vydobude přízeň obce, lesy získá a stane se rychtářem. Přízeň ale rychle ztratí. Odmítl dojet pro Petroviče, zraněného rvačkou s medvědem, navíc si do Lúček přiveze společnost pánů a dam z Mikuláše, kteří jsou autorem dáni do kontrastu k právě probíhajícímu smutečnímu obřadu za starého Petroviče. Rozjaření výletníci se chovají příliš hlučně a muži ze vsi se jim postaví do cesty, v posledním okamžiku ale ustupují. Komunita bojkotuje jeho snahu o vybudování nové silnice a Herman se jim rozhodne pomstít, když nechá přivolat četníka na místní ženy, které suší nevyužitou trávu na jeho pozemcích. Zbožný syn bývalého rychtáře Adam Šedor prorokuje Hermanovi špatný konec: „Uvidíte, že trest boží na rychtáře dozrává...“¹⁴¹. Hermana v závěrečné bouři skutečně připraví o život prudká bouře, obvyklý prvek

¹³⁸ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 20.

¹³⁹ Tamtéž. s. 177.

¹⁴⁰ BLAŽÍČEK, Přemysl et. al. *Dějiny české literatury IV*. Praha, 1995. ISBN 80-85865-48-3. s. 239.

¹⁴¹ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 202.

Knapových ruralistických románů. Adamovo splněné proroctví se nakonec stane impulsem k tomu, že většina obce přestoupí k baptistům.

Sociální konflikt Knap evokuje už od prvních stránek, je imanentně přítomen: „Bída, bída, bída na všech stranách. Staletá poroba, hnízdící v temnu hor.“¹⁴² Další z příznaků uzavřenosti zdejší komunity, která žije takřka sama pro sebe. Kdokoliv, kdo přijde zvenčí, nedokáže se zcela adaptovat a přijmout zdejší lid se vším všudy, musí komunitu opustit. To je i případ českého učitele Zarevuckého, který si nedokázal získat srdce zdejších lidí a odchází. Vedle toho se objevuje řada drobných příběhů – např. hledání údajného pokladu mrzákem Balašou, zatčení Adama Šedora, syna starosty, který je podezřelý ze zmizení Jana Petroviče.

Důraz na komunitu a sociální obraz převážil v tomto románu nad psychologickým prokreslením velkého množství postav, pojmenování si často postačí s obecným „muži“ a „ženy“. Svár epiky a lyriky, jak charakterizuje Knapovu tvorbu B. Fučík, je v románu *Muži a hory* vítězstvím epiky a konstrukce vlastní románové zápletky. Děj se Knapovi rozpadl na několik drobných částí a i když se ho nepodařilo zcela sjednotit, zůstávají *Muži a hory* jedinečným a v české literatuře neobvyklým pohledem na kraj slovenských hor v liptovském kraji.

4.3. Cizinec (1934)

Román *Cizinec*¹⁴³ je považován za jeden z tvůrčích vrcholů Knapovy tvorby a zároveň je i typickým reprezentantem ruralistické prózy v nejlepší slova smyslu. Román tematizuje nezakořeněnost člověka nejen v novém kraji, ale i v životě. Děj románu je zasazen do souřadnic Knapova rodného kraje, na Jičínsko, román lze proto považovat za regionální.

I v tomto románu Knap poněkud mění literární prostředky a jeho tvůrčí výraz zde dospívá k jisté obměně. Důraz je kladen na psychologické prokreslení několika hlavních postav, promluvě vypravěče se dostává většího prostoru než dialogům. I prostředí je méně zabydlené postavami, než jak tomu bylo v předchozím románu i v románu následujícím. Širší společenskou zapjatost románu postrádá např. K. Sezima, který uvádí, že „...o dnešní podhorské vesnici podává proto Knapův román jenom slabou a vzdálenou představu.“¹⁴⁴ S tím souvisí i způsob jakým byl zobrazen region (viz dále). Knapův *Cizinec* je především

¹⁴² KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 29.

¹⁴³ Přepřacovanou verzi vydal v roce 1965 Československý spisovatel.

¹⁴⁴ SEZIMA, Karel. *Mlázi: Studie o domácí próze soudobé*. Praha, 1936. s. 181.

psychologickým románem charakteristickým svou seversky laděnou střídmostí v jazykovém výrazu. Lyrismus se omezuje především na krajinné scenérie, kterými ještě doznívá šrámkovské „vlání“ jako příznak impresionismu. Tematicky je *Cizinec* bytostně selským románem, v němž se objevují hlavní složky ruralismu – spjatost sedláka s půdou, negativní obraz města, rodové souvislosti.

V hlavní dějové linii přichází do podhorského kraje na Jičínsku zpachtovat statek starého Krusa Václav Buchar. Své „cizinectví“ si už přináší s sebou, je motivováno už jeho dětstvím. Poté, co se jeho bratr Josef před lety neúspěšně vrátil ze studií, přišel Václav o možnost získat v budoucnosti rodinný statek. Je proto dán na vychování ke strýci, aby se naučil hospodařit na cizím. „Ať o tom myslil tak nebo tak, jedno bylo jisté, že byl vystrčen z domu, po prvé, jako na zkoušku, a že mu to zůstane.“¹⁴⁵ Z toho plyne jistá monografičnost podání, jak o ní mluví Sezima.¹⁴⁶ Buchar nebyl „cizincem“ vždy, ale pod vlivem vnějších okolností: jako druhorozený nemá nárok na rodinný statek, byl vychován u strýce, jako účastník války má být typickým zástupcem určité generace, tedy těch, kterým po návratu z války „...nesešlo /.../ na trošce nového pohybu tím neb oním směrem.“¹⁴⁷ Po návratu z války hledá snadný výdělek a příležitost se mu naskýtá v novém kraji. Místo, aby se sním snažil sžít, hledá od první chvíle příležitost ke zbohatnutí. Jeho rozkolísanost a nestálost proniká i do osobních vztahů ke dvěma mladým ženám, vyrůstajícím na Krusově statku, dceři Jitce a neteři Zdeňce.

Knap tak umělecky zhodnocuje některé z aspektů ruralismu, aniž by omezil své umění jemně odstíněné psychologické drobnokresby. Nad příběhem se klene tajemství nevyřčeného, které ovlivňuje osudy lidí. Je to mýtus rodného kraje, který sceluje celou řadu drobných příběhů, aniž by se celistvost románu porušila (jako tomu bylo v románu *Muži a hory*). V souvislosti s motivem zakořenění jedince v rodném kraji je osud jednotlivých postav postaven proti sobě jako kontrast, podle toho, jak jsou jednotliví hrdinové v příběhu se svým krajem srostlí:

- a) postavy zakořeněné (Krus, Josef Buchar, Jitka) – postavy vykořeněné (Buchar, Ivan)
- b) podhorský kraj („horácký“) – kraj, z kterého přichází Buchar („kraj“)

¹⁴⁵ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 49.

¹⁴⁶ SEZIMA, Karel. *Mláží: Studie o domácí próze soudobé*. Praha, 1936. s. 181.

¹⁴⁷ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 19.

S tímto kontrastem souvisí i celková kompozice románu a psychologická charakteristika jednotlivých postav. Bucharovo cizinectví se prolíná celým románem, jeho životní i krajová nezakotvenost je zdrojem jeho životních ztroskotání – touha po rychlém zbohatnutí v novém kraji ho dostane až do vězení, při návratu z vězení (tedy symbolicky na „cestě“) se neúspěšně pokusí o sebevraždu, jejíž zdravotní následky si s sebou nese dál, jeho srdce hledá jistotu, takže si místo aktivní a smyslné Zdenky bere Krusovu usedlou dceru Jitku, která se bojí, aby se jí kvůli Bucharovým zdravotním následkům nenarodilo nemocné dítě, své těhotenství tají a později na otravu krve umírá. Osobní drama Bucharova cizinectví je tak dovršeno, z kraje se rozhodne odejít.

Jako paralela k Bucharovu osudu se románem prolíná i postava mladého studenta Ivana. Ten odchází ze svého rodného kraje na studia do Prahy a opouští tak svou lásku Zdenku. Mezi Bucharem a Ivanem dojde ke dvěma střetům. Poprvé Buchar (zřejmě v důsledku žárlivosti) zraní Ivana při kácení dřeva. Už tehdy je Knapem zvládnutě negativní hodnocení města: „Ušlo mu dost krve, a že jí mnoho neměl z té Prahy! Byl letos bledší než jindy, to dělá ten vzduch v městě a učení.“¹⁴⁸ Další z typických motivů Knapovy ruralistické prózy, tedy negativní hodnocení města, které má na charakter svých hrdinů špatný vliv, nejzřetelněji vystupuje v kapitole osmé. Město je zde pozorováno očima studenta Ivana jako cirkus a zmatek plný krutosti a chudoby, obraz hus uvězněných v klecích: „Bylo slyšet jejich pokřik, vysoký, veselý křik, jak ujížděly na smrt, která je čekala, na surovou smrt /.../ zaslechl se náhle husí křik na křižovatce ulic, jasný a zvláštní, mezi signály automobilových trubek.“¹⁴⁹ Ivan přitom v myšlenkách vzpomíná na rodný kraj. Druhé setkání Ivana s Bucharem se již odehraje za jiných okolností. Buchar trpí po pokusu o sebevraždu bolestmi hlavy, Ivan se léčí se souchotinami. Oba hrdinové přitom trpí svými vnitřními nemocemi (Bucharovi se nic v novém kraji nedaří, Ivan trpí steskem po rodném kraji) a tato skrytá souvislost je sblížuje. Návraty do rodného kraje začínají být pro Ivana střetem s jiným hodnotovým světem, kterému se odcizil (!). Svému cizinectví se ale oba snaží i nadále čelit.

Bucharova vykořeněnost je v románě postavena do opozice ke dvěma postavám – starému Krusovi a vlastnímu bratru Josefu Bucharovi. Krus je ztělesněním zkušeného hospodáře, člověka, který důvěrně zná svůj rodný kraj a rytmus zemědělských prací. Je plně spjat s půdou a je zapojen do rodových souvislostí. Naproti tomu je Buchar od počátku představen jako člověk, který rodové a krajové souvislosti ignoruje. Na procházce novým krajem společně

¹⁴⁸ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 73.

¹⁴⁹ Tamtéž. s. 88.

s Krusem si místo půdy všímá stromů napadených škůdцем a počítá zisk z pokácených stromů: „Vypadalo to jako malé vzbuření proti letitému rodovému řádu, malé odbočení, malé puštění žilou dobře krmenému rodu.“¹⁵⁰ Buchar zanedbává povinnosti na poli, brambory sází poslední, o žních nedbá na pořádek, koupí si motorku místo sekačky atd. Vypravěčem je stavěn do kontrastu ke Krusovi: „Krus dovedl vyrovnat fůru, že z ní takřka ani stéblo nepřečnívalo, stavěl se ke všemu jako se zalíbením.“¹⁵¹ Stejně tak Josef Buchar, přicházející za bratrem z „kraje“ je úspěšným a „zakořeněným“ hospodářem.

Stejně jako v předchozích románech, je i v *Cizinci* uplatněn motiv bouře, která přichází při sklizni obilí. S tímto motivem je spojeno i závěrečné rozuzlení příběhu, protože ve stejném okamžiku Jitku přepadnou bolesti kvůli jejímu zapíranému těhotenství, Buchar v dramatickém závěru odjíždí pro lékaře, jehož práce už byla marná.

Ideové vyznění románu je podtrženo v závěru. Buchar se přes veškeré porážky, které v životě utrpěl rozhodne žít: „Ale život, život nepouštěl s myslí, pachtění života víc než cokoli jiného, víc nežli Jitku a smrt.“¹⁵² Bucharův osud je úzce spjat s jeho vírou v selství, která je stále zkoušena a stále porušována, Buchar se tak stává cizincem v krajině, jejíž zákony odmítl přijmout.

4.4. Puszta (1937)

Román, který je dle autorova doslovu jakýmsi pokračováním tónu, který započal již v románu *Muži a hory*, kde chtěl „vysloviti spodní rytmus pastevčích hor z východu státu“¹⁵³, se nyní odehrává ještě východněji, na jihu Podkarpatské Rusi u maďarské hranice, těsně po tom, co se stala součástí československého státu a začala být osídlována českými kolonisty.¹⁵⁴ Román se soustředí na jednu z kolonií, která byla pojmenována Stará Boutrad'. Stejně jako vysokohorské prostředí vytvářelo specifický sociolekt Knapova románu *Muži a hory*, tak i rovina nekonečných stepí vytváří základ pro jeho další regionální román. Mýtus krajiny, tajemství „věčného“ stroucího se nad zemí a lidmi získává v tomto románu dosud nejintenzivnější podoby. Stejně jako všechny předchozí romány, přináší i *Puszta* proměnu literárních prostředků. Výraznější je tematizace času a prostoru, intimní reflexe a

¹⁵⁰ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 18.

¹⁵¹ Tamtéž. s. 77.

¹⁵² Tamtéž. s. 205.

¹⁵³ KNAP, Josef. *Puszta*. Praha, 1937. s. 217.

¹⁵⁴ Srov. ŠVORC, Peter. *Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1919-1946*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-754-2.

psychologická drobnokresba poněkud ustupují do pozadí kronikářsky laděnému textu. Věčnost plynoucího času je ještě umocněna užíváním metaforického spojení slova „děj“ s vodním živlem: „...potoky dějů mu tekly přímo před nosem.“¹⁵⁵ Nebo zde: „Ano, to byl ruch, děje tekly a jeden kolonista strhoval druhého.“¹⁵⁶

Lyrismus je zde koncentrován do jedné kapitoly. Kronikářský charakter textu ovlivňuje i míru psychologického prokreslení postav. To je na rozdíl od předchozího románu *Cizinec* velmi malé, důraz je kladen na zobrazení nepoddajnosti půdy. Román *Pusztá* směřuje k objektivaci, postavy v něm hrají výrazně menší roli než v dalších románech. Až na několik výjimek se stávají psychologicky jednorozměrnými typy, jejichž osudy stmeluje mytická moc puszty.

Román sleduje osudy velkého množství postav, jejichž minulost je podána jen zkratkovitě, důraz je kladen na přítomnost. V centru pozornosti stojí osudy českých kolonistů, kteří opustili své domovy, aby začali hospodařit na nové půdě. Autor přitom vychází z řady dobově-historických reálií. V textu se objevují citáty z dobových novin, stylisticky strohé úryvky z úřední korespondence včetně údajů o cenách pozemků atd. Knap využívá řadu jazykových stylů (od reportážního, úředního až po novinářský). Do textu vkládá úryvky z kroniky, strohého úředního záznamu, úryvky z novin nebo filmového scénáře. To vše slouží k zobrazení duality světa, který na jedné straně plyne rychlými tempy vpřed, a světa, do něhož ještě žádný pokrok dosud nepronikl, v němž má hlavní slovo holá skutečnost puszty. Zmíněna je pozemková reforma a problémy s ní spjaté, hospodářská krize, pád obilních cen, příprava oslavy narozenin T.G.M. se školní mládeží, úmrtí agrárního předáka Antonína Švehly jako ozvěna meziválečné české politiky. Specifické místo zde má i židovská komunita (viz dále). Jak poznamenává Vladimír Novotný, pro české spisovatele představovalo specifické téma exotického rusínského regionu příležitost zachytit narůstající traumata a dilemata přítomného času a konfrontovat civilizační podobu poválečné společnosti s modelem archaickým či anticivilizačním.¹⁵⁷ Je zřejmé, že se Knap soustředí zejména na problémy venkovské, nepřímo dokumentuje tehdejší zemědělskou politiku (výkupní ceny sklizně, dotační a daňovou politiku), ale cizí mu není ani národnostní a etnická problematika. B. Fučík jako jeden z mála literárních kritiků později ocenil zapjatost *Puszty* i do širších souvislostí. „Není jasné, zda

¹⁵⁵ KNAP, Josef. *Pusztá*. Praha, 1937. s. 44.

¹⁵⁶ Tamtéž. s. 61.

¹⁵⁷ NOVOTNÝ, Vladimír. Podkarpatoruský fenomén v české próze. In HOŘEC, Jaromír (ed.). *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha, 1997. ISBN 80-85281-47-3. s. 57.

Knap chtěl podat sociální a mravní doklad doby, ale zde skutečně načrtl sytý obraz i těchto aspektů, jak se mu nikde jinde nikdy nepodařil.¹⁵⁸

V duchu ruralistických idejí Knap v *Pusztě* rozvíjí motiv spjatosti člověka s půdou. Motiv „cizinectví“ nabývá až mytických rozměrů, když je zahrnut na veškeré obyvatele puszty, která stírá nejen sociální, ale i etnické a národnostní rozdíly. V kolonii se dokonce objeví i Antonie, vnučka po jednom z bratranců Veverkových, legendárních vynálezciůch ruchadla, která také přijíždí do Staré Boutradě, sic bez ruchadla, které si musí půjčovat. „Tlačí je to k sobě a nevědí o sobě dohromady nic, kromě snad krajů a povolání, z nichž vyšli. Puszta setřela jejich minulost.“¹⁵⁹ Víra v půdu u jednotlivých postav i zde prochází zkouškou. Ať už se jedná o konfrontaci toho, s čím přišli jednotliví kolonisté ze svých krajů, jejich zemědělské zkušenosti s jistým druhem půdy anebo schopnost čelit nástrahám pronikající modernizace. Postavy jsou nucené hledat mravní jistoty doby v sepětí člověka s přírodou, rovněž tak v časové konfrontaci mytického selství s „...pronikáním nového civilizačního řádu, zbavujícího lidskou duši její vytoužené celistvosti.“¹⁶⁰ V této rovině je (za jiných okolností ryze praktické) rozhodování zda vsadit řepu nebo tabák symbolickým svárem puszty a krajin v srdcích jednotlivých postav: „Tabák, to znamená přijmout pusztu. I výnos. Ale on víc věří věcem, které se pěstovaly doma a zůstane u svého.“¹⁶¹

Oproti ostatním románům stojí lidé v *Pusztě* na počátku, v zemi, která je nehostinná, nezkultivovaná, bez jistoty rodových závazků, v zemi spočívající v mytickém bezčasu, kde se děje teprve začínají ukládat do paměti krajiny a věcí. Knap dokázal přesně zachytit okamžik, kdy kolonizátoři musí vytvořit nejen hmotnou základnu pro vlastní přežití, ale i duchovní prostor pro vlastní bytí. Je to o to obtížnější, že jsou příchozí kolonisté „první“ generací, generací ocitající se na nepoddajné půdě bez generačních zkušeností a jakékoliv rodové tradice.

Puszta je ztotožněna s postavou cikánky Eržiky, kterou si jeden z kolonizátorů Šimon vezme do svého stavení jako děvečku a přejmenuje ji na Pusztu. Eržika později utíká do města a stane se z ní známá zpěvačka vystupující pod pseudonymem Puszta. Eržika je ztělesněním divokosti a nepoddajnosti puszty, je ztělesněním její živelné přirozenosti, kterou se noví kolonizátoři snaží přeměnit a zkultivovat v obraz svých bývalých domovů a vlastních nadějí.

¹⁵⁸ FUČÍK, Bedřich. *Setkávání a mýjení*. Praha, 1995. ISBN 80-7023-205-6. s. 216.

¹⁵⁹ KNAP, Josef. *Puszta*. Praha, 1937. s. 38.

¹⁶⁰ NOVOTNÝ, Vladimír. Podkarpatoruský fenomén v české próze. In HOŘEC, Jaromír (ed.). *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha, 1997. ISBN 80-85281-47-3. s. 59.

¹⁶¹ KNAP, Josef. *Puszta*. Praha, 1937. s. 47.

Jedním z nejnápadnějších postav je statkář Šimon, ruský legionář. Knapova typická postava účastníka války, kterého charakterizuje nezakořeněnost a touha po dobrodružství (Šimon chtěl původně založit farmu v Americe a zde pracovat v zemědělství „s hlavou a papíry“). I když jsou na nové půdě podmínky pro všechny stejné, Šimon se postupem času zpronevřuje i pusztě. S učitelem a dalšími podniká hýřivé výpravy do Berehova, města, představeného v tradičním ruralistickém duchu (vinárny, alkohol, lehké ženy, boháči a podvodníci). Právě ve městě se setká i s cikánkou Eržikou, která od něho utekla. V jejich postavách Knap zvýrazňuje kontrast někoho, kdo do puszty patří a přijímá jí se vším všudy, a někoho, kdo se teprve učí jejím zákonům a neumí se přizpůsobit.

Ideologické vyznění románu je však jednoznačné. Bez pomoci jakýchkoli budovatelských ideologií, pouze se zkušenostmi vycházejícími z tradičního českého selství, se podařilo postoupit o kus vpřed. V cestě stál kolonizátorům mocnější nepřítel, puszta, krajina, kterou musí přijmout za svou a zakořenit v ní. V tom jim pomáhá i smrt, jak upozorňuje jedna z postav, z kolonizátorů narozdíl od dvou učitelů nikdo nezemřel, protože sami s pusztou bojovali a snažili se s touto „půdou“ sžít.

4.5. Věno (1944)

Poslední z Knapových ruralistických románů se jmenuje *Věno*.¹⁶² Je to vůbec nejrozsáhlejší Knapovo dílo a uzavírá okruh tzv. ruralistických románů, doslova jedné kapitoly autorovy tvorby. Ve *Věnu* jde o důvěrné vyznání venkovu, tak jak je zachováno v Knapových vzpomínkách z dětství, román má zřetelně autobiografický charakter. Řada zážitků a motivů zaznamenaných v autorových vzpomínkách *Bez poslední kapitoly* se přenesla i do *Věna*. Jsou zde přítomny jak mytické prvky, tak i šrámkovský milostný impresionismus. Román je zakotven v konkrétním regionu, v Knapově rodném kraji na Jičínsku. Celý děj je spjat s postavami mladých lidí, žijících v sousedství. Generační paměť, koncentrovaná do prostoru okolo dvou chalup, se promítá i do pojmenování jednotlivých rodů, tj. „u Štěpařů“ a „u Rudišů“. Prostor mezi dvěma staveními přiléhajícími k sobě zahradami stmeluje neviditelné pouto osudového sourozenství. S generační souvislostí je ponejvíce spojen motiv času. Hned na počátku nám vypravěč sdělí události a děje související s minulými generacemi Rudišů a Bucharů, kteří spolu sousedí již několik pokolení.

¹⁶² První vydání z roku 1944, poté vyšlo v upravené podobě v Československém spisovateli roce 1968.

Všechny motivy Knapových předchozích próz se setkávají právě ve *Věnu*, kde tvoří vzácnou jednotu. Mladí hrdinové však již proti tradičnímu venkovskému řádu nerevoltují, jako tomu bylo v *Révě na zdi*. Ačkoliv i jejich víra v půdu prochází zkouškou, konflikt je potlačen na minimum. Postavení ženy je jisté a samozřejmé, přijímá osud bez reptání. Je také přirovnána k tažnému zvířeti, kobyle Hnědce, jejíž život končí právě v momentu, kdy dojde ke skonu staré selky. Každá z mladých dívek, které v průběhu románu zrají do dospělosti, se větší či menší oklikou zapojí do vyjetých kolejí svého údělu a přirozeně se zapojí do koloběhu vesnického řádu: „Bylo to jako jízda bez konce, kruh za kruhem, šlápoty do šlápoty, v níž se spojovalo včerejší klopýtání se zítřejším, dni dlouhých zim.“¹⁶³

Tématem *Věna* je v první řadě čas, který na venkově ubývá svým rytmem. S časem je spojen motiv větru a vytváří spolu s krajinou a vyprávěním mytickou jednotu souvislostí: „Ve vyprávění znovu ožívají děje a dávají se na pochod v kruzích okolo dvou chalupnických samot, v povětří nad staveními, stromy a stráněmi. /.../ Někdy v podivných chvílích ticha bylo slyšet jako pomalý spád neviditelných vod přes neviditelná pomalá mlýnská kola, a tu a tam cosi jako výkřik, jenž se zdál patřit někomu, kdo se vzepřel jednotvárnému běhu věci a vybočil.“¹⁶⁴ Právě čas je tematizován nejvíce, obestírá veškeré lidské konání, je přítomen v přírodě a jejím prostřednictvím ovlivňuje lidské osudy. Vítr je pak v románu dominantním živlem souvisejícím s motivem plynoucího času: „Čas se mezitím vzdaloval od žní, už poslední chuchvalce stébel visely se stromů nad cestami, znamení for, které se tu o žních třely o větve, ještě je vítr všechny nesvál.“¹⁶⁵ Tento vítr také aktivně ovlivňuje jednání postav: „Neklidný jarní vítr bloudil tu ve stráních a působil jen větší zmatek v hlavě.“¹⁶⁶ Vítr je něco, co stojí nad prostorem i časem, co se vymyká pozemskému, co zpřítomňuje věčnost, odvěký řád stroucí se nad světem: „...vítr nyní v podzimu tmavěl pod mraky, způsoboval nepřetržité kvílení stromů, hučivé vzdušné vzkazy přes prostor a čas.“¹⁶⁷

Podstatné je i „vyprávění ve vyprávění“, kdy se vzpomíná na minulost, např. při draní peří apod. Tyto příběhy znovuožívají staré časy a vtiskují se v paměť krajiny. Lidé a jejich činy jsou tedy zakotveny v čase, v příbězích předávaných z generace na generaci, ale i v krajině. Jedno z lidových vyprávění, které souvisí s prostorem mezi dvěma chalupami u Rudišů a Štepařů, mluví o tom, že Rudišovi nikdy nedostanou nevěstu od Štepařů. Ačkoliv je tato moderní variace „dávného prokletí“ setřena skutečností, když si Antonín Rudiš bere

¹⁶³ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 92.

¹⁶⁴ Tamtéž. s. 21-22.

¹⁶⁵ Tamtéž. s. 53-54.

¹⁶⁶ Tamtéž. s. 120.

¹⁶⁷ Tamtéž. s. 309.

Štěpařovic Pavlu, něco z jeho osudovosti přesto dojde naplnění. Pavla umírá a k Antonínovi je později provdána i nejmladší ze Štěpařova rodu, Julka.

Motiv „cizího“ je uplatněn též v tomto románu. Je koncentrován do postavy Talijána, dělníka na stavbě železnice. Taliján je typickým cizincem, nezakořeněným světoběžníkem, který je představen v kontrastech k Růženě Štěpařové („Co však byla ona! Vytáhla levou rukou z hromady smrkovou větev, která najednou zavoněla studeným předjarním lesem, jak se sní pohnulo...“)¹⁶⁸ i k Antonínovi („Ale asi býval tak utýrán, ubožák vedle snědého větroplacha, že raději co nejdřív zalezl na půdu.“)¹⁶⁹. Tento cizinec nepřímo rozruší pravidelný tok času v komunitě a hlavně mysl dvou nejstarších dívek, Růženy Štěpařové a Cilky Rudišové. Právě Cilka s ním nakonec otěhotní, to už je ale tento cizinec pryč, pouze rozrušil hladinu všednosti a tok času, děje se uložily do paměti místa, paměti imanentně přítomné v nejbližší blízkosti chalupy, v jednotlivých stromech na zahradě.

Jedinou vyloženě dramatickou událostí (chybí i závěrečná bouře) je požár Rudišovy chalupy, při které je zabit starý Rudiš, který zde zanechává tři děti na prahu dospělosti (Antonína, Ondřeje a Cilku). Sourozenci se ujmou stavení a poté, co jim Cilka oznámí, že je těhotná, se mladší Ondřej rozhodne kvůli sestřinu případnému věnu přerušit studium učitelství. Je příznačné, že se toto jeho rozhodnutí odehraje během „cesty“ do školy. „Cesta“ je ve *Věnu* střetáním skutečnosti a snu, minulosti, přítomnosti i budoucnosti; „návrat“ je potom vždy přeneseně návratem do jiného místa, než z kterého postavy vyšly. Oznámit své rozhodnutí ukončit studium jde Ondřej-mladý student, ale na statek se již vrací Ondřej-forman a tvrdý sedlák: „Dostal do tváře jakési hladové vzezření, jaké měl starší bratr. Odplivl si někdy, když se tak na sebe podíval, jak vypadá od bot vzhůru.“¹⁷⁰ Jeho pozdější odchod do války, kam se dobrovolně vydává sloužit jako ošetřovatel, už je bez návratu, protože válka přesahuje horizont daného a vypravěč už jeho osud dále nesleduje. Rovněž jeho sestra Cilka se vydává na svou „cestu“, když se ve svém neštěstí rozhodne ukončit svůj život pod koly vlaku. V rozhodující chvíli tak neučiní a vrací se zpět. Její „návrat“ současně znamená dobrovolné přijetí úřadu svobodné matky, kterému se již nelze vzepřít.

„Paměť“ se nevztahuje jen na krajinu, stromy a zvířata, ale i na lidská obydlí, světnice, trámy: „Ale světnice nebyla děvka s otevřeným klínem – co vzniklo ve světnici, pach jídel,

¹⁶⁸ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 26.

¹⁶⁹ Tamtéž. s. 35.

¹⁷⁰ Tamtéž. s. 112.

pot, vůně dřeva a lidské starosti, mělo v ní také zůstat, jako suky v podlaze, kterou položil nebožtík otec...měla svůj vzduch. Nebylo ve zvyku otvírat okno.“¹⁷¹

Prostor, kde se děj odehrává, je poznamenán minulostí i v jiném smyslu. Pod zemí resp. v zemi je přítomna i paměť bitev a válek, postavy nacházejí upomínky na válku v podobě kulek: „Našly také kulku z šestašedesátého, pořád se tu ještě v polích objevovaly, tu a tam nějaká, omšelá od hlíny, ale uvnitř lesklejší než stříbro, její čerstvý lesk zrovna zasyčel, když se do ní zajelo motykou nebo radlicí. Zem je časem vynášela na povrch, podobně jako když se lidské maso tak dlouho podebírá a hnisá a pracuje, až dostane ven kus trnu, který vězel někde pod kůží.“¹⁷² Důležité poznání: každou válku a vzpomínky na ní překryje čas-hlína, i když zůstane uchována v paměti krajiny. Válka je pomíjivá, existuje něco, co je silnější než její tíživá dočasnost, je to pouto k půdě, koloběh přírody a venkovských prací. Ideové vyznění tohoto motivu je v době vydání románu více než zřejmé. Rovněž obě stavení pamatují válku v šestašedesátém, vedle vzpomínek a příběhů, které tu po ní zůstaly jsou tyto vzpomínky koncentrovány i do dvou předmětů. U Rudišů to jsou peníze zakopané kdesi na zahradě, které měl dostat nebožtík Rudiš „od Prajzů, že jim ukázal cestu za vojny v šestašedesátém.“¹⁷³ Stará hospodyně Františka od Štěpařů zase dala napít jednomu z „Prajzů“ a dostala za odměnu pušku: „Puška zůstala ve stavení a rez ji pokojně žral na špýchaře ve starém myším zápachu za plouživých let míru.“¹⁷⁴

Venkov ve *Věnu* je o něco statičtější kulisou než jak tomu bylo v předchozích románech, kde dominovala akce, kde venkov procházel zkouškou jednotlivcova osobního růstu. Knap popisuje ty nejobyčejnější, nejprostší děje, staví na obecnosti a věčnosti, hrdinové si sice prožívají v mnohém „klasická“ dramata, ale prožívají je poprvé se všemi emocemi a city, se vši náladovostí, jako tomu bylo např. v Šrámkových dílech. Proti předchozí tradici venkovské prózy se Knap vymezuje i tím, že sleduje vnitřní pochody svých postav. Postavy ve *Věnu* nejsou lidské typy, ale individuální osobnosti, bezkonfliktní příklon k řádu je jim zcela přirozený. I proto se v románu nevyskytuje motiv města. Knapův pohled hledá harmonii, sleduje, jak se mladí hrdinové zapojují do věčného koloběhu, který je v jejich očích stále nový a jedinečný, stále se obměňující a stále se tvořící. Není tedy ustrnutím v konservatismu, jak tomu bylo v epeji Josefa Holečka.

¹⁷¹ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 164.

¹⁷² Tamtéž. s. 274.

¹⁷³ Tamtéž. s. 9.

¹⁷⁴ Tamtéž. s. 14.

5. Obraz venkova a jeho prvky

Všechny Knapovy venkovské romány spadající dobou vzniku do období, kdy mohou být považovány za výraz ruralismu, staví (ve shodě s ruralistickými koncepcemi) na autobiografickém základu „venkovanství“. Jak uvádí Petr Poslední, v Knapových „ruralistických“ románech procházejí stálé principy „selství“ zkouškou osobního růstu jednotlivých postav. Autor přitom reflektuje měnící se životní podmínky a postavy tak narážejí na dilema „odchodů“ a „návratů“, „rozpornou snahu překročit meze daného a vyrovnat se s rodovými závazky.“¹⁷⁵ Toto rané pojetí venkova dává P. Poslední do souvislosti s pozdější Knapovou povídkou *Nevěsta s jeřabinami* z knihy *Čas kopřiv* (1970). Jedna z povídek se odehrává v době osídlování pohraničí, kde postavy teprve hledají „domov“. I tím si má Knap budovat kritický odstup od poetiky ruralistů.¹⁷⁶ Zde je nutné připomenout, že na hledání „domova“ již byl postaven román *Puszta*. „Domov“ zde však nevystupoval samostatně, ale tvořil jednotu s „idejí selství“, tedy s řadou topik charakteristických pro venkovskou prózu. Jestliže leitmotivy „domu“ a „cesty“ vnášejí do venkovské prózy kontrast statiky a dynamiky lidského osudu¹⁷⁷, pak se Knap jednoznačně přiklání k „domu“, který jediný je jistotou. Zápas s věrností půdě a venkovu vůbec, které prožívají někteří hrdinové, jsou nejčastěji zpodobovány v kontrastech a paralelách.

Jak už si všiml A. M. Píša, některá témata jsou zvlášť na vesnici věčná a vyskytují se i v Knapových románech. To ovšem neznamená, že by Knapovy prózy ustrnuly v čase a rezignovaly na zpodobení současnosti, naopak. Převážná většina z nich se věnuje současným problémům, čemuž odpovídá i množství faktografických a dokumentárních prvků. *Réva na zdi* vyjádřila dynamický vztah mladých hrdinů k vesnici. Venkov je jimi proměňován (technický pokrok, vzpoura mládí), ale nezávisle na nich i sám proměňuje (věčnost rodových vztahů, tradice, mýtus půdy). *Muži a hory* jsou dokumentární sondou do kraje horalů, kam ještě ve velkém nepronikla racionalizace zachvacující podhůří a kde ještě doznívá tradiční spor sedláků se šlechtou. S prostředím souvisí i baladický ráz románu, což není překážkou dokumentárním vsuvkám upozorňujícím na aktuální problémy (nedostatek půdy, nutnost stěhovat se za ní, děti se musí učit ve městě, zavírání továren). Také v pozadí *Cizince* stojí celospolečenské události, které mají vliv na osud jednotlivce (dědictví válečné generace, která

¹⁷⁵ POSLEDNÍ, Petr. *Paměť hor: z literárního povědomí východních Čech po roce 1945*. Hradec Králové, 2001. ISBN 80-7041-592-4. s. 72.

¹⁷⁶ Tamtéž. s. 72.

¹⁷⁷ Tamtéž. s. 72.

prožila hrůzy války a je jimi v různé míře poznamenána). V románu *Pusztá* je současnost přímo v centru pozornosti. Román je nabitý vůbec největším množstvím dokumentárních prvků, ekonomických a daňových údajů, cen, odkazů na dobové události, národnostních konfliktů. Zároveň rozvíjí i tematiku „cizinectví“ započatou v předchozím románu, nyní zahrnutou na celý region. Románem *Věno*, psaným již za války, se jedna kapitola Knapovy tvorby uzavírá. Je nanejvýš symbolické, že venkov je ve *Věnu* ponejvíce založený na autobiografickém základě a celý se odehrává v konkrétním regionu, na Jičínsku, autorově rodišti. Kruh se uzavírá, jako v *Révě na zdi*, i zde se vypravěč soustředí na osudy mladých hrdinů. Ty jsou již zakotveny v konkrétním regionu, postavy nehledají svůj vztah k venkovu, ale jsou s ním bytostně spjaty i ve chvíli, kdy sní o cizích krajích. Příběh je zakotvený ve věčnosti, jistotou pro všechny mladé hrdiny je samotný venkov. V době svého vzniku (za války) se takové pojetí jeví jako pochopitelná záležitost. Když se ve *Věnu* se mluví o válce v „šestašedesátém“, pak jen jako o něčem, co je pouze zajímavým námětem pro vyprávění, protože vše překryjí vrstvy času. Ne náhodou Knap v románu parafrázuje českou hymnu.¹⁷⁸

A jak je to se sociálním obrazem vesnice, který v Knapových prózách někteří recenzenti postrádají? Lze říci, že sociální obraz tematizuje Knap v těch románech, kde je vesnice přímo pojmenována. V *Mužích a horách* to jsou Lúčky, v *Pusztě* Stará Boutraď. Ve *Věnu*, ačkoliv je přesně lokalizováno do Jičínského regionu, název konkrétní vesnice chybí, román tedy sociální obraz nevykresluje, i krajina je tu zachycována výhradně bez lidí. Všechny podstatné události ovlivňující život postav se zde odehrávají v prostoru mezi dvěma staveními, ve světnici či na zahradě. Nejširší jednotkou je tak v románu „rod“.

Ani další tradiční topika venkovské prózy: prostor hospody, školy a kostela nehrají v Knapově tvorbě významnou úlohu. To ovšem souvisí s výše uvedeným. Knap nesleduje sociální konflikty, které už jsou vybojovány z minulosti (a které též tematizuje valná část venkovské prózy). Hospoda je nejen místem veselých muzik, ale i symbolem špatných vlastností, pijáctví a hrubosti a líčení tohoto prostředí by narušilo lyrickou melodii autorova vyprávění. O hospodě se často jen mluví (*Cizinec*) nebo zde vypravěč sleduje jen několik postav (*Věno*) nebo je naopak vložena celá hospodská pasáž, která však má svou funkci v kompozici románu (*Muži a hory* – v hospodě se mrzák Balaša dozvídá od neznámého o možném pokladu, *Pusztá* – zde je hospoda umístěna do města a funguje jako kontrast k pusztě).

¹⁷⁸ Viz KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 166.

Škola funguje ve většině Knapových románů jako průchozí místo. Ve srovnání s tím, jak byla škola ve venkovské literatuře pojmána v minulosti, je tak patrná výrazná změna. Škola byla pojmána povětšinou nejen jako centrum vzdělanosti, ale často byla spojena s projektem ideální výchovy.¹⁷⁹ Měla na venkovskou komunitu nemalý vliv a učitel byl vždy mravním příkladem (Němcová, Rais). U Knapa je naopak škola jako prostor téměř zanedbatelná. O to více se však soustředí na postavy učitelů, kteří v roli epizodních postav nejčastěji románem jen procházejí. Knap tak odmítá idealizaci a naproti tomu zobrazuje mladé učitele přicházející na venkov, se kterým se však nedokázali sžít a odcházejí. Jde vlastně o variaci motivu „nezakořenění“. Nejzřejmější je toto pojetí v románech *Muži a hory* a *Pusztá*, odehrávajících se ve specifických regionálních podmínkách. V románu *Muži a hory* je to postava mladého učitele Zarevuckého, který nedokázal hlouběji proniknout mezi baptistický lid a pochopit sociální konflikt, který se zde odehraje. Ve své nezkušenosti se postaví na špatnou stranu a je nucen odejít: „...bylo to skoro jako malá tragika člověka, který nebyl ničím a u ničeho přirostlý jako tyto lidi u svých hrud a stád /.../ Odcházel odtud a měl je rád, bylo tu krásně, ale nestal se jejich.“¹⁸⁰ Úvodními stránkami románu *Pusztá* dokonce vstupujeme prostřednictvím optiky mladého učitele Pluhaře, který právě zapisuje do stránek místní kroniky zdejší minulost a rovněž vzpomíná na množství svých předchůdců. Magická moc puszty se nevyhýbá ani postavám učitelů, kterých se v románu vystřídá na české i rusínské straně hned několik. I když je většina postav konfrontována s možností „návratů“ a „odchodů“, učitelé se svou „nezakořeněností“ vzdávají nejsnadněji: „Bylo to vidět na učitelích, kam to všecko vedlo, kam to dospívalo s lidmi, kteří tu neměli něco, čeho se držet až do posledka.“¹⁸¹ První učitel Kameník se přidává k opileckým výpravám do města, mravní autoritou rozhodně není a umírá. Jeho nástupkyně je mladá učitelka Pavla Livorová, která se nešťastnou náhodou zastřelí a je první, kterou uloží na místní hřbitov. Rovněž její nástupce Jan Snopek, syn jednoho z kolonizátorů umírá na následky nemoci.

Ani kostel nehraje v Knapových románech tak významnou roli. Víra a náboženské motivy vůbec nejsou v Knapových románech příliš četné (vyjma románu *Muži a hory*). Víra je sice integrální součástí Knapovy „ideje selství“ a jako takovou jí není třeba nijak zvlášť zdůrazňovat a vytrhávat z tohoto kontextu. V *Révě na zdi* je prostor kostela a obraz zpovědi spojeny s individuálním dramatem Lídy tající neschopnost porodit dítě. Náboženské motivy

¹⁷⁹ HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany, 1997. ISBN 80-86022-04-8. s. 17.

¹⁸⁰ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 195.

¹⁸¹ KNAP, Josef. *Pusztá*. Praha, 1937. s. 13.

Panny Marie jsou vztahovány výhradně k myslí jedné z postav a jen dodávají religiózní nádech ženské symbolice tematizované v románu. Naproti tomu v *Mužích a horách* je motivika víry naprosto nejsilnější, proniká do sociálního obrazu vesnice i do líčení přírody a krajiny. Významnou roli v tom hraje specifická víra – baptismus. Knap umísťuje obraz z baptistické modlitebny hned na počátek románu, aby tak nejlépe vykreslil specifiku víry i zdejšího komunitního života. Autor přesně vystihl všechna specifika této víry, zejména absolutní rovnost v komunitě, strohost ve výzdobě modlitebny, důraz na neformálnost obřadů, imanentní přítomnost Boha v přírodě. „Kostelem“ se tak stává celá příroda: „Hle, už se zase otevřela příroda a pobožnosti začnou pod širým nebem, kde možno Boha chváliti tvář v tvář jeho dílu.“¹⁸² V tomto pojetí víry pak nehraje příliš významnou roli ani kazatel, nevádí proto, že „...na jeho světském zjevu bylo patrné, že necítí, co oni, že volil kazatelství jen jako zaměstnání.“¹⁸³ Autor se přitom oprostuje od jakéhokoliv hodnocení, baptismus tu nevystupuje jako výraz skupiny „blouznivců“, ale je s prostředím, kde se román odehrává, bytostně spjat. Naopak, motiv mediánů Knap oživuje v románu *Věno*, kde se obraz z mediánského setkání mihne v krátké scéně, a to sice v okamžiku, kdy se Antonín Buchar rozhodne setkat se svým nedávno zemřelým otcem. Toto Knapovo vyznání Antalu Staškovi však nic nemění na tom, že je ve *Věnu* mediánství shovívavě odmítnuto, jako něco, co obzor venkovského mladíka neúnosně překračuje. Prostor kostela se objeví i v závěru *Věna*, při pohřbu matky Rudišové. Spíše než s náboženskými pocity je ale spjat se vzpomínkami pozůstalých dětí na matku: „Lavice pamatovaly jejich matku ještě zpívat. Její hlas se za mlada družival v kostelních písních s ostatními zpívajícími, v zimním chladu bylo vidět dech od jejich úst.“¹⁸⁴ Víra i přesto zůstává integrální součástí Knapova obrazu venkova.

Ještě jeden prvek je ve větší míře v Knapových románech uplatňován. Ve čtyřech z pěti výše analyzovaných románů se vyskytuje postava žida, a to často spojená s negativními konotacemi. V celkovém příběhu sice nikdy nehraje větší roli než roli epizodní, nicméně rozhodně se v každém z románů nevyskytuje jen náhodou. V *Révě na zdi* je to postava židovského obchodníka Steinwalda, o kterém se sice pouze mluví, vymezuje se ale vůči němu mladý Josef, který místo aby vozil jako jeho otec úrodu řepy do bližšího cukrovaru vlastněného právě „Židem“, raději vozí řepu do vzdáleného družstevního (zato „českého“) cukrovaru: „A kdyby dal žid za řípu dvakrát tolik, co dává, a kdyby až na pole vydláždil

¹⁸² KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 31.

¹⁸³ Tamtéž. s. 32-33.

¹⁸⁴ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 308.

chodník a kdyby i sám si ji chtěl odvézt, nebude jeho!“¹⁸⁵ Konfrontace otce a syna tak získává novou rovinu, je střetem tradičního selství s idealistickým postojem mladého pokrokaře, v kterém žil „...brutální, prchlivý selský genius“.¹⁸⁶ Knap shlíží na Josefovo jednání s mírnými sympatiemi, ale zároveň i se střízlivou skepsí k idealistickému mládí. Důvody, proč nechce mladý rolník vozit řepu do židovského cukrovaru, již musíme hledat mimo knihu.¹⁸⁷ Rovněž v *Mužích a horách* se mluví o židovi, který kdysi v Lúčkách vedl hospodu, ale po roce byl nucen odejít: „Dovedeme si myslit, že drobný žid, přissátý jako veš, necouvne jen tak hned. A musil couvnout.“¹⁸⁸ Negativní pojetí židovství se promítlo i do vnitřního monologu baptistického rychtáře Šedora: „Setkati se s Hermanem, to nikdy ještě v zápětí nepřineslo nic dobrého. Židovi se nejlépe vyhnout obloukem. I Syn boží byl ukřižován skrze Židy.“¹⁸⁹ Asi nejvýraznější roli hrají židovské postavy v *Pusztě*. Židovský element je součástí národnostní směsi pohybující se na jihu podkarpatoruských hranic a čeští kolonisté s ním často přicházejí do kontaktu. Nejčastěji v podobě židovských obchodníků, kteří nabízejí své pochybné zboží, pronikají do kolonií s vidinou snadného výdělků a doslova obtěžují jako hmyz. Od toho se odvíjí i přístup autora, do úst svým postavám vkládá pojmenování jako „pejzati židi“¹⁹⁰, „pejzatici“¹⁹¹, „židovské pijavice“¹⁹². Kolonie je dokonce konfrontována se situací, kdy by mezi ně měl přijít žid Rosenbaum, o čemž se mezi kolonisty vede dlouhá diskuze. Na druhou stranu, když se Antonín vydává pro doktora ke své rodící manželce, je s ním ochotný podstoupit nepříjemnou bahnitou cestu jedině židovský lékař: „Nesmím mu to zapomenout, takhle obětavý je jenom žid.“¹⁹³ Ve *Věnu* je též židovství přítomno, sic pouze v podobě jednoho bizarního přirovnání: „Vypadá to,“ ozval se Antonín, „jako by se někde na stromě Žid oběsil, že je takový vítr.“¹⁹⁴ S ohledem na rok, v kterém román vzniká (1944), tak tento výrok můžeme z dnešního hlediska považovat jako velmi necitlivý či nešťastný, nicméně pro

¹⁸⁵ KNAP, Josef. *Réva na zdi*. 2. vyd. Praha, 1935. s. 63.

¹⁸⁶ Tamtéž. s. 63.

¹⁸⁷ „...česká varianta antisemitismu nacházela podporu u malých obchodníků, mistrů, kvalifikovaných dělníků a rolníků /.../, pro které Židé představovali hrozivé síly industrializace a společenské liberalizace...“ (PĚKNÝ, Tomáš. *Historie židů v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s. 511.) Srov.: „Tzv. hospodářský antisemitismus roste v podmínkách emancipace židů a jejich integrace do majoritní, kapitalizující se, formálně liberální společnosti. /.../ Formování antisemitismu z těchto reálných hospodářských jevů liberalizace je dalším důležitým zdrojem uvědomělého a zformovaného protižidovského postoje.“ (MIKULÁŠEK, Alexej. *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století*. Praha, 2000. ISBN 80-7220-090-8. s. 17.)

¹⁸⁸ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 66.

¹⁸⁹ Tamtéž. s. 44.

¹⁹⁰ KNAP, Josef. *Puszta*. Praha, 1937. s. 12.

¹⁹¹ Tamtéž. s. 56.

¹⁹² Tamtéž. s. 57.

¹⁹³ Tamtéž. s. 88.

¹⁹⁴ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 58.

autora zřejmě zůstává obyčejným lidovým přirovnáním, odtrženým od jakýchkoliv antisemitských tezí. Lze tak na základě uvedených příkladů označit Knapa za antisemitu? Domnívám se, že nikoliv. Tyto úryvky nelze vytrhávat z dobového kontextu, i když bychom je z dnešního pohledu za antisemitské či xenofobní mohli považovat. Pravdou je, že židé jsou v Knapových románech postavy veskrze negativní, ale z několika výroků nelze vyvozovat obecné soudy, navíc židovství není tématem Knapových prací. Jsou to pouze výroky hodnotící, které nijak nerozvíjí protižidovskou ideologii. Co se týká obrazu židů v *Pusztě*, je možné, že autora vedlo k negativnímu pohledu na tuto skupinu obyvatel i to, že se příběh odehrává v zemi, kde byly antisemitské tendence poměrně silné. A autor ve své poctivé snaze dokumentárně zachytit obraz života v kolonizované pusztě, postihl i tuto stránku místních vztahů.

Ve všech Knapových románech míří venkovská komunita do sebe, do vlastního středu, nesnaží se expandovat či předvádět se jako mravní vzor, k čemu nabádal zejména Matulův koncept ruralismu. Knapův venkov se obrací v první řadě sám k sobě, k postavám, které z něho odcházejí nebo se vrací, v různé míře poznamenáni vnějším světem. I město je pro postavy z venkova „cizím“ místem. O to silnější je pak volání rodného kraje v jejich myšlenkách. Pronikající pokrok světa na venkov nelze zastavit a Knap se o to ani v žádném z románů nepokouší. Jeho venkov je venkovem v pohybu, který přijímá výzvu dějin a snaží se přizpůsobit. Díky postavám mladých hrdinů, kteří přirozeně navazují na odkaz minulých generací a zároveň se umí pokroku přizpůsobit a dát mu vlastní směr, který je sám o sobě „dobrý“, je zaručena kontinuita duchovního dědictví české vesnice, o kterou Knap ve svém díle usiloval. Takový postoj často vede k idealismu, ale v Knapově díle nikde není tak výrazný, abychom ho mohli považovat za tvůrčí nedokonalost nebo výraz ruralistických dogmat.

5.1. Příroda, krajina, region

V souvislosti s dobovými diskusemi o regionalismu v české společnosti¹⁹⁵, se do popředí dostala i otázka po způsobu uměleckého zobrazení určitého kraje, krajiny a regionu, jejíž přirozenou součástí je i široce pojatá příroda. Již zde byl zmíněn F. X. Šalda a jeho studie o

¹⁹⁵ Srov. SLAVÍK, Bedřich. *Regionalismus a literatura*. Domažlice, 1937. Novější reflexe zde: *Souvislosti: revue pro křesťanství a kulturu*, 1996, roč. 7, č. 2-3. ISSN 0862-6928.

Ch. F. Ramuzovi, kterého považoval za vzor pro českou vesnickou literaturu. Spojení regionálního a obecně lidského se podařilo v evropské literatuře zejména ve francouzské literatuře, která nezná pojem ruralismus v našem slova smyslu a vždy uvažuje o kultuře regionální či regionalistické. „Zatímco v literatuře regionu jde v první řadě o místopisnou realitu, regionalismus v literatuře 20. století lze také chápat jako tvůrčí a axiologické pojetí.“¹⁹⁶ Tomuto regionalismu tedy nezáleží na přesné topografii, což ale nevyklučuje, že je pro něho východiskem dokonalá znalost konkrétního místa, jeho zvyklostí a přírody. Nejvýznamnějšími představiteli francouzského regionalismu byli spisovatelé jako Jean Giono, Charles F. Ramuz či Henri Pourrat. Svéráz těchto spisovatelů spočíval v povýšení regionálního do vrstev obecně lidských, vyobrazení člověka spjatého s půdou a danou užší vlastí, což má často až mystický ráz, aniž by tuto mystiku země vsazovali do nějakých konkrétních náboženských souřadnic, jde spíše o výraz někdy až animistického vztahu k přírodě a zemi. Autor zdůrazňování krajových specifik nepovažuje za důležité, protože směřuje k obecnému poznání, klade důraz na duchovní souznění jedince se svým krajem/regionem. U francouzských regionalistů se tento vztah promítá přímo v použitých literárních prostředcích, kterými bývá silný lyrismus, a to lyrismus země, který ve vztahu k přírodě a krajině nabývá až mytických poloh. Tato vyšší duchovní rovina je často vztahována k Bohu, ovšem k Bohu nijak nespecifikovanému, Bohu, který splývá s okolním prostředím, tedy přírodou, a naplňuje veškerý prostor svými projevy. Příroda se v textu nepředstavuje jen v konkrétní krajině, ale i skrze živly, patřící k archetypům. Regionální literatura ve světě byla spojena především s tematizací vztahu k přírodě, v níž hrdinové často s přírodou splývají. Texty jsou výrazně lyrické a mýtotočvně ukotvené, vše se prolíná, vše se prostupuje, „...lidské se vysvětluje přírodním a přírodní lidským.“¹⁹⁷

V českém prostředí je pojetí regionalismu odlišné, což se projevuje i v románové tvorbě Josefa Knapa. Vedle odlišných krajinných a přírodních podmínek je to zejména odlišnost k přístupu ke krajině, která se sama o sobě v české literatuře nikdy nestala samostatným literárním tématem, ale vždy byla pouhou dějovou kulisou. S tímto vědomím je nutné přistoupit i ke Knapovým románům a soustředit se v nich na specifičnost jeho přístupu ke krajině a regionu.

V centru Knapova zájmu je venkov, jehož nedílnou součástí jsou i pole, louky, lesy, hospodářská zvířata. Je samozřejmé, že v takto nahlížené krajině dominují v románech právě

¹⁹⁶ HRBATA, Zdeněk (ed.). *Román a „genius loci“: regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*. Praha, 1993. ISBN 80-85778-07-6. s. 5.

¹⁹⁷ ZACHOVÁ, Alena. *Mýtus jako paměť prózy*. Hradec Králové, 2002. s. 53.

panoramatické obrazy polí a luk: „Po celý den vál vítr jedním směrem, v plochách obilí postupovaly vlny bez konce. Pole byla v přílivu. Tak tu stál kraj, jsa v pohybu kromě prázdných polních cest.“¹⁹⁸ Krajina je nejčastějším zdrojem lyrismu charakterizujícím Knapovy romány. Lyrizující složky přitom neoslabují děj, ale jsou jeho bytostnou součástí.

Kromě románu *Réva na zdi*, který začíná netradičně pohledem na lidskou tvář, vstupujeme do Knapových románů právě prostřednictvím krajinného motivu. Asi nejpočetnější obrazy krajiny se objevují v románu *Muži a hory*, kde je dramatické horské prostředí vděčným tématem pro umělecké ztvárnění. Knap ji nejčastěji nazírá z výšky (z vrcholků hor): „V dálce na sivém nebi, téměř nerozpoznatelné od oblohy, jako nadechnuty stály šedé vrcholky Vysokých Tater.“¹⁹⁹ nebo jeho pohled směřuje právě k horským vrcholům: „Poludnica! Ale vzadu Kriváň nestojí za nic, vidím to už kolik dní. Šmouhy přes něj, to není žádná stálost.“²⁰⁰ Jestliže jsou v české literatuře vyvýšená perspektiva a pobyt v prostoru mezi nebem a zemí neobvyklé²⁰¹, protože takový pohled směřuje za horizont všedního bytí a obrací se k existenciální situaci hrdiny, Knap svými pohledy z hor toto pojetí nemění. Jeho panoramatické pohledy z výšky vždy zachycují vzdálené horské vrcholky či samotnou krajinu nacházející se pod horou. Pohled z výšky zůstává pohledem ohraničujícím, nesměruje za horizont všedního bytí, ale naopak je návratem, který hrdinovu bytost sceluje integrujícím pohledem na krajinu. Hora jako taková zvláštní sémantický význam v románu nezískává. Poté co Adam Šedor, horlivý baptista a milovník pohledů z vrcholků hor, vracející se v závěru románu z úspěšné misijní cesty po kraji, vystupuje na horu Poludnici, symbolicky pocítuje připoutanost k údolí, kde právě jeho zásluhou baptismus zakořenil v kraji: „Cítil se připoután ne již k výšinám, ale k údolí.“²⁰² Vše je podřízeno přesnému topografickému zakotvení v regionu liptovského kraje, děj románu bychom tak mohli sledovat doslova s prstem na mapě. Středem dění je vesnice Lúčky, nad níž se tyčí hora Poludnica, na kterou v úvodu románu směřuje skupina pasáků ovcí. Regionálnímu charakteru románu odpovídá i množství místních názvů, které se v románu vyskytují. Mluví se o řece Váh, Liptovském Mikuláši, zmíněn je Kriváň, Gerlach, Demänová, Ďumbier a řada dalších míst.

Ve dvou Knapových románech je tematizována opozice horského (horáckého) kraje a kraje rovinatého. Méně patrné je to v prvním z nich, v *Révě na zdi*, kde se horácký kraj

¹⁹⁸ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 9.

¹⁹⁹ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 27

²⁰⁰ Tamtéž. s. 11.

²⁰¹ VANĚK, Václav. Osamělé putování: Literární historie, její problémy a úkoly ve škole. *Host do školy*, č. 1, s. 7, příloha časopisu *Host*, 2006, roč. 22, č. 8. ISSN 1211-9938.

²⁰² KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 233.

vtiskuje do postavy Chrtka, který kdysi koupil chalupu v „kraji“ a svůj rodný kraj opustil. Rovněž jeho dcera Lída je tedy svým způsobem předznamenána k odcizení v tomto kraji: „Měla ráda stráně a strže a nic přespříliš praktického. Jakou bude selkou, jakou hospodyní to děvče, jež od malička nedělalo nic užitečnějšího, než že pásalo krávy tam kdesi u nich na zvlněných pastvinách. /.../ Táhlá a žírná, jednotvárná, pšeničná a řepná rovina byla tu v kraji kolem ní, ale ona přišla odjinud.“²⁰³ I to je tedy jeden z důvodů jejího životního neštěstí. Odchod z rodného kraje však ještě stojí spíše v pozadí její tragédie. Zato v *Cizinci* už je přímo tématem románu. Buchar naopak přichází do podhorského kraje z roviny nedaleko za Jičínem. Právě nedostatečné zvýraznění protikladů vyplývajících z odlišností obou krajů vytýkal Knapovi František Götz. Knap ovšem nebuduje protiklady záměrně, ale staví výhradně na realistickém podkladu. Zatímco v „horáckém“ kraji sázejí spíše obilí, Buchar má cit spíše pro řepu atd. To naopak oceňuje Šalda, když si všímá toho, jak „...zemské složky konfigurují básnický a malířský obraz krajiny.“²⁰⁴ Buchar si svou krajinu nese v srdci, je rovněž zástupcem „svého“ kraje: „Rovina v kraji, kde Bucharové hospodařili, příliš dlouho žila v podvědomí generací rodu.“²⁰⁵ Vzpomínání na rodný kraj je vzpomínáním především na řepu (jeden z ruralistických motivů): „Ten pocit příbuznosti k řepě, jež tu rostla jako ve vyhnanství /.../ stesk po rovině nebo jaká hloupost...musil být navečer zvlášť nostalgický od luk k obzoru, aby se něco takového ještě ozvalo.“²⁰⁶ Jako takový je ovšem „horácký“ kraj, jeho sociální charakteristika a rozvrstvení, vykreslen skutečně minimálně. Nejpatrnějšími rozdíly zobrazenými v románu tak zůstává odlišnost v pěstování rozdílných plodin. I *Cizinec* se odehrává v konkrétním regionu na Jičínsku, i když přesné místo a název vsi konkretizované nejsou. Do krajiny *Cizince* vstupujeme hned prvními stránkami, kdy je Bucharovi představován nový kraj prostřednictvím Krusa: „Sem to chodí zpravidla od západu a hned tam se to o Trosky potrhá. Kus toho vídáme táhnout po vrších tam někde k Loretě a Velíši, a kus tady horem po Kozákově, přes Tábor dozadu ke Kumburku, odnesou to lesy.“²⁰⁷ Nejvíce se vyznání rodnému kraji dostává v postavě mladého studenta Ivana, který je neustále konfrontován s návraty na rodná místa z Prahy: „A jak vlak sjížděl s návrší k nemyčevské stanici, zdravilo ho zas ono velké důvěrné panorama, jak mu žilo v očích i když tu nebyl, nadechlé krkonošské pásy až zcela v pozadí a vláčné linie chlumů bližších i zadnějších. Velíš,

²⁰³ KNAP, Josef. *Réva na zdi*. 2. vyd. Praha, 1935. s. 40-41.

²⁰⁴ ŠALDA, František X. *Z období zápisníku II*. Praha, 1988. s. 529.

²⁰⁵ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 18.

²⁰⁶ Tamtéž. s. 150.

²⁰⁷ Tamtéž. s. 10.

Přivýšina, Tábor a Zebín.“²⁰⁸ V jeho postavě je tak snad zachyceno i něco z osudu autora samého.

Odlišnou krajinu zpodobil Knap v románu *Pusztá*. Je to rovina, v níž nekonečné bláto zaplavuje veškerý okolní prostor i s cestami, a tak ji odděluje od ostatního světa. Není v ní žádné vyvýšené místo, kde by se člověk mohl přiblížit Bohu a kde rovněž chybí kostel. Přírodní podmínky na jihu Podkarpatské Rusi tak získávají rysy pohanské krajiny bez Boha. Pusztá zde ožívá a je přirovnána k cikánce, z níž se stane prodejna žena: „Ale pusztá tu ležela mlčíc na ně, jako taková žena, od níž se nikdy nedovíš, co si o tobě myslí, udupaná od věků šedými rohatými stády, rozpraskaná letním žářem a šklebící se netečnými vodami bez odpadu z jara a pozdě na podzim.“²⁰⁹ Je to krajina ozářená slunečními paprsky, krajina spočívající v bezčasí, po které „tečou děje“ a ona zůstává, navzdory snažení kolonizátorů, neměnná. Kontrast je v *Pusztě* uplatněn i v souvislosti s odlišností míst, z kterých jednotliví kolonisté přicházejí. Jedna z postav vzpomíná na „svůj“ moravskoslovácký kraj s poutními vršky, prostoupený obrazem mladé Panny Marie: „Ale tady zapadli do hlíny opuštěné a rovné na všechny strany.“²¹⁰ Prostor pusztý nabývá výrazně mytického rázu, pohled vypravěče směřuje po horizontu, po nekonečné rovině: „Svět teď byly jen dvě vrstvy šedě, tmavější dole a o něco světlejší nad ní. /.../ Bylo to všecko jako past.“²¹¹ Voda z neustálých dešťů nemá kam odtéct a zůstává stát na zemi. Knap realisticky odpozoval všechny přírodní zvláštnosti krajiny pusztý, rovněž tak sociální a národnostní rozvrstvení.²¹² Pusztá je obrazně řečeno krajinou v níž ještě nebyly odděleny vody od pevniny a jako taková vykazuje biblické rysy. Jedině voda tak navazuje kontakt mezi nebem a zemí. Knap dokonce zařazuje zvláštní kapitolu nazvanou *Óda na bláto*, do níž je koncentrována lyricko-krajinná pasáž. V ní je evokováno biblické oddělování vod jako symbol proměňujícího se času, kdy krajina začíná dostávat obyvatelná ráz. Rovněž v závěru je autorem připomenut změna oproti začátku románu: „Všecko tu začalo tím, jak přišli, jako zrozením světa. Ale teď už pomalu budou dostávat minulost, novou minulost, minulost tady. Až jednou vyrostou stromy, a děti až pochovají své rodiče, bude Stará Boutraď jako jiná ves, bude žít, jak žijí vesnice.“²¹³

²⁰⁸ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 162.

²⁰⁹ KNAP, Josef. *Pusztá*. Praha, 1937. s. 12.

²¹⁰ Tamtéž. s. 84.

²¹¹ Tamtéž. s. 33.

²¹² Ve fondu Knap Josef v LA PNP jsou uloženy fotografie zdejší krajiny a cikánských rodin. Knap zřejmě na jejich základě pracoval na románu a posloužily mu jako inspirace.

²¹³ KNAP, Josef. *Pusztá*. Praha, 1937. s. 214-215.

Zobrazení regionu v tomto románu splývá s obrazem krajiny a jako takové je spojeno s cyklickým časem a podléhá jeho univerzálnímu nepřetržitému rytmu. Dokumentárnímu rázu románu odpovídá i množství místních názvů – Harangláb, Hosszúgorond, města Berehovo, Užhorod. Specifika regionu jsou však koncentrována především do obrazu krajiny, v rovině sociální a národnostní už méně.

Věno je jasně regionalistický román, který na regionálním (specifickém) podkladu staví obecnou zkušenost. Tento román je ze všech Knapových románů nejvíce zapjat do konkrétního kraje, čemuž odpovídá i velký počet místních názvů. Krajina domova zde pro Knapa znamená daleko víc než jen pestrý rámec epického vyprávění. Jen důvěra ve svůj kraj může být základem pro užší vztah k rodnému dvoru, zahradě, s nimiž je spjata minulost rodu. Krajina je proto výrazně spojena s časem, po desetiletí se na ní ukládají lidské skutky, které jsou samotnou podstatou toho, co dělá v ruralistickém smyslu venkov venkovem. Každý z dějů již má tedy svůj předobraz v minulosti, například požár stavení, který v románu znamená osobní tragédii tří mladých sourozenců: „Hořelo v kraji kolikrát, než se rok sešel s rokem. Přestalo se mluvit o jednom ohni, a přicházeli jiní pohořelí s pytle pod paží nebo na trakaři a prosili o peníze či živobyčí.“²¹⁴ Čas je přitom s místem bytostně spjat. Mytický ráz krajiny ve *Věnu* je umocněn nejen připomínáním její časovosti, ale i díky dominujícími živlu, kterým je vzduch, vítr, vlání, ještě podtrhují její celistvost.

Román *Věno* se odehrává na Jičínsku, které se po *Cizinci* stalo opět dějištěm jednoho z Knapových děl. Právě ve *Věnu* k němu Knap navázal nejdůvěrnější vztah, jak lze doložit jeho pozdější vzpomínkovou knihou *Bez poslední kapitoly*. V románu je region, i přes to, že se román snaží stavět na obecnosti a jedinečné podávat jako obecné, vykreslen zejména pomocí místních názvů. Románem se proplétají jména vesnic na Jičínsku, tedy Lháň, Libuň, Jinolice ad. Trosky a kartouzská věznice působí jako výrazné krajinné dominanty ohraničující důvěrně známý prostor, který však v románu přesně konkretizován není. Knapovi se též podařilo vykreslit něco ze specifického barokního charakteru místní krajiny s typickými alejemi a drobnými sakrálními stavbami. Stejně jako v *Cizinci*, uplatňuje i ve *Věnu* obraz „táborské“ pouti, zážitku motivovaného autobiograficky.

Knap také v kompozici některých svých románů uplatňuje opakující se krajinné pásmo, které často umísťuje na počátek a na konec příběhu. Tak je tomu například ve *Věnu*, kde tento motiv souvisí s mytickou jednotou obestírající životní prostor postav. Nad krajinou plyne čas, ale ona zůstává, ač proměňovaná, ve své podstatě však stále táž: „Stráně. A stíny oblak, jež

²¹⁴ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 80.

prchávaly po zprohýbané mapě samotářských pozemků, připomínající střídání času.“²¹⁵ Rovněž v *Cizinci* se nacházejí na dvou místech románu stejná krajinná pásma. Jedná se o pasáž z příchodu Buchara do kraje, která je v románu uplatněna ještě jednou, a to hned den po svatbě s Jitkou, který se Bucharovi jeví jako nový začátek a jako možný šťastný konec jeho zakořenění, které se ale nedostaví: „Po celý den vál vítr jedním směrem, v plochách obilí postupovaly vlny bez konce. Pole byla v přílivu. Tak tu stál kraj, jsa v pohybu kromě prázdných polních cest /.../ V té době všechna pole se zdála mladá a do nich svítilo slunce.“²¹⁶

V Knapově obrazu venkova a krajiny hrají též roli některé detailnější přírodní a krajinné prvky, kterými jsou například les, zahrada nebo ovocný strom.

Les hraje nezastupitelnou roli zejména v románech *Muži a hory* a *Cizinec*. Ačkoliv nikdy není svébytným prostorem, kde by se příběh odehrával, ani do něho nejsou promítány významy s lesem v literatuře obvykle spojované. V románu *Muži a hory* lesy „ožívají“ a autor je oslavuje jako významný krajinný prvek: „Lesy se probouzely, zatím co vesnice spaly ještě...“²¹⁷ Přímo na hranici lesa potkají muži jdoucí na kolibu tajemnou postavu stařeny, která jim zkříží cestu a tento motiv tak vzdáleně odkazuje na mytologická schémata spojená s lesem, objevující se v literatuře po staletí.

Výraznější kompoziční uplatnění získal les v *Cizinci*. Les napadený škůdcem je první, co Buchara upoutá v novém kraji. Tento kraj je lesem ohraničen a průchod lesem znamená zvrát v ději. Buchar při „táborské“ pouti stoupá lesem s oběma dívkami a zamiluje se přitom do Zdenky. Právě v lese se loučí student z hájenky Ivan se Zdenkou. Na lesní louce se vyzná Buchar ze své lásky Zdence. Rovněž z lesa přiveze Buchar pro vesnici kradené dříví a sám jde kvůli tomu na několik dní do vězení, kde začne poprvé myslet na Jitku (která je pro něho spojená se stálostí polí, zatímco Zdenka pro něho představuje nestálost a dobrodružství lesa). Hranice lesa je pro něho též místem jeho sebereflexí. Poslední scéna je symbolickým výletem do lesa jako zúčtování jeho vlastní prohry v tomto kraji. Buchar se tedy pohybuje na hranicích kraje, který už snad ani „krajem“ není. Do samotného centra a srdce kraje, kterým bylo pole, nikdy nepronikl. I to je zdrojem jeho nezakořeněnosti a cizoty, kterou zde pociťoval.

Zahrada nachází své výraznější uplatnění již v románu *Réva na zdi*. Je idylickou kulisou pro dětství mladých hrdinů, vyrůstajících v těsné blízkosti ovocných stromů, které se tak stávají paralelou k jejich vyrůstání: „Strom máslovky zatím po letech vyrostl, statný strom, a

²¹⁵ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 9. (resp. s. 339).

²¹⁶ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 9. (resp. s. 193.)

²¹⁷ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 110.

jeho plody se již dávno neobjevují na plotě.“²¹⁸ Zahrada a ovocné stromy získávají na významu i v *Pusztě*, kde kolonisté vzpomínající na své kraje vzpomínají i na stromy v zahradě, do kterých je (v Knapově obvyklém pojetí) projektována minulost s generační zakořeněností: „A každé stavení mělo své stromy a každý druh hrušek šel všude jinak a jinak se vyvíjela jablona na jedné a na druhé zahradě, zahrada byla obrazem stavení nebo co, možná i lidí.“²¹⁹ Ve *Věnu* jsou přiléhající zahrady, vytvářející rozlehlý strážný sad, též významným dějištěm románu a stejně jako v *Révě na zdi* jsou spjaty s mládím, resp. vyrůstáním dalších generací, místem jejich prvních lásek. „Listí štěpů tam teď ztrácelo svůj vláčný letní šelest, bylo už slyšet podzimem, jako by se do šumění přimísil tón kovu. Tu a tam leželo jablko pod stromem a ožehnuté plamenem jeseně hledělo od země zpátky do zelenavých hlubin vzduchu, jako mimo prostor a čas.“²²⁰ Rovněž sušárna švestek jako specifická venkovská stavba, nejčastěji umístěná na zahradě, je v těchto románech spojena s mládím. Ve *Věnu* se zde setkává početná skupinka mladých lidí z obou stavení (Štěpařových, Rudišových), kteří naslouchají exotickému vyprávění Talijána. Cilka se zde do Talijána zamiluje, ale odlišnost obou postav je symbolicky dána do kontrastu ke dvěma různým stromům – švestce a olivám: „Ale on sedí, zabalen zamazaným pytlek po švestkách, snad myslí už na olivy, na háje oliv, na olivové háje, tady u sušárny v severní noci.“²²¹

Knapovo zobrazení krajiny čerpá především ze Šrámků a jeho rodáckých básní, jimž vévodí melodie ticha a náhlého ustrnutí v člověku a přírodě. V základu takto pojímaného zobrazení krajiny je impresionismus a lyrismus. Impresionismus jako umění dojmové a náladové (vůně, smysly, barvy) je u Knapa kombinován s hledáním hlubokého lidského řádu bytostně spjatého s krajinou. Je to krajina nedramatická²²², zachycená převážně smysly (vůně, zvuky, melodie ticha). Snad i z toho důvodu, že je krajinou důvěrně poznanou ji není třeba deskriptivně popisovat. Nejsou do ní umístěny významy, ale sama je významem. Vstupuje do interakcí s jednotlivými postavami, které k ní musí definovat svůj vztah (krajina je zde zastoupena půdou). Do krajiny subjekt neprojektuje vlastní pocity (romantismus), nevolí si ji vzhledem ke svým stavům a pocitům, naopak, stojí nezávisle nad lidmi, obklopuje je svou všudypřítomností, je netečná a přesto je vztah k ní povětšinou neproblematický. Krajina

²¹⁸ KNAP, Josef. *Réva na zdi*. 2. vyd. Praha, 1935. s. 24.

²¹⁹ KNAP, Josef. *Puszta*. Praha, 1937. s. 80.

²²⁰ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 17.

²²¹ Tamtéž. s. 61.

²²² Srov. HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím*. Praha, 1994. ISBN 80-85917-03-3. Knapova krajina svou nedramatičností a reliéfností, která má dle Daniely Hodrové ochranný účel, vykazuje některé rysy prostoru idylly. V Knapově próze však takto pojatá krajina idyličnost nezastupuje.

s mytickými prvky se objevuje zejména ve specifických regionech, kde je kladen zesílený důraz na minulost, která je připomenuta často jen několika detaily – poroba ukrytá v nitru hor (*Muži a hory*), válka v šestašedesátém (*Věno*) nebo i tam, kde se minulost teprve do krajiny začíná ukládat (*Pusztá*). Taková krajina je pak bytostně spjata s kultem rodu, s generacemi, které na ní po léta obdělávaly půdu.

5.2. Problematika „cizího“ a motiv města

Ruralistické prózy Josefa Knapa jsou charakteristické uplatňováním kontrastů a paralel, které mají často zdůraznit venkovské prostředí v opozici k prostředí jinému, ve shodě s výše uvedenými postuláty ruralismu, nejčastěji vůči městu. Ve všech výše zkoumaných románech²²³ je město vykresleno negativisticky a má neblahý vliv na osud postav, které sem přicházejí. Často je i zdrojem jejich životní nezakotvenosti, jejich „cizinctví“. Nositeli „cizího“ jsou však výhradně samy postavy.

V románu *Réva na zdi* ještě dominuje šrámkovské zacílení na mladou generaci a ruralistické prvky stojí spíše v pozadí. Jsou přítomné snad jen v matně naznačené opozici dvou krajů, tedy kraje, v kterém nyní Chrtek s dcerou Lídou žijí a kraje, z kterého původně přišli. „Cizinctví“ Lídy je zdůrazňováno vypravěčem a celý její osud působí až příliš monograficky. Právě příchod z jiného kraje má stát za jejím neštěstím. Město se v kompozici románu příliš neuplatňuje. Do města jezdí Lída tajně k lékaři, do města musí Josef vozit mléko do městské mlékárny a rovněž do města vozí i řepu pro rolnický cukrovar. O městu se tedy pouze mluví, přímo tematizováno v románu není.

Poprvé se objevuje větší množství ruralistických motivů v románu *Muži a hory*. Kontrast úzké komunity žijící v horách a „vnějšího“ světa je zobrazen na příkladu několika postav. Petrovič si své poznamenání světem (měl v nepořádku oči „...od té doby, co se vrátil z Ameriky.“²²⁴), cizí krajinou (Amerikou), přináší zpět do Lúček a jeho vykořenění se promítá nejen do jeho psychologické charakteristiky, ale i do celého osudu. Jeho roztrhání medvědem tak v kontextu celého vyprávění působí téměř zákonitě. Značně schematickou postavou je i jeho nejmladší syn Jano, který se ve městě (!) učí na koželužského dělníka a nemožnost být s bratry v milovaných horách zapřičiňuje jeho vykořeněnost. Jeho náhlé zmizení konfrontuje

²²³ Knap se ve své ostatní tvorbě prostoru města nevyhýbá, město je např. dějištěm románu *Vysoké jarní nebe* (1932) nebo povídek z knihy *Čas kopriv* (1970).

²²⁴ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 140.

vesnici s postavou četníka, dalším typickým prvkem i ve třech následujících románech. Četník přicházející odjinud (z města) je též nositelem „cizího“, protože jeho příchod vždy naruší přirozenou zákonitost v komunitě. V románu *Muži a hory* odvádí ze zmizení Jana podezřelého Adama Šedora, který je však nevinný. V obrazu města, kterým prochází zatčený Adam s četníkem, se již projeví typické představení prostoru města jako hříšného místa plného hostinců, kaváren, s kontrasty chudoby a bohatství, místa charakteristického nezájmem o jedince: „Šel-li tudy vedle oken muž s četníkem, byl odváděn zajisté po právu, jak jinak. Staletá moudrost této země dala jedněm primáše a druhým četníka, každému, což jeho jest. Plemeno dávno jen služebné uvyklo těmto četníkům, nuže, vše v pořádku.“²²⁵ Ve vězení Adam vzpomíná na rodné stavení a zde prohlédne pošetilost „světské“ spravedlnosti světa a rozhodne se přiklonit k spravedlnosti boží, tedy stát se baptistou. Kontrast bohatství a skromnosti venkovské komunity se objevuje ještě v závěru románu, kdy do Lúček přijíždí Hermanova společnost maďarských pánů a dam a muži jim v hrozícím konfliktu uhýbají z cesty: „Jak je to dosud někde vespod v krvi, to vědomí pána a robotníka. /.../ Uхни s cesty hřbete. A hřbet uhne.“²²⁶ V celém pozadí románu stojí širší společenské podmínky, které zapříčinily i Janův odchod. V závěru se Jano vrací jako značně schematická postava negativně poznamenaná (jako jeho otec) světem. Jeho osud je ještě zvýrazněn závěrečnou kontrastní kapitolou, kdy je proti osudu Jana postaven Adam Šedor, horlivý baptista pevně zakořeněný ve svém rodném kraji.

„Cizinectví“ a nezakořeněnost se staly tématem románu *Cizinec*, kde je většina postav zapojená do opozice zakořeněnosti a vykořeněnosti. Buchar a mladý student z hájenky Ivan zde stojí proti starému Krusovi a jeho dceři Jitce. Krusova neteř Zdenka stojí trochu mimo tuto opozici, pochází sice z města a je tak předurčená k tomu proplouvat životem a nikde nezakotvit – po známosti k mladšímu Ivanovi, odjíždějícímu do města na studie, přichází vztah k Bucharovi, který též nedojde naplnění. Zdenka jde vydělávat do Jičína do mlékárny a později se dokonce vydává pracovat do Prahy, kde též vede povrchní život. V Praze se mívá se studentem Ivanem a raději přechází na druhý chodník. Její příjezdy z Prahy domů jsou již průnikem „cizího“ městského elementu a i její mentalita je městem poznamenaná. Ona poradí Jitce, aby se vzdala dítěte, u kterého nemá jistotu, že je kvůli Bucharovu poranění hlavy zdravé. Jitka dá na její radu, ve městě tak učiní a v důsledku toho též později umírá. Městské pasáže jsou však v románu spjaté zejména s postavou mladého studenta Ivana, který zde

²²⁵ KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 73.

²²⁶ Tamtéž. s. 178.

(v šrámkovském duchu) vzpomíná na rodný kraj: „Vracel se nyní do svého bytu oklikou přes sad. Hukot ulic a náměstí sem doléhal jako zacloněn. Ano, to byl rytmus města. /.../ A jak míjel stromy a blížil se světlu ulic, představil si vzdálený kraj. Pod vlhkým větrem stála tam potmě holá pole, stále táž jako po věky.“²²⁷

V *Pusztě* je motiv „cizinectví“ rozvíjen již od samého počátku a je vztažen na české kolonisty: „Hnízdili tu jako cikáni, teď při začátku, na tom se nedalo nic měnit.“²²⁸ Navzdory přesvědčení Rusínů, že oni „jsou tady doma“²²⁹, jsou tu též „cizí“, sdílejí s českými kolonisty stejné problémy a jejich nedůvěra v mechanizaci, vykreslená v románu, jim způsobuje ještě větší problémy než kolonistům z Čech. Právě kvůli národnostním sporům přichází do kolonie četník, který svou odtržeností od specifických místních poměrů nedovede pochopit místní malicherné spory. Ve skutečnosti jsou veškeré národnostní spory potlačeny mytickou mocí puszty, s kterou jsou srostlí snad jen cikánské rodiny a židovští obchodníci. Město je pak především únikem některých postav od těžkostí v hospodaření na pusztě, je představeno v tradičním ruralistickém duchu jako místo hříchu a neřesti: „Proud, nebo aspoň se to tak zdálo opilým mužům, paláce, banky, kavárny, dobytek, vojáci a židi, tady to měli na ulici pohromadě.“²³⁰ Průniky okolního světa do prostoru puszty jsou v románu zvýznamněny úryvky z novin a suchých úřednických záznamů, které stojí nejen v kontrastu k nezvladatelné přírodě, ale současně dokládají dobové hospodářské problémy československé politiky. Kontrast „nedotvořené“ země, kde stojí lidé na počátku (v biblickém smyslu), a průniky nové doby, je autorem zvýrazněn i zmínkami o filmařích, Baťových výkladech, které vzhledem k situaci v pusztě, kde je jen bláto a voda, působí velmi výrazně.

Román *Věno* je harmonickým celkem a není již narušován schematickými kontrasty města a venkova. Ve shodě s Knapovou vlastní teoretickou proklamací, že literatura má v dobách „zvlášť výjimečně odpovědných“ schopnost odstraňovat bariéry mezi jednotlivými vrstvami společnosti, tedy i městem a venkovem, se v románu psaném za války tyto prvky již neuplatňují. Motiv „cizího“ je koncentrován do postavy Talijána, dělníka na stavbě železnice, která rovněž narušuje venkovskou statickosti, když do kraje přináší jinou míru času: „Stíny stromů měřily čas. Ale teď tu byl ještě hvizd vlaku, kdo se vnucoval jako ohlašovatel určitých hodin.“²³¹ Po Talijánovi, cizinci, který rozrušil pravidelný tok času v komunitě, zůstane v kraji nejen železnice, ale i dítě Cilky. Jeho přízrak v kraji je věčný, na konci románu se vrací

²²⁷ KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941. s. 91.

²²⁸ KNAP, Josef. *Puszta*. Praha, 1937. s. 17.

²²⁹ Tamtéž. s. 62.

²³⁰ Tamtéž. s. 103.

²³¹ KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 24.

jako vězeň, který je umístěn do věznice v Kartouzech a v celém kraji tak již navždy zůstane stín „cizího“. Podobně jako v *Pusztě*, i ve *Věnu* je pronikající pokrok zobrazen v drobném efektním motivu, když je v románu zmíněn let inženýra Kašpara: „Měl taky odpoledne na jičínských lukách vzletět jeden na mašině s kovovými křídly, nějaký inženýr Kašpar, nebude-li foukat vítr. /.../ Někdy vysoko nad poli plul balon, pomalá stříbrošedá koule jako posel blížícího se konce světa, napříč od obzoru, s nějakými šílenci, kterým nedostačovala pevná půda.“²³² Kontrast k člověku zakořeněnému v půdě je tak zřetelný.

Motivy města a „cizího“ se stávají nejvýraznějšími nositeli ruralismu v Knapových románech. Nejčastěji se uplatňují v kontrastech a paralelách, aby tak nejlépe zvýraznily některé tradiční opozice ruralistické literatury. Je příznačné, že se v románu vyskytují převážně prostřednictvím vypravěčova monologu, jeho didaktických a varovných vsuvek. Někdy narušují celkové lyrické ladění románu a jsou do kompozice románu umístěny příliš schematicky, vždy je však nutné brát je jako integrální součást textu, které nejen že zastupují obvyklé ruralistické postuláty, ale jsou též vlastním autorovým přesvědčením, které profiluje jeho vztah k venkovu.

²³² KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944. s. 199.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se pokusil analyzovat obraz venkova v ruralistických románech Josefa Knapa. Vycházel jsem přitom zejména z poznatků o ruralismu, jakožto dobovém uměleckém směru. Ruralismus se konstituoval jako celospolečenské hnutí krátce před první světovou válkou, v době, kdy na venkov dolehly nejrůznější změny, jak politické, tak hospodářské (zejména stále pokračující industrializace, liberalismus). Základním impulsem pro vznik ruralismu pak bylo pojmání pokroku jako cesty zpět, zpět k hodnotám vytvářejícím náš obraz lidství. Postupem času se pojem ruralismus objevil nejen v literatuře, ale i v jiných společensko vědních oborech, zejména v sociologii.

Do české literatury tento termín vnesl osvětový pracovník Antonín Matula. Jeho pojetí ruralismu se stalo základem pro právě nastupující mladou generaci autorů venkovských próz, v čele s Josefem Knapem, která se dále rozvíjela pod tímto termínem. První společnou tribunu, do které se skupina těchto autorů sdružila, byla revue *Sever a Východ* založená v roce 1925 Josefem Knapem, Václavem Prokúpkem, Františkem Křelinou a Janem Knobem. V prvním čísle revue byla otištěna Knapova úvahová stať *K severovýchodu*, která nejenže nastiňuje směřování časopisu, ale ještě bez samotného pojmu „ruralismus“ se stává jejím pozdějším ideovým podkladem.

Dalším společným výstupem tohoto hnutí byly dva sborníky – *Básníci selství* (1932), editorsky vedený J. Knapem, a sborník *Tváří k vesnici* (1936, ed. J. Čarek). V obou těchto sbornících je kladen důraz na návaznost na tradici české venkovské literatury, svorníkem je vedle zájmu o venkov a akcentování venkovského původu spisovatele i sdílení určitých názorových opozic, zejména vůči třídnímu proletářskému umění, které se stávají trvalou ideologickou směrnicí českého ruralismu. Samotný seznam autorů zařazených do sborníku svědčí o počáteční názorové nejasnosti, která nedovolovala skupině vystoupit jako jednotnému celku. Proti ideologické základně ruralismu se objevily i některé negativní reakce.

Josef Knap jako přední teoretik a spoluzakladatel tohoto hnutí udává ruralismu vůdčí teoretický směr, jeho pojetí je ve své osobitosti charakteristické zejména důrazem na tradici české venkovské literatury, ale též na poznání, že mladá generace autorů již zobrazuje jiný venkov než spisovatelé předváleční. Jeho ruralismus chce zobrazovat venkov v pohybu, v průběhu změn a v románech a povídkách se inspirovat i tím, co je v životě vesnice věčné, tedy vztahy mezi lidmi, vztahem k půdě, k práci, lásce, Bohu atd. Specifičnost Knapova pojetí

ruralismu vychází mimo jiné i ze Šrámkovy pozdní poezie, kterou Knap chápal jako spirituální základ ruralismu.

Knapovo beletristické dílo, tematicky spjaté s venkovem, se tedy stává součástí dobového uměleckého směru nazvaného ruralismus. I na základě řady dobových kritik, recenzí a studií jsem se pokusil analyzovat pětici Knapových venkovských románů a objektivně (neideologicky) posoudit umělecký obraz venkova, který podávají.

Bral jsem přitom zřetel na okolnost, že mezi jeho teoretickou tvorbou a vlastními romány vzniká mírný rozpor. Dogmaticnost (apriornost) některých ruralistických tezí v románech chybí a stojí spíše v pozadí děje. Jeho romány jsou naopak charakteristické lyrickým pohledem na venkovský život, který se ocitá v proudu sociálních i hospodářských změn. Autor se proti těmto změnám nestaví kriticky, ale přijímá je jako výzvu pro své hrdiny, kteří nejčastěji prožívají zápasy s věrností půdě.

Ve shodě se svým prohlášením Knap také nepřímou (zejm. motivicky) odkazuje na celou tradici realistických spisovatelů tematizujících venkov. Realismus, převládající v minulosti ve venkovské próze, je však u Knapa obohacován šrámkovským lyrismem, ale i specifickým vlivem některých typů severské prózy. Šrámkův impresionismus má na jeho tvorbu trvalý vliv, postupem času se stává integrální součástí Knapova tvůrčího výrazu. Jeho ozvuky nalézám hlavně v motivu plynoucího větru, vlání, které sceluje obraz krajiny. Myšlenkovou osu většiny jeho románů tvoří mytizace selství, jejíž pojetí vyložil ve studii *Literatura české půdy*. Mytický charakter selství se prostřednictvím postav a jejich věrnosti půdě prolíná i do krajiny. Krajina nabývá mytických rysů, je ztělesněním rodového i krajového zakořenění jedince.

Knap se při konstruování svého obrazu venkova podrobně nezabývá folkloristickými či sociálními a mravními detaily. Jeho obraz venkova je specifickým literárním prostorem, konstrukcí. Do tohoto prostoru vstupují jednotlivé venkovské atributy jako je krajina, prostředí, tradice a duchovní kultura. Autor se ve svých románech soustředí na to, co považuje za věčné, co nepodléhá změnám. Chalupa, světnice, zahrada s ovocnými stromy se tak stávají významnými nositeli a uchovateli venkovského ducha, tedy toho, co dělá v Knapově pojetí venkov venkovem.

Převážná většina Knapových venkovských románů se věnuje současným problémům venkova, s kterými se potýkají převážně mladí hrdinové. *Réva na zdi* vyjádřila dynamický vztah mladých hrdinů k vesnici. Venkov je jimi proměňován (technický pokrok, vzpoura mládí), ale nezávisle na nich i sám proměňuje (věčnost rodových vztahů, tradice, mýtus půdy). *Muži a hory* jsou dokumentární sondou do kraje horalů, kam ještě ve velkém

nepronikla racionalizace zachvacující podhůří a kde ještě doznívá tradiční spor sedláků se šlechtou. S prostředím souvisí i baladický ráz románu, což není překážkou dokumentárním vsuvkám upozorňujícím na aktuální problémy (nedostatek půdy, nutnost stěhovat se za ní, děti se musí učit ve městě, zavírání továren). Také v pozadí *Cizince* stojí celospolečenské události, které mají vliv na osud jednotlivce (dědictví válečné generace, která prožila hrůzy války a je jimi v různé míře poznamenána). V románu *Pusztá* je současnost přímo v centru pozornosti. Je konfrontována se zaostalostí jihu Podkarpatské Rusi. Čeští kolonisté přicházejí do nepřívětivé krajiny, která vykazuje rysy krajiny „před stvořením“. Její živelnost a nepoddajnost je zde navíc symbolicky přirovnána k postavě cikánské dívky Eržiky, přejmenované jedním z kolonistů právě názvem okolní krajiny, Pusztá. Románem *Věno*, psaným již za války, se jedna kapitola Knapovy tvorby uzavírá. Příběh podobný prvnímu z venkovských románů *Réva na zdi* je již zakotven v konkrétním regionu. Obraz venkova zde vykazuje řadu autobiografických rysů, směřuje k tomu, co je dle autora na venkově věčné, tématem románu je rovněž čas.

Ideové prvky ruralismu pronikají do próz Josefa Knapa zejména uplatňováním kontrastů a paralel, které mají často zdůraznit venkovské prostředí v opozici k prostředí jinému, ve shodě s výše uvedenými postuláty ruralismu, nejčastěji vůči městu. Rovněž důraz na zakořeněnost (resp. nezakořeněnost) postav ve „svém“ kraji hraje významnou roli v kompozici románů. Schematičnost a monografičnost, pronikající do vyprávění prostřednictvím nejrůznějších vsuvek (obrazy města, úryvky z novin), poněkud narušují lyrické ladění románů, jsou však integrální součástí textu a konstituují i celkový obraz venkova. Idealizace venkovského prostředí se v zkoumaných románech nijak výrazně neuplatňuje.

Josef Knap je sice považován za duchovního vůdce ruralismu, ale svým dílem tento úzký ideologický rámeček přesahuje. Jeho dílo je svébytným pohledem na český venkov, nespokojuje se pouze s nekritickou oslavou venkova, ale rovněž zkoumá a analyzuje vztahy lidí k sobě navzájem, jejich vztah k rodnému kraji. Knapovy prózy jsou charakteristické směsí impresionistické metody a hledáním hlubokého lidského řádu. Tato práce se pokusila analyzovat nejvýznamnější část autorovy tvorby a znovu vymezit jeho místo v kontextu české literatury.

Seznam literatury

Prameny

- KNAP, Josef (ed.). *Básníci selství*. Praha, 1932.
- KNAP, Josef. *Bez poslední kapitoly*. Praha, 1997. ISBN 80-7215-024-3.
- KNAP, Josef. *Cesty a vůdcové*. Turnov, 1926.
- KNAP, Josef. *Cizinec*. 4. vyd. Praha, 1941.
- KNAP, Josef. František Götz a nová poesie. *Sever a východ*, 1926, roč. 1, č. 3, s. 79-80.
- KNAP, Josef. *Fráňa Šrámek*. Praha, 1937.
- KNAP, Josef. *Literatura české půdy*. Praha, 1939.
- KNAP, Josef. *Muži a hory*. 4. vyd. Praha, 1941.
- KNAP, Josef. *Polní kytice*. Praha, 1935.
- KNAP, Josef. *Pushta*. Praha, 1937.
- KNAP, Josef. *Réva na zdi*. 2. vyd. Praha, 1935.
- KNAP, Josef. *Selma Lagerlöfová*. Praha, 1949.
- KNAP, Josef. *Věno*. 2. vyd. Praha, 1944.

Literatura

- BLAŽÍČEK, Přemysl et. al. *Dějiny české literatury IV*. Praha, 1995. ISBN 80-85865-48-3.
- ČAREK, Jan. *O životě a literatuře*. Praha, 1941.
- ČAREK, Jan (ed.). *Tváří k vesnici*. Praha, 1936.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Navzdory nenávisti a mstě*. Třebíč, 2002. ISBN 80-238-9190-1.
- FILIPÍ, Pavel. *Křesťanstvo: Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno, 1996. ISBN 80-85959-10-0.
- FRAENKL, Pavel. Právo k tradici. *Sever a východ*, 1928, roč. 4, č. 6-7, s. 255-264.
- FUČÍK, Bedřich. *Setkávání a míjení*. Praha, 1995. ISBN 80-7023-205-6.
- GÖTZ, František. Horská vesnice v moderním románě. *Národní osvobození*, 1934, roč. 11, 1.3.

- GÖTZ, František. *Literatura mezi dvěma válkami*. Praha, 1984.
- HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím*. Praha, 1994. ISBN 80-85917-03-3.
- HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany, 1997. ISBN 80-86022-04-8.
- HRBATA, Zdeněk – KRÁL, Oldřich (ed.). *Román a „genius loci“: regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*. Praha, 1993. ISBN 80-85778-07-6.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha, 1967.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. Praha, 1985.
- KALISTA, Zdeněk. *Po proudu života. 2. díl*. Brno, 1996. ISBN 80-7108-127-2.
- KUTNAR, František. *Generace Brázdy*. Praha, 1992. ISBN 80-901027-0-0.
- KUTNAR, František. *Tvář české vesnice v minulosti*. Praha, 1942.
- LAPKA, Miroslav – GOTTLIEB, Miroslav. *Rolník a krajina: Kapitoly ze života soukromých rolníků*. Praha, 2000. ISBN 80-85850-83-4.
- LEHÁR, Jan et. al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 2004. ISBN 80-7106-308-8.
- LUŠTINEC, Jan (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Turnov, 2005. ISBN 80-86254-12-7.
- MATULA, Antonín. *Hlasy země v evropských literaturách*. Praha, 1933.
- MIKULÁŠEK, Alexej. *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století*. Praha, 2000. ISBN 80-7220-090-8.
- NOVÁK, Arne. Cizinec. *Lidové noviny*, 1934, roč. 42, 11.3.
- NOVÁK, Arne. Muži a hory. *Lidové noviny*, 1929, roč. 37, 2.3.
- NOVÁK, Arne. Pokus o český román koloniální. *Lidové noviny*, 1937, roč. 45, 28.11.
- NOVÁK, Arne – NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české*. 5. vyd. Brno, 1995. ISBN 80-7108-105-1.
- NOVOTNÝ, Vladimír. Podkarpatoruský fenomén v české próze. In HOŘEC, Jaromír (ed.). *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha, 1997. s. 55-61. ISBN 80-85281-47-3.
- OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 2. díl, sv. 2, K-L*. Praha, 1993. ISBN 80-200-0469-6.
- PALEČEK, Antonín. *Nové selství: Základy ruralismu*. Praha, 1933.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie židů v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha, 2001. ISBN 80-85924-33-1.

PÍŠA, Antonín M. *Dvacátá léta*. Praha, 1969.

POSLEDNÍ, Petr. *Paměť hor: z literárního povědomí východních Čech po roce 1945*. Hradec Králové, 2001. ISBN 80-7041-592-4.

PUTNA, Martin C. Směřování českého ruralismu. In HRBATA, Zdeněk (ed.). *Cesty – pojem, metafora, žánr*. Praha, 2004. s. 127-136. ISBN 80-7308-063-X.

RAK, Jiří. Ty naše chaloupky české. In RAK, Jiří. *Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany, 1994. s. 85-95. ISBN 80-85787-73-3.

ROTREKL, Zdeněk. *Skrytá tvář české literatury*. 4. vyd. Brno, 1993. ISBN 80-7029-085-4.

RUTTE, Miroslav. Doba, poezie a kritika. *Sever a východ*, 1926, roč. 2, č. 5, s. 114-121.

SEZIMA, Karel. *Mlází: Studie o domácí próze soudobé*. Praha, 1936.

SEZIMA, Karel. Pushta. *Lumír*, 1937, roč. 63.

SLAVÍK, Bedřich. *Regionalismus a literatura*. Domažlice, 1937.

Souvislosti: revue pro křesťanství a kulturu, 1996, roč. 7, č. 2-3. ISSN 0862-6928.

ŠALDA, František X. Nový typ básnického regionalismu: C. F. Ramuz. In ŠALDA, František X. *Šaldův zápisník IV*. Praha, 1931-1932.

ŠALDA, František X. *Z období zápisníku II*. Praha, 1988.

ŠVORC, Peter. *Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1919-1946*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-754-2.

VANĚK, Václav. Osamělé putování: Literární historie, její problémy a úkoly ve škole. *Host do školy*, č. 1, s. 3-7, příloha časopisu *Host*, 2006, roč. 22, č. 8. ISSN 1211-9938.

ZACHOVÁ, Alena. *Mýtus jako paměť prózy*. Hradec Králové, 2002.

Archivní prameny

Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond KNAP, Josef. *K Šaldově ideji středu*, inv. č. 6743, č. přír. 82/74, studie, neúplný text, 1968-1969.

Seznam příloh

- 1) Autoři revue *Sever a východ* (zleva: J. Knap, J. Knob, V. Prokůpek, F. Křelina a Z. Rón)..... 75**
(Zdroj: Literární archiv PNP)
- 2) Titulní stránka prvního ročníku revue *Sever a východ* z roku 1925..... 76**
- 3) Fotografie Josefa Knapa z 30. let..... 77**
(Zdroj: DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Navzdory nenávisti a mstě*. Třebíč, 2002. ISBN 80-238-9190-1.)
- 4) Fotografie Josefa Knapa s Fráňou Šrámkem..... 77**
(Zdroj: KNAP, Josef. *Bez poslední kapitoly*. Praha, 1997. ISBN 80-7215-024-3.)
- 5) Fotografie Josefa Knapa z 60. let..... 78**
(Zdroj: *Naše rodina*, 1970, roč. 3, č. 24.)
- 6) Autorův podpis v signovaném výtisku románu *Puszta*..... 78**
- 7) Fragment dopisu F. X. Šaldy adresovaný J. Knapovi (ze studie „K Šaldově ideji středu“) 79**
(Zdroj: Literární archiv PNP)
- 8) Rukopisné úpravy autora ve 3. vydání románu *Cizinec*..... 80**
(Zdroj: Literární archiv PNP)
- 9) Recenze románu *Cizinec* z pera Františka Götze otištěná v *Národním osvobození* 1. 3. 1934 81**
(Zdroj: Literární archiv PNP)
- 10) Přepřacovaná desátá kapitola románu *Cizinec* k novému vydání v roce 1965 82**
(Zdroj: Literární archiv PNP)
- 11) Článek o autorovi otištěný v časopise *Naše rodina*, č. 24 v roce 1970 83**
(Zdroj: *Naše rodina*, 1970, roč. 3, č. 24.)

Přílohy

Résumé

In my bachelor work is compiled the topic „The Image of the Country in Josef Knap’s Rural Novels“. The aim of this work was to analyze the Knap’s rural novels on the basis of knowledge about tradition of the czech rural literature.

The head text is divided into five chapters. In the first part of this bachelor work I have summarized the main periods of evolution the czech rural prose. I describe the process of formation of contemporary movement called „ruralismus“. I have presented the summary of main ideological theses. Constitution of this ideological movement in the czech literature was carried out Antonín Matula, cultural organizer. The young generation of writers tied in Matula’s fundamentals.

Josef Knap was the leader of these authors. I have characterized specific approach to „ruralismus“ in the theoretical studies by Josef Knap. I have read the Knap’s theoretical studies and then compared them in order to find the common features of all of them. I argue that among his theoretical studies and his own novels are existing differences. His main theses are put the accent on the spiritual relation to farmer to ground, to depict the country in progress, to tie up the tradition of the czech rural literature. On the basis of contemporary reviews and studies I have attempted to describe characteristic signs of Knap’s prose.

Between his authorities belonged to Fráňa Šrámek poetry and the Scandinavian literature. I tried specify characteristic features of Knap’s rural novels. The lyric imagery, realism and use of some typical motives: a rurality of mythic consequence, to searching for essential features in the country etc. are characteristic of his prose. His prose celebrated the slower pace of life in the country. Image of the country is characteristic to focusing on contemporary problems of country, autobiographical base, lyric imagery of countryside, impressionistic writing and negative image of the town.

In the conclusion I have stated Josef Knap’s literature piece exceed a strict ideological scope of movement called „ruralismus.“